

Ludo M. Hartmann: Az ókor gazdasági fejlődéséről*

Az úgynevezett ókor története amaz országokban játszódott le, melyek a Földközi-tenger környékén terülnek el, többé-kevésbé benyúlva a szárazföldre. Az ókor régibb történetében ez egyes országok, sőt az országok egyes városai, elkülönített életet folytatnak s csak lassanként tömörülnek a nagy római birodalom keretében. E politikai fejlődés a Krisztus születése előtti utolsó néhány században ment végbe. Először is a görög és keleti népek alakítanak egységes kultúrkört. Az ő országaikat Nagy Sándor és utódai egy görög-keleti államrendszerbe vonták össze. Kevéssel a keletnek ilyen módon való fejlődése után (300-ban Kr. e.) ment végbe egy másik fejlődés, mely — a fő hatalmi vetélytárs, Karthágó legyőzése után — Róma hatalmába hajtotta a Közép-tenger nyugati részén lévő összes országokat. A Krisztus születése előtti két utolsó századot a nyugati országok harca a keletiek ellen tölti be, amíg sikerült mind e közép-tengeri országok összevonásával egy nagy görög-római kultúrkörnek, a nagy római birodalomnak megszervezése, mely a császárságban, Caesarban és annak utódaiban nyerte betetőzését, Augustustól kezdve tovább.

E római birodalom határai, melyek a jövő századokban változatlanok maradnak, nagyjában a Rajna, a Duna és az Euphrates, délfelé a sivatag, egyebütt a tenger.

Politikai szempontból ez az állami fejlődés a görög-római város-

* Részlet szerzőnek a *Társadalomtudományok Szabad Iskolájában* tartott megnyitó előadásából.

állam alkonyát jelenti. Mert előbb csak egy legfelsőbb politikai egység létezett, a község, s a község fogalma fedte az állam fogalmát, például Athénben, a régi Rómában, stb. E város-államok ugyan kötöttek egymás közt szövetséget, de ritkán maradandót; a legnagyobb ilyfajta szövetséget tulajdonképpen a római birodalomban látjuk, ha a római köztársaság utolsó idejére tekintünk. De e szövetség belső fejlődése oda vezetett, hogy végül az egyes községek nem álltak egymás mellett, hanem magasabb egységben egyesültek, mely a városi községen túlemelkedve, a nagy római birodalom lett. De még mindig ráakadunk az eredeti összeállítás nyomára. Csak lassanként szűnt az meg, formailag csak akkor, midőn a római birodalom összes szabad lakosai elnyerték a római polgárjogot, tehát a Krisztus születése utáni harmadik század elején. A mi nézőpontunkból tekintve, ez a három század fejlesztette ki a római állam ama formáját, mely aztán sok évszázadon, majdnem évezreden át, tovább hatott; a Krisztus születése utáni negyedik, ötödik és hatodik század a bomlás, a gazdasági, politikai és jogi tekintetben való szétesés korszaka, mely megtermékenyítette a római birodalomhoz tartozó összes országokat, sőt az azokkal határosakat is, a római birodalom által elvetett és soha veszendőbe nem ment csírákkal; mert az ókort a középkortól és újkortól nem választja el áthidalatlanul tátongó szakadék. A fejlődés nem ugrásokból, hanem eltolódásokból áll. Azonban e hat század keretén belül, melyek közül minket csak a három utolsó foglalkoztat, a római birodalom határai mindig ugyanazok maradtak. Az itt röviden vázolt külső politikai fejlődés magyarázatát azonban a Kr. sz. utáni 300 év mögött kell keresnünk, ama gazdasági állapotok megfigyelésével, melyek a római birodalom felépülésének és romlásának alapját képezték. Már most ha az ókor társadalmi szerkezetét szemléljük, úgy a mai állapotokkal szemben mindenekelőtt egy hatalmas különbséget fogunk észrevenni. Bárhova is tekintünk, oly intézményre bukkanunk, mely manapság, legalább is a civilizált országok keretében teljesen ismeretlen: a rabszolgaságra. Az antik ember számára a rabszolga oly lény volt, kinek nincs egyénisége; oly ember, aki csak tárgy, oly ember, aki más ember tulajdona; a földbirtokos szemében beszélő háziállat, az iparoséban szerszám, a fényűző gazdag szemében segédeszköz multságai megteremtéséhez, élete megkönnyítéséhez, sőt egyénisége megsokszorosításához; mert, amit rabszolga által tétetett, azt maga tette meg. Az ókori ember el sem képzelhette ennek az intézménynek a megszűnését. Ez nem véletlen hatása, hanem maga ez a gondolatkör és ez az intézmény az ókor társadalmi viszonyaiból fejlődtek.

Már mondtam, hogy a régebbi időkben egyedül fennálló politikai egység a város-állam, a község volt. (Görögül: *polis*, ebből: *politika*.) E város-államokat semmiféle népjogi kapcsolat sem fűzte össze. Aki nem tartozik a községhez, annak jogi köréhez, az a község keretén belül teljesen jogtalan: az idegen ellenség, ki más községekben nem remélhet védelmet. Ha e város-államok szövetkeztek, úgy az idegenjog némileg enyhült; de a kizárólagos községi jog elve továbbra is érvényben maradt. Ez azzal van összefüggésben, hogy a községek közt folytonos háború dúlt, hogy a polgár egyúttal védőtárs volt, ki életfogytiglan fegyverben állott. Az antik ember a polgárt és katonát egy személyben látta. Ha azonban a polgár kivonul a harcmezőre, úgy más végzi helyette a szükséges gazdasági munkát, még pedig a rabszolga; a folytonos háború adja viszont a rabszolgatartás lehetőségét, mert a védtelen hadifogolyból lesz a rabszolga. A rabszolgaság a hadifogságból eredt és semmi másból. Mikor a jogi kör tágabb lett, a rabszolgákat persze nem a közelfekvő községekből szerezték. Eljött az idő, mikor a görögök rabszolgáik nagyrészét Keletről hozták. De az a körülmény, hogy a görög államok egymásközt békességesebb viszonyban élnek, korántsem jelenti a rabszolgaság elvének megszűnését. Így egészítik ki egymást kölcsönösen, a hadi állapot, a községek és városi szövetségek egymás ellen irányuló elszigeteltsége és gazdálkodás szükségletei.

Más oldalról tekintve is megérthetjük a rabszolgatartást. A községről s annak elszigeteltségéről mondtak már sejtetik, hogy a mai szabad forgalom az ókorban nem volt ismeretes, vagy legalább is nem arra épült fel a gazdálkodás. Az ókor eredetileg nem ismert szabályozott kereskedést, nagyipart, vagy az árúk rendszeres kicserélését. Minden egyes személy, minden egyes állam, vagy jobban mondva: minden egyes család, minden egyes állam lényegében csak önmagára támaszkodhatott. A fogyasztásra szükséges dolgokat önmaguknak kellett előállítaniuk. Azt mondhatnók, hogy az előállítási kör fedte a fogyasztási kört. Az állam szükségletét úgy fedezi, hogy a polgárral közvetlenül végezteti a szükséges munkákat; amint sorozáskor bevonul katonának, úgy a városfal építéskor vagy javításánál robotban izzad, vagy kárpótlás nélkül vállal hivatalt, ha felszólítják erre; mert a hivatal és védelmi szolgálat a szabad polgárnak épügy joga mint kötelessége. A magángazdaság azonban kevés kívülről jövő dolgot fogyaszt és kevés dolgot szolgáltat kifelé való fogyasztásra. Hogy ezt elképzelhessük, ami manapság elég nehéz, vegyük hasonlatul az Ausztria valamely távoli vidékén, hegyi falucskájában élő parasztot.

Az is maga termeli a rozst, saját kemencéjében süti kenyerét; ha

nagyritkán húsételhez jut, úgy ez is a saját földjén felnevelt állatoké; még a magatermesztette lent is otthon szövö meg. Ugyan gazdaságilag nem annyira elzárt, hogy házigazdaságát teljesen izoláltnak tekinthessük, de még ha ókori zárt házigazdaságról szólunk, mely mindent maga termel és mitsem ad ki termeléséből, úgy ezt sem vehetjük nagyon szigorúan. De a szükségletek lényeges része a házban készült s a termelésnek egy kis része is csak ritkán került csere, stb. útján más gazdaságok birtokába. Az egész házigazdaság a magántermelésre támaszkodott, míg manapság csere, vétel és eladás útján működik.

Ezzel van összefüggésben az is, hogy az ókori ember egész más kapcsolatban állt az anyaföldhöz, hogy az ókorban tulajdonképpen csak az lehetett szabad ember, aki egy darab földet bírt, mely föld termetté neki a fogyasztási cikkeihez szükségelt nyersanyagot. A föld nélküli ember kénytelen volt megélhetéséért a földbirtokosnál szolgálni. Gazdaságilag elveszett ember volt, nem léphetett át ipari ágra, mert nem létezett a mai értelemben vett ipar, miután mindenki nagyjában maga készítette használati cikkeit.

Képzelnünk el azonban ilyen zárt házigazdaságot — még egyszer hangsúlyozom, hogy ezt nem szabad a végletekig kiszínezni — úgy belátjuk, hogy a családi keretet tényleg ki kellett tágítani. Mikor a szükséglet nőtt, mind több munkaerőt kívánt ez a zárt család, e darab földön, e csoporton belül. E szaporulat megint csak rabszolgákból áll. A szükséglet növekedésével több munkaerőre volt szükség, e munkaerő kötött volt s ilyennek is kellett lennie. Így könnyen megérthetjük, hogy — bár bebizonyíthatólag bizonyos időkben és bizonyos vidékeken elég nagyszámú szabad munkás is élt — az ókorban a rabszolgaság szükséges volt, sőt nemcsak szükséges, hanem úgyszólván alapja az egész gazdaságnak, hogy a munkamegosztás, melyet az ókori állam vitt legszigorúbban keresztül, a szabad emberben látta a véd-erőt és a leigázottban az élelmező elemet. Ez az ókornak jellemző, tipikus képe.

Ez az állapot természetesen megváltozott, amikor a községek összetömörültek, mikor nagyobb tere nyílt a közlekedésnek, stb. ... de a római császárság Krisztus utáni korszakáig sohasem szűnt meg teljesen. Befogjuk látni, hogy ez a város-állam vagy községi állam tulajdonképp csak oly nép szükségleteit elégíthette ki, mely nem terjedt ki oly messze területre, mint a rómaiak; a szabad polgár katonai volta megfelelt a régebbi város-államok kisebb háborúinak, nem felelt azonban meg már akkor, midőn nemcsak Itáliát, de más országokat is felölelő Róma parasztjait néha évtizedekig távoltartotta a hazai

rögtől. Igaz, hogy a római állam szabad parasztjainak erejéből lett nagygyá és hódította meg Itáliát; e parasztok részint azért is harcoltak, hogy másodszületött fiaik és a vagyontalanok részére új földet és új parasztagazdaságokat szerezzenek és az ókorban a római birodalom nyomán a római paraszt is elárasztotta Itáliát. De a római birodalom e hódítási politikája, mely tulajdonképp megszervezésének föltételeiből, adódik, mégis ellentétet rejt magában. Már két századdal Kr. e. arról hallatszik panasz, hogy a római paraszt nem élhet meg. Húsz éven át táborban van és midőn hazatér, családját birtokából kiverték. Hontalan és vagyontalan. Csoda-e, ha Gracchus fel tudta izgatni a népet ily szavakkal: „A szarvasmarha, mely Itáliában legel, talál almot; mindenki talál helyet ahova bebújhat, az embereknek azonban, kik Olaszországért küzdenek és halnak meg, van ugyan levegőjük és világosságuk, de egyebük nincs! Nem, ház és biztos lakóhely nélkül kóborolnak feleségükkel és gyermekeikkel! S a hatalmas hadvezérek hazudnak, mikor a csatában felszólítják katonáikat, hogy az ellenség ellen sirjaikért és szentélyeikért harcoljanak! E sok római közül egyiknek házában sem áll az atyai szentély, egyik sem leli meg ősei nyugvóhelyét. Idegen dőzsölésért, idegen gazdagságért küzdenek és esnek el, akikről mondják: „Ők a világ urai”, s akik mindamellett még egy rögtöt sem vallhatnak magukénak”.

Kereskedés és főleg állami szállítások átvétele által nagy vagyonok halmozódtak fel. Az akkori állapotok mellett természetesen nem volt mai értelemben vett tőke. De a római polgár politikai túlsúlya megadta neki a meggazdagodás lehetőségét. Róma nagy vagyonai egyeseknek az állammal kötött üzleteire vezethetők vissza, mikor is az államtól átvett bérleteken gazdagodtak meg, vagy pedig arra, hogy az állam helytartókat küldött a provinciákba, majdnem azt mondhatnók pasákat, kik az önkényüknek kiszolgáltattott tartományból minden lehetőt kipréseltek. Gazdálkodásuk módját illusztrálja egy példa. Midőn e helytartók leghírhedtebbje, Verres, kit később Cicero egyik beszédjében megtámadott, Szicíliaba küldetett, négy névszerint felsorolt községben a földbirtokosok száma 773-ra rúgott és 318-ra esett, mikor Verres elhagyta Róma éléstárát. Véletlenül tudunk egy városról (Beneventum) hol a köztársaság végén létező 90 földbirtokos közül a Kr. sz. utáni első század végén már csak 50 maradt. Látjuk tehát, hogy a nagybirtokok hogy nőttek össze, ha szabad így mondanom. Mért épen a nagybirtok? Azért, mert mibe fektették volna pénzüket a meggazdagodott helytartók vagy állami bérlők? Nem volt akkor még állampapiros, sem ipari vagy vasúti vállalkozás. Az ókori gazdaság szoros összefüggésben áll a földdel, a föld hozott jöve-

delmet s ép ezért becsülték meg a nagybirtokost. Az előkelő urak és polgárok görbén néztek a kereskedő osztályra, már amennyire kereskedő osztályról beszélhetünk. Cicero mondja: „A satócskodás mindig bizonyos mértékben becstelen; ha azonban a kereskedő, amint előbb a hullámozó tengerről a kikötőbe vonult, meggazdagodva birtokaira vonul vissza, úgy joggal nevezhetjük becsületes embernek”. A volt állami bérlők közül pedig sok vágyott arra, hogy politikai pálya és hatalom legyen osztályrésze. Egész könnyű dolog lett Itáliában s a tartományokban földet összeharácsolni. A Kr. u. első századból származik eme híressé vált mondat: „A latifundiosus gazdálkodás már tönkretette Itáliát, most már a provinciákat is kikezdi”. Az afrikai tartomány fele hat nagybirtokos kezében van. Nero császár kivégezteti mind a hatot, minek következtében természetesen vagyonukat a császári magánbirtokhoz csatolják: ez az eset fogalmat nyújthat a földbirtokok óriás voltáról. Ezek voltak azok a hatalmasok, kik a régi paraszti rendet tönkreteszik és annak örökébe lépnek. „Pénzzel vagy jogtalan úton —írja egy másik író — kitéssék a parasztot, míg az háborúskodott.” Még egy másik: „A népet szegénység s a katonai szolgálat zaklatta, míg szülőiket s kiskorú gyermekeiket kikergették birtokaikból”.

Ez a fejlődés jellemzi már a köztársaság végső éveit s ebben az irányban egész biztosan tovább haladt időszámításunk első századában. A parasztosztály helyébe a nagybirtok lépett mint a szociális épület tulajdonképeni alapja. Hogyan művelték? A régiebb időt tekintve könnyű a felelet: rabszolgákkal. Mert a szabad polgár általános hadiszolgálatra volt ítélve, táborban élt s így nem volt használható. És még egy másik körülmény is közrejátszott: a szabad ember drága, mivel családos és keresményéből családját is el kell tartania, míg a rabszolgának nem engedik meg a családtartást; ugyanis régiebb időben a rabszolgák igen olcsók voltak a rómaiak nagy háborúi folytán, melyek néha százezer rabszolgát hoztak zsákmányul és így a rabszolga-tenyésztéssel nem is foglalkoztak. Ez csak később állott be. Akkor már drágábbak is lettek. Nevezhetjük ezt a mezőgazdasági üzemet ültetvényrendszernek, melyet a rómaiak a karthágóiaktól tanultak és itt nem járt eredménnyel a szabad ember alkalmazása. Csak ha bizonyos időben, pl. aratáskor, túlnagy volt a munkahiány, vagy ha különösen egészségtelen vidékekről volt szó, hol a rendes munkaerőt, a rabszolga életét nem akarták kockára tenni, akkor alkalmaztak szabad munkásokat. Sőt a nagy Caesar rendeletet is adott ki, mely arra kötelezi a földbirtokosokat, hogy munkásaiknak legalább egyharmadát a szabadok közül vegyék. A törvény írott malaszt maradt, mert a

gazdasági viszonyok hatalma nem engedte meg keresztülvitelét; de már az ilyen törvény, valamint más előjelek is arra mutatnak, hogy szabad munkásokban volt kínálat, hogy egyáltalában voltak nagyobb számban szabad emberek, akik ilyen munkára alkalmasak voltak vagy alkalmaztatni kívántak. Igaz ugyan, hogy legelőször is mint államköltségen vagy valamely jóakaró nagy úr költségén élő proletárok a nagy városokba özönlöttek s azokat elárasztották. A köztársaság vége felé, már találunk sok szabad embert, kik nem vettek részt a háborúskodásban, mivel lassanként a toborzott hadsereg foglalta el az általános hadkötelezettség helyét és tán épen a gazdasági körülmények figyelembevétele fejlesztette mindinkább a hadviselésnek e módját. A császárság alapítása, mely a béke tartósságát növelte, csakhamar oda vezetett, hogy a csak védelemre szánt katonák száma mindinkább csökkent, igen kis sereget szántak a nagy kiterjedésű határok védelmére. Így fejlődött ki a hivatásos katonaság, minek folytán foglalkozás nélkül maradt a birtoktalanok ama nagy száma, mely eddig a hadseregben talált alkalmazást. Minthogy azonban a császárok tudták, hogy a római birodalom elérte legnagyobb kiterjedését, hogy a határok tovább nem terjeszthetők: ennek eredményeképp a nagy rabszolga-beözönlés véget ért. Midőn Caesar Franciaország és Nagy-Britannia legnagyobb részének meghódítása után s röviddel előtte Pompejus, ki Elő-Ázsia nagy részét hatalmába kerítette, a rabszolgák százezreit vetették a piacra, úgy ez tán az utolsó nagy áradat volt. Látszólag már a császárság elején állt be a rabszolgahiány; mivel a nagy háborúk befejeződtek, a rabszolgák pedig nem szaporodtak úgy, mint a többi lakosság. A rabszolgának ugyanis többnyire nem engedték meg a család-tartást s mivel leginkább férfi-rabszolgát használtak, tehát aránylag igen kevés volt köztük az asszony. A halálozás és a felszabadítások nagy részt ütöttek a munkás hadseregbe, s ezt a közgazdaság érdekében ki kellett tölteni. Másrészt pedig ajánlkoztak mindazok a munkanélküliek, kiknek a hadsereg immár nem nyújtott ellátást és így tisztán gazdasági és társadalmi okokból lassanként kiszorult a rabszolgaság s szabad munkások töltötték be helyét.

Ez oly fejlődés, mely mind az iparban, amennyire ilyenről szólhatunk, mind pedig a mezőgazdaságban végbemegy. Az utóbbi a fontosabbik, mert a rómaiak legnagyobb része mezőgazdasággal foglalkozott, vagy mint földbirtokos, vagy mint mezei munkás. Ugyané szabad munkások nem léptek a gazdával a mi felfogásunk szerinti munkaviszonyba, vagyis bérvizonyba; e helyett a birtokokat kis parcellákban bérbe adják s a szabad munkások kisbérűlők lesznek. Bizonyos illeték ellenében munkálják meg a földet. E kisbérűlők helyzete kez-

dettől fogva rossz. Okát elképzelhetjük: egyrésztől a munkanélküliek nagy tömege, kik bármily módon kenyérhez akartak jutni; másrésztől az a kis töredék, melynek földbirtoka volt s melynek mindegy volt, hogy birtokukat kevés munkással mint legelőt kezeljék-e vagy pedig parcellázva adják bérbe valamivel több haszon kilátásával a szabad munkásnak. Feltehetjük, hogy a szabad kisbérlet, a *colonus* kénytelen-kelletlen elfogadta a nagybirtokos föltételeit. Így tehát már kevéssel azután hogy a szabad kisbérlet uralkodó gazdasági forma lett, e *colonus*-ok helyzete nyomorúságos. A *colonus*-ok bérhátraléka szinte közmondásszerű, alig van köztük egy-egy, ki nem tartozik a földesurnák. Ez jogi előnyben is áll bérlői felett, zálogjoga van a *colonus*-nak a birtokra hozott ingójószágára. Ha igénybe vette ezt a jogát és a *colonus*-t birtokáról elűzte, úgy el lehetett készülni arra (mint ezt a császárság mezőgazdasági íróitól tudjuk), hogy a telepes még az utolsó percben is lehetőleg kihasználja a talajt és azt nem javítja; ez sok nagybirtokosi visszatartott a telepesek kiutasításától. Már Kr. u. az első században Martial szatíráiról keserű iróniával festi a telepesek nyomorúságát. A telepes részére ilyen sírfeliratot költ: „Kérlek ne földeld el a kis *colonus*-t. Hisz a föld bármily kicsike is, néki mégis nehéz”. E korszakból van néhány tudósítás, mely megerősíti azt, amit e sorok sejtetnek. Egy birtokos meséli, hogy a bérösszeg idejét multa. A telepesek nem fizethetik meg, hátralék hátralékot követ, s az egyetlen kibúvó a részesedésre való átmenet, t. i. a telepes köteles a nyerstermények egy részét bér fejében kiszolgáltatni. Így aztán az úr kiveszi mindenből a harmadot s hátraléktól nem félhet annyira.

Ennek még más következményei is voltak. Ha a telepes készpénzzel fizetett, úgy sokkal szabadabban gazdálkodhatott; a terményből való részesedésnél az uraság vagy annak alkalmazottja gyakorolt rá felügyeletet s így a telepes függetlensége csorbult. Az állapotok tarthatatlanságát mutatja az az első század végén általánossá vált panasz, hogy már kevés a jó telepes. A gazdasági viszonyok, a telepesek elnyomott, rossz helyzete hozták magukkal, hogy még a rossz körülmények közt élők sem mentek bele szívesen a telepeségbe; hozzájárult ehhez a gazdasági hanyatlás egy másik jelensége: a népesség folytonos csökkenése.

Nem csodálhatjuk ilykép, hogy a szegény a gazdagtól, a telepes a földesúrtól mindinkább jobban függött. Minden jelenség erre mutat. Először is a gazdálkodás alakja, az egész szervezés oda irányult, hogy a telepes szorosán függjön földesurától. A gazdaság formája az udvari gazdaság volt, t. i. a birtokot nem parcellázták egészében, hanem az úr a birtok egy részén maga gazdálkodott. (A középkorban

ezt *Salland*-nak nevezték.) Itt volt a földesúr udvara, a római értelemben vett „villa”. Itt gazdálkodott az úr saját rabszolgáival, itt tartotta esetleg a szárnyasudvart, egyik vagy másik földdarabot különleges szükségleteire tartott fenn, itt voltak azon intézmények, melyeket az egész birtok népe közösen használt, pl. sütőkemence, malmok, stb. A telepeseknek is kényelmes volt ez az udvari gazdálkodás. Gabonájukat a malomba hozták, sőt az uraság rabszolgáiban kézművesekre találtak, kik számukra egyet-mást elvégeztek. Másrészt azonban a legtöbb esetben az uraság gazdaságában kötelesek voltak segédkezni. A rabszolgák úgy látszik nem végezhetek el mindent. Továbbá volt mindenféle munka, melyet az egész birtok népe közösen végzett, pl. útszínálás. Az utak jókarban tartása s az udvar helyes művelése végett, mint főleg aratás idején, a telepes kénytelen volt saját munkáit elhagyni s robotmunkát végezni. Ezt mostig nem tudták, mígnem röviddel ezelőtt néhány, Afrikában lelt fölírásból kitűnt, hogy a telepesek is robotra voltak kényszerítve. Így tehát háromféle kötelezettségüket ismerjük: 1. A bérfizetést, mely kezdetben készpénzben, később leginkább természetben szolgáltatandó; 2. Az „adományok”, „ajándékok” vagy ehez hasonlókat (és ez már Kr. u. a második században is kötelezettségeiknek szabályszerű része). Martial írja le a telepesek látogatását a földesúrnál; ez mézet hoz, emez tojást, amaz malacot, stb., eredetileg ez oly ajándék, melyet szívesen ad a gyenge az erősebbnek; idővel ez is kényszerre vált s néha az „adomány” épúgy nyomta a telepest, mint maga a bérösszeg; 3. A testi robotot, vagy a saját háziállataival végzett robotot. Eredetileg a robotnap elég ritka volt. Afrikai feliratokból tűnik ki pl. hogy a telepes évente 12 nap robotot szolgáltatott. De később ez is növekedett. Általában soha sem rendezték ezt a kérdést. A robotnapok száma hely és szokás szerint ingadozott. Megszoktuk, hogy a robotot középkori találmánynak minősítsük s a későbbi idők viszonyaiból magyarázzuk keletkezését; pedig bebizonyított dolog, hogy a robotot már a szabad telepeség idejében ismerték. Ez magyarázatra szorul, melyet a következőkben adhatunk meg.

A római birodalom eredetileg számos községből állott, melyek egymással szövetkeztek. E községek közt azonban nagy földterületek maradtak, melyek jórészt a régibb időben parlagon heverték és a község határain kívül estek. Ezeket csak később művelték meg s így a község határához nem tartoztak, hanem külön territóriumot alkottak, a kivett (*exemptus*) jószágokét. Lassanként a római birodalom már nemcsak községekből, hanem községekből és kerületekből állott. E kerületek gyakrabban nagyság tekintetében bármely községet felül-

múltak. Már most a községek saját területükön bizonyos jogokat élveznek s tudjuk, különösen a római jogkör községeiről, hogy joguk volt a polgárokra bizonyos robotot kivetni. Legrégibb időben ez Rómára is állott, később csak a többi községre. Jellemző, hogy az államnak tett szolgáltatás (*munerá*) és a fal (*moenia*) kifejezései fedik egymást. Ez azért van, mert a robotot eredetileg a falépítésnél vették igénybe, ami gazdasági szempontból nem csodálható. Mivel abban az időben pénzbeli adó kis szerepet játszott, személyi adó a szabály. Amint már most a községnek jogában állott a közjó javára vagy amit annak tartott, polgárait bizonyos számú robotnapra behívni, úgy a földesúr ugyanabból a jogalpból kiindulva robotra kényszeríthette telepeseit és ez lehetett a földbirtokokon dívó robotmunkának a jogi eredete.

A telepes tehát egyénileg szabad, költözködés jogában nem korlátolt, de robotra köteles, mit később határozottan a szabadság korlátozásának tekintenek. Bár a császárság kezdetén nagy volt ama szabad munkások száma, kik kisbérletre vágyódtak, úgy látszik az később mind kisebb lett. Az ókor ipari termelése még oly alacsony fokon állott, hogy nem tudta ellátni azt az emberfölsleget, mely a földbirtokosoktól monopolizált országban nem talált helyet, sem a katonai zsoldból és zsákmányból, sem pedig másként az állam szolgáltatásból megélni nem tudott. A városokba való tömörülés nem vonta maga után, mint az ipari korszakban, az ipari termelés növekedését, hanem az össztermelés s ezáltal a lakosság számának hanyatlását eredményezte. A római birodalom alattvalói ijesztő módon fogytak. Amennyire zsúfolva voltak a nagyvárosok oly emberekkel, akik minden oldalról összejöttek, hogy az ország költségén élhessenek, annyira kihalt lett a vidék, melynek lakossága már nem tudta fokozott szaporulattal kiegyenlíteni a pestis és háború okozta számbeli károkat. Erőteljes népeknél háború után a természetes szaporulat gyorsan kiegyenlíti a veszteséget. De a rómaiak gazdasági helyzetében élő nép erre nem képes. Minden ilyen katasztrófa a lakosság számának állandó csökkenésével járt. Ez a körülmény egyrészt, másrészt pedig a telepesek nyomorult helyzete érthetővé tették, hogy az eredeti szabad munkás-bőség helyett most szükség állott be. Ezt az írók egyenes kijelentéseiből következtethetjük, valamint abból is, hogy újra hoztak törvényeket, melyek megtiltják a földbirtokosoknak, hogy a bérleti idő lejárta után erőszakkal tartsanak vissza egyéneket; a törvények állandó szigorítása pedig arra utal, hogy sohasem tartották be őket. Mind több telepes próbált megszökni bérleti helyéről. E viszonyok annyira elfajultak, hogy 300-ban Kr. u. Dioklecián császár, a nagy

törvényhozó, a telepest törvénnyel köti a röghöz. A szabad költözködési jogot annak ellenkezője váltja fel. A telepes jogi helyzete teljesen megváltozik, a szabad emberből jobbágy lesz, mert szabadságának egyik főfeltételétől, a költözködési jogtól fosztották meg. Ez azonban nem érthetetlen elszigetelt intézkedés, miután a római birodalmat külső ellenség és belviszályok megingatták, a római hadsereg erős magva szervezkedik, élén a 3. század utolsó évtizedeinek katonai császáraival. Először is elűzik a külső ellenséget, majd az államban kényszer által, vasmarokkal és az ő sajátos felfogásuk szerint teremtenek rendet. A roskadozó épületet erőszakkal ácsolják össze és vaspántokkal erősítik meg.

E rendszabály nemcsak a telepeseket, hanem az összes osztályokat is sújtja, mert ha eddig bizonyos fokig szakmaválasztási és költözködési szabadság uralkodott, úgy ez időtől fogva mindenkit belekényszerítettek az apja hivatásába. Az általános nézet szerint mindenki köteles az államnak szolgálni s annak fenntartásához hozzájárulni, gazdasági munkája vagy katonai szolgálata által; senkisé meg helyéből, mindenki köteles megcsorbítani egyéni szabadságát a legmagasabb állami szükségesség érdekében. Így kötik a telepest a röghöz, a katona gyermeke katona lesz, a kézműves gyermeke kézműves és pedig ugyanabban a céhben, melyhez atyja tartozik. A római birodalom nem hivatásos szakmákba, hanem öröklődő kasztokba oszlik fel. A költözködési szabadság immár csak az uralkodó osztályok előjoga, a császáron s az uralmon levő hivatalnokokon kívül a nagybirtokosoké. A földesurak, kik eddig a gazdasági túlsúly és hatalom birtokában voltak, ezentúl politikai szempontból az egyedül hatalmasak és szabadok.

Az államnak ezen okokon kívül, melyek arra bírták, hogy a telepeseket, valamint a többi osztályt is öröklődően lekösse, voltak még különleges okai, mindenekelőtt a földnek s a rajta lévőknek s az emberi munkaerőnek a megadóztatása. Miután az állam egyszersmindenkorra biztosítani akarta magának ezt az adójövedelmet, melyet a tényleges vagy vélt államszükségletek, főleg a hadi kiadások fedezésére szánt, úgy e telepéseknek tényleg a birtokon kellett maradniuk, mert munkások nélkül ezeknek nem volt értékük. Az adókataszter könyvek összeállításánál minden földdarabhoz hozzáírták és hozzábecsülték az odatartozó telepeseket. Még egy ok: az állami hadseregnek legénységre volt szüksége. A birodalom általános elnéptelenedése mellett már katonahiány is mutatkozott. Ezért a toborzásnak oly módját vezették be, mely különösen a legsűrűbb népréteg, a telepések ellen irányult. Már ezért sem akarták, hogy helyüket elhagyhassák.

A földhöz kötésüknek harmadik oka pedig a nagybirtokosok érdeke, mely az elnéptelenedés miatt megkívánta, hogy részükre bizonyos számú munkás biztosíttassék.

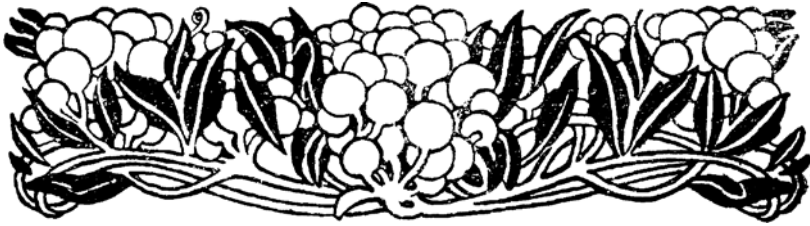
Ugyanígy volt az iparosok fixírozásánál. Az ipar a földműveléssel párhuzamosan fejlődik. Az ipar eredetileg teljesen a rabszolgák kezében volt, kik elsősorban az úr háztartását látták el s még kifelé is dolgoztak, persze az úr zsebének hasznára. Későbbi időben, mikor a szabad munkások mint kisbirtokosok a mezőgazdaságba furakodtak, mind több szabad ember akad, aki iparhoz fog. Gyakran a felszabadítottak, kik nem hitték, hogy becsületükön csorbát ejtenek, ha ipart folytatnak s ezt annál is könnyebben teheték, mert ügyis kevesebb becsületük volt, mint a szabadon születetteknek. Látjuk, hogy ugyanebben az időben e szabad munkások testületeket alapítanak, kölcsönös biztosításokat, temetkezési pénztáratok stb., melyeket megtűr a különben e gyülekezési szabadságnak nem igen kedvező állam. Később e pénztáratok arra használták, hogy bennük alkalmilag rabszolgákat is biztosítsanak. Természetes, hogy a felszabadítottak, kik szabadonbocsátásuk előtt teljesen uruk szolgálatában töltötték idejüket, öregségükről és eltemettetésükről gondoskodni nem tudtak, most összeálltak, hogy ilyen eshetőségek ellen biztosítsák magukat. E testületeknek másik válfaja az, melyben ugyanazon foglalkozású mesteremberek szövetsége az államtól bizonyos kedvezéseket kap, melyeknek fejében szükség esetén bizonyos vizontszolgáltatás jár; így az építőmunkások testületét majd mindenütt elismerték, amiért ők a tűzoltást elvállalták. Még inkább függtek az államtól azok az iparosok, kik különösen Rómát vagy más nagyvárost láttak el; ezeket az állam vezette, szervezte s a munkások teljesen az államtól függtek. Épúgy az állami gyárakban (bíbor- és fegyvergyárakban) alkalmazottak is. E testületek eredetileg szintén szabad egyénekből állottak. Dioklecián idejében itt ugyanaz a változás áll be, mint a telepeseknél, itt is megkötés történik. A fiúk kénytelenek apjuk műhelyében dolgozni; de tán itt nem oly nagy a különbség az eredeti viszonyok s a törvényes megkötés közt. Mert már régebbi egyletek alapszabályaiban is előfordul, hogy a céhtagok fiainak megkönnyítik a belépést, amit a római viszonyok ismerete mellett nem is csodálhatunk. Amíg az apa élt, addig korlátlanul uralkodott családjá felett és így a fiú egyszerűen apja segédje lett.

A termelésnek Dioklecián előtt és után történt szabályozása bizonyos mértékben feltétlenül kiegészítésre szorult. A hadsereg s az alkalmazottak szükségleteiket, gabonát és egyebet, ezen iparosoknál és céheknél vásárolták. A céheknek hatalmában állott az árak emelése

s ez főleg az államot sújtotta volna. Mert ő volt a főfogyasztók egyike, ha ugyan nem a főfogyasztó, különösen hadserege számára. E szabályozás kiegészítésére tehát Dioklecián, aki mindent egy kaptafára akart verni, 301-ben Kr. u. egy nagyobb részében fenmaradt rendeletben „az olcsóságot szabályozza”, mint megjegyzi egy akkori író. Minden áru és minden bér számára tarifát állított fel, mely az egész országban egyszersmindenkorra érvényben marad. Ez természetesen keresztülvihetetlennek bizonyult, sőt az árak felmentek, mert a kereskedők eldugták az árúcikket. E kudarcot vallott kísérlet után azonban tényleg megtörtént, hogy hivatalnokok állapították meg a piaci árakat, de nem egyszersmindenkorra, hanem magasabbakat és alacsonyabbakat, az aratásra és különböző helyi viszonyokra való tekintettel.

Ha most a római birodalom e társadalmi és gazdasági struktúráját áttekintjük, úgy azt találjuk, hogy nagyban különbözik a zárt házigazdaság és a város-állam régibb állapotától. A zárt házigazdaság helyét a földesúri gazdaság foglalta el, mely önmaga is lényegében egy egység. A város-állam, majd a városszövetség helyébe a Diokleciánnak s utódainak rendszabályaiból elibénk tűnő nagy, hatalmas, a Közép-Tenger összes parii országain elterülő kényszerszervezet lépett, mely még néhány századig kitartott s a római birodalom területén később felbukkanó összes alakulatoknak alapja volt.

Zerkovitz Zsigmond: A földbirtok reformja

A míg a kontinentális Európában a termelés mikéntjét, a vagyonmegoszlást Marx tőkeelméletén át vizsgáltuk, Angliában és Észak-Amerikában az érdeklődés a földjáradék felé fordult. Nem mondható véletlennek, hogy Henry George tanítása épen itt talált rendkívüli elterjedésre. Az a mozgalom, amelynek megindítója Henry George, amely Észak-Amerikában egyedüli földadót (*single tax*) követelt, amelynek hívei Angliában ligát alkottak az ingatlan megadóztatása végett (*English league for the taxation of land values*), amely Franciaországban a föld társadalmosítását követeli (*Ligue pour la nationalisation du sol*) és amely Németországban *Bodenreform* nevezete alatt ismeretes, inkább az iparral és a kereskedelemmel foglalkozó középosztállynál talált elfogadásra és a munkásság ezreit nem tudta érdeklődővé tenni. Nem volt taktikai iránya, tudományos mozgalom maradt végig. Most a német kritizmus hatása alatt elmélyült és reálisává vált.

A Henry George elméleti tanításai praktikus eredményekre vezetnek. Messzeható mozgalom indult meg, amely különösen a városi földbirtokot az egyéni tulajdonból már is kiemelte, amely a földbirtok arányosabb megadóztatását idézte elő és a községi politikának egészen új világot tárt fel.

A földreformmozgalom megértéséhez természetesen elsősorban George földjáradék és vagyonmegoszlási elméletét kell ismernünk.*

Henry George felveti a kérdést, mi az oka annak, hogy a szegénység és minden testi és erkölcsi nyomorúság, ami vele jár, mindinkább nő a fejlődő modern társadalomban? Mi az oka annak, hogy

* Miután ezt Braun Róbert: *Henry George és a földjáradékadó* című kitűnő dolgozatában e lap hasábjain (*Huszdik Század*, 1907. év 594. old.) már igen alaposan és részletesen tárgyalta, a George elméletének ismertetését lehetőleg rövidítve adom.

a munkabér, tekintet nélkül a termelt értékre, minimális marad? Válasza: ezt nem lehet Malthus tanításával megmagyarázni, nem a természet okozza ezt, hanem az emberi javak igazságtalan megoszlásából következik. A vagyonomegoszlás tehát az oka ennek. A termelésnek két tényezője van: az emberi erő kifejtés, amelyet a termelésre fordítunk. Ez a munka. Másik tényező mindaz, amit az ember készen talál a feldolgozásra. Ez a természet, a föld. E két tényező alkotja a vagyont. Ha a vagyont további termelésre használjuk, kapjuk a tőkét. A termelésben tehát, a munkának, a tőkének és a földnek van szerepe. George azt kívánja bizonyítani, hogy a tőke termelőképességét, a munkabérnek a nagyságát egyedül a föld hozadéka határozza meg.

Mindenekelőtt tudnunk kell szerinte, mi a földjáraadék. E tekintetben Ricardo tételeit fogadja el. A földjáraadék az a különbözet, amely egyenlő tőke- és munkabefektetés mellett a jobb föld nagyobb hozadéka és azon legrosszabb föld kisebb hozadéka között létezik, amelyet még a termelésre felhasználhatunk.

A földjáraadékot megkapjuk, ha föld összes jövedelméből levonjuk a munkabért és a befektetett tőke kamatait. Csak jobb földnél van járaadék, a silány földnél kisebb vagy egyáltalán nincs. Következésképpen a tőke és munka jövedelme nem lehet több, mint amennyi ama legjobb földön termelhető, ahol földjáraadék nincs. Vagyis más szóval: A jó föld nem hoz addig jövedelmet, míg létezik épen olyan jó föld, amelyhez ingyen juthatunk. Ha jó föld már nem létezik, akkor kénytelenek vagyunk a rosszabb földet is megművelni. Mentői nagyobb a népesség, mentői intenzívebb a termelés, annál nagyobb a járaadék.

Amily arányban esik a termelési határ (az értékes földet az értéktelentől elválasztó vonal), oly arányban emelkedik a földjáraadék. De a földjáraadék emelkedésével szemben a munkabér és a tőkehozadék nem emelkedik, hanem a minimális marad. Amíg tehát föld korlátolt mennyiségben létezik, a munkabér és a tőke ezen minimális értéktermelést mutatja fel. A bajnak megszültét egyedül az idézné elő, ha a földnek járaadéka nem léteznék. A földjáraadék megszűnésére nézve a legcélszerűbb, az értékkel bíró föld egyedüli erős megadóztatása. Ezáltal a társadalomé lesz a föld jövedelme, a meg nem érdemelt jutalma (*unearned increment*). Egyéb vagyontárgyak megadóztatása tehát már ennél fogva is elkerülhető. A föld jelen birtokosainak megváltási összeget nem kell adni és a földjáraadék megszűnik.

És mily eredmény várható a föld ilyen megadóztatásától? Az adó súlyos teherként sújtaná a föld tulajdonosát. A földtulajdonos tehát, hogy az adóterhet törlessze, kénytelen olyan területeket is meg-

munkálni, amelyet eddig meg nem munkált, amelyet talán eddig díszkerteknek stb. használt fel. Ha pedig új területek kerülnek megmunkálás alá, az eddig silányabb földön elhelyezést találó munka gyümölcsözőbb befektetést nyer, a termelési határ emelkedik, ezzel együtt emelkedik a munkabér is. George szerint, mint látjuk, az egész termelés folyamatát egyedül a földjáraadék befolyásolja, tehát a földjáraadék eliminálandó.

George híres műve (*Progress and Poverty*), amely leginkább közkezen forog, 1880-ban jelent meg, az amerikai földreform hívei még újabban is híven kitartanak mellette, amint a Chicagóban 1893. évben tartott kongresszus határozataiból is kitűnik.*

Angliában tett agitatorius tevékenysége folytán szintén elterjedt és kevés változtatást szenvedett iránya. Németországban 1888-ban Michael Flürscheim George elveinek terjesztésére *Bund der Bodenbesitzerreform* néven egyesületet alkotott, amely csakhamar nagy népszerűségre tett szert. Itt George tanítása ellen a szocialisták részéről elsősorban azt az ellenvetést tették, hogy ha megvalósulna is a föld egyedüli megadóztatása s ha a földjáraadék megszűnnék is, maga a tőkehozáadék természete a modern kapitalizmus minden igazságtalanságával továbbra is megmaradna. Flürscheim szerint is igaza van a szocializmus ellenvetésének akkor, ha a földjáraadék megszűnésével együtt meg nem szűnnék a tőke mai hozadéka is. Ámde Flürscheim szerint a magántulajdon megszűnése a magántulajdonban levő tőke megszűntét is magával hozná.

Flürscheim szerint ugyanis a nagykapitalisták jövedelmük többlétét nem termelési eszközökben, hanem imaginárius tőkében helyezik el. Ilyen imaginárius tőkésített jogok: minden az ingatlanba fektetett tőkék, jelzálogjogok, záloglevelek, állami és községi, vasúti kölcsönkötvények stb. Ezek nem csupán emberi munka eredményeiből nyert termelési eszközök, hanem értékük abból áll, hogy a föld korlátolt mennyiségben lévén, birtoka nagy értéket képvisel. Az értékemelkedést pedig nem az egyéni munka belefektetett értéke emeli, hanem a közérdekű intézmények. Ami ezen imaginár hamis tőkét a valóságos tőkétől megkülönbözteti, mindenekelőtt az, hogy nemcsak a létezése, hanem a hozadéka sokkal biztosabb, mint a valóságos tőkének. Ennek magyarázata a földbirtok szükségessége és a népesség szaporodása, az állampapírok törvénybiztosította kurzusa stb., míg a valóságos tőke minden változásnak, a természet romboló hatásának van kitéve. De ehhez járul még, hogy az a jövedelem, amelyet az iparban és kereskedelemben valóságos tőke árán megszerezni sikerült, a biztosabb, munka nélküli értékemelkedést biztosító

* *Jahrbuch für Bodenreform*. 1907. 3. füzet 225. old.

hamis tőkében találhat elhelyezést. Az amerikai milliárdosok, az ipari kereskedelmi tőkét szerző nagykapitalisták vagyonuk feleslegét nem a hasonló tőkék felhalmozásában helyezik el, hanem természetesen értékpapírokban, amelyeknek túlnyomó része nem valóságos tőke. És minden krízis azért áll elő, mert a valóságos tőkén szerzett vagyonokat földben és imaginär tőkében lehet elhelyezni. Ha ez nem lenne lehetséges s ha a vagyonok a valóságos termelési eszközökben, produktív tőkékben lennének elhelyezhetők és nem inproduktív értékben, a tőkekamat leszállana. Le kell szállania, mert a felhalmozódó vagyonok ismét csak tőkében helyeztetnek el, amely túlprodukciónak okoz, a munkások „tartálékseregének” újabb munkaalkalmat ad, a tőkekamat pedig azon a fokon maradna állandóan, amely az elhelyezésével járó rizikót méltán illeti. Tehát csakis azért, hogy tőke árán földbirtokot lehet vásárolni, létezik a magas tőkekamat.

A magántulajdonban levő föld járadékának megszüntével megszűnik a magas tőkekamat is. A föld államosításával felszabadul a produktív tőke és közössé, társadalmivá lesz.

Az ipari tőkék ezen átalakulásával a tőkeelhelyezés veszélytelenebb lesz, a munkaalkalom nagyobb és a tőkekamat sülyedésével a munkabér emelkedik. A munkásnak annyi tőke áll rendelkezésére, amennyire szüksége van.

Ha pedig a végeredményben a földreform békés fejlődés útján oda ér el, ahova a szocializmus vágyik, „mi akadályozza meg”, mondja Flürscheim, „hogya a közös cél felé együtt ne haladhassunk”.* Flürscheim felhívására Kautsky felelt.**

Eltékintve attól, mondja Kautsky, hogy a két tábor egyesítése nem erősödést, hanem az alapelvek, a kiindulási pontok miatt is, mindkettőnek a gyengítését okozná, a földbirtok közössé tétele oly óriási erőmennyiséget szüksegei, amely nincs arányban a viszonyok azzal a javításával, amely belőle a proletariátusra jutna.

A földreformerek szerint, mondja Kautsky, a föld kivétel a többi termelési eszközhöz képest, mert a föld nem bér munka eredménye. A föld munka nélkül elért jövedelemhez szolgáltat alapot. Ez azonban nem áll, mert minden hasznothajtó földben a befektetett munkabér gyümölcsöződik és ettől a munkabértől elválasztani a föld valóságos jövedelmét nem lehet. Ha a föld államosítása bekövet-

* Michael Flürscheim: *Bodenbesitzreform und Sozialismus. Neue Zeit* 1890. évf. 289. old.

** Kari Kautsky: *Bodenbesitzreform und Sozialismus. Neue Zeit* 1890. évf. 393. old.

keznék, akkor csakis a mai állam erősbödnék, vagyis a militarizmus. De az, amit a földreformerek óhajtanak, bekövetkezni nem fog. Nem következik be, hogy a munkást a munka eredményéből megillető része a valóságos munkaértéknek felel meg s hogy a tőkeamat a tőke veszélyviselés fokáig leszáll. A „hamis tőke”-elmélet nem való, mert a pénz azáltal, hogy imaginárius tőkében nyer elhelyezést, nem szűnik meg, hanem csak helyét változtatja. Ez kitűnik, ha nem az egyes tőkés álláspontját, hanem az összességét nézzük. Mert az a pénzérték, amit az imaginárius tőkéért: állampapírért, földmonopóliumért stb. adtunk, nem vezett el, hanem az eladónál megtalálható, aki azt ismét produktív tőkére fordíthatja.

A földreformmal szemben ezenfelül, ha a termelés költségeit le akarja szállítani, más előre meg nem mérhető nehézségek állanak: a védvámok, az élelmiszer-monopóliumok, kartellek stb.

A földtulajdon elleni külön harc a középosztály szövetségében csak gyöngitené az osztályöntudatot a munkásságban. A földreformmozgalom nem is keltett visszhangot a munkásosztályban.

Kautsky bírálata sok tekintetben találó, másrészt azonban hiányos, sőt egy részében téves is. Amíg a földreformmozgalom tőkefogalmát bírálja, amiben igaza van, oly munkát végez, amely az egész kérdés szempontjából nem döntő fontosságú. Ellenben hiányzik bírálatából annak megemlítése, vajon a földbirtok megadóztatása esetén, nem hárul-e majd át a súlyos teher a vevőkre, a fogyasztókra és általában a többi osztályokra. Amit pedig a középosztály és a proletariátus külön szerepéről állít, úgylátszik, mintha a földreform története épen most, az ellenkezőjét bizonyítaná.

Mihelyt a földreform megtisztult mindazon tudománytalan salaktól, amelyet kezdettől fogva magával vitt és mihelyt *par excellence* tudományos irányú lett, a proletariátushoz közel jutott. A proletariátus és a tudomány régtől fogva fegyvertársak. Mind a kettő céltudatos és forradalmi.

A német földreform történetében két időközt lehet megkülönböztetni. Az első tartott körülbelül 1898-ig. Ekkor szakított azzal az iránnyal, amelyet George elveinek minden áron való megvalósítása jellemezett. A földbirtok egyéni tulajdonból való kivonása, ezentúl is, mint távoli kíváncsi lebeg a reformerek előtt, de előtérbe jutott a reális, a megvalósítható program: a földbirtok igazságos megadóztatása és a városi telekpolitika.*

* A német földreformmozgalom mai állásáról leghűbb képet alkothattunk Damaschke könyveiből és röpirataiból (*Die Bodenreform*, Berlin-Schöneberg, *Aufgaben der Gemeindepolitik*, Fischer, Jena. *Geschichte der Nationaloekonomie*, Fischer, Jena, melyek számos kiadást értek el). *A Bodenreform* eszméit szol-

A földbirtokot, mondja a *Bund Deutscher Bodenreformer* egyik vezetője, minden állami létezésnek ezt a fundamentumát, egységes jog szolgálja, amely az emberek tevékenységének műhelyeit, a lakóhelyeket javítsa, minden káros kihasználását megakadályozza, hogy azaz értéktöbblet, amely nem az emberi tevékenység eredménye, lehetőleg a közérdek hasznára fordíttassék.

Damaschke, a szövetség újabb vezetője is George tanításait fogadja el, azonban a mostani földtulajdonosoktól a földet nem akarja elvenni sem azáltal, hogy egyedüli földadót szab ki rájuk, mint George, sem pedig azáltal, hogy bérbe vegye tőlük és földjáradékot fizessen nekik, mint ahogy Flürscheim ajánlotta.

Damaschke a mostani föld urait nem háborgatja, hanem csakis a jövőre nézve akarja az értékelkedés megadóztatásával a munkanélkül keletkező értéktöbbletet a köz javára lefoglalni. A városi monopol-járadékot élvező földeket a valóságos értékük szerint kívánja megadóztatni. Ezáltal a be nem épített háztelkek tulajdonosait arra ösztönzi, hogy a telekspekuláció helyett mielőbb beépítsék telkeiket. Damaschke; érdeme, hogy, ha a *Bodenreform* mozgalomnak nagyobb tudományos alapot adni nem tudott is, a programpontokat változatossá tette és kiszélesítette.

A földreformerek szövetsége kívánja a földnek valóságos értéke szerint való megadóztatását. Ennek megvalósításával akarja a földtulajdonosokat, akik a városi telkeik értékesebbjét felépítetlenül hagyják várva azt az időt, amikor telkeik monopolhelyzete folytán értékben emelkedik, arányos adóval sújtani és őket a beépítésre kényszeríteni.

Kívánja a föld értékelkedésének megadóztatását vagy konjunktúra nyereségadó, vagy pedig forgalmi adó formájában.

A mezőgazdasági programja: a földhitel szervezése, a hitelező részéről felmondhatatlan törlesztéses kölcsönök felvételének megkönnyítése, amelyek a járadékból törlesztendőek. Ezzel kapcsolatosan a földtehermentesítés, amelynek megvalósítására oly törvényes

gálja a *Deutsche Volkstimme* havonta kétszer megjelenő folyóirat, amely tíz éves fennállása után 1907. évben *Bodenreform* nevet vett fel, azonkívül a Darnaschke szerkesztésében negyedévenként megjelenő *Jahrbuch der Bodenreform*. A részletkérdésekkel foglalkoznak Heinrich Freese, berlini gyáros (építési ipar), Rudolf Sohn, hallei egy. tanár (épületjog), Erman (u. az), Brunhuber, Pohlman-Hohenaspe (értékelkedési adó), Heinrich v. Wagner, ulmi polgármester (községi politika). Végül külön ki kell emelni, hogy talán legtöbbet köszönhet a földreform Wagner Adolf berlini közgazdasági tudósak, aki a reformeszméket a legnagyobb tudással a legszélesebb tudományos alapokra fektette és a gyakorlati kérdésekké avatta.

szabályozást kíván, amely szerint minden birtok csakis valódi értékének 50%-a erejéig terhelhető meg. Ilyen megterheléshez azonban minden birtokosnak joga legyen állami pénzt kapni meghatározott alacsony kamatoztatás mellett. Ezzel a földbirtokos személyi hitelét, is emeli, de a szövetkezeti mozgalom is megfogja érezni a tehermentesítés jó hatását.

Amíg azonban a városi program a fejlődő városok részére igen sok, a megvalósításra alkalmas eszmét tartalmaz, amelyeknek nagy része ma már gyakorlatilag is megvalósult, a mezőgazdasági program valóságos kivihetőségéhez igen sok szó fér.

Egyelőre még azt kell szemünk előtt tartani, hogy a földbirtok a leggazdaságosabban használtassék ki és a földjövedelem a legarányosabban oszoljék meg az ország lakossága között. Elsősorban, tehát a latifundiumok extenzív művelésének, és a túlságosan felaprózott törpebirtoknak kell eltűnniök.

Csak ennek megvalósulása után lehet szó a földbirtoknak a magántulajdonból való kivonásáról. A földbirtok társadalmisításáról mondja Wagner Adolf, akit a német földreform elméleti szakértőjének is neveztek, könnyebben kivihető és kevésbé meggondolandó, és természetesen nem is oly nagy, egyik részről félelmetes, másíkról kívánatos változással jár majd, mint a szocializmus analóg következményei: a magántulajdon megszüntetése és annak társadalmi köztulajdonnal való pótlása és a magánvállalatok eltörlése.*

A földreform újabb iránya a mai földjáradékot, mint meglevőt s mint meg nem bolygathatót tekinti. De már a földjáradék jövőben várható emelkedéséből részt kér. És ilyen járadéktöbblet, amely a fejlődő államokban és nagyobbodó városokban a közösség általánosfejlődése folytán, egyéni munka nélkül bekövetkezik („növekedési, járadék” *Zuwachsrente*) jogosan vonható el az egyéni tulajdonostól. Az által ugyanis, hogy a város fejlődik, nagy terek, kertek hasíttatnak ki, hogy középületek emelkednek az eddig elhagyott és értéktelen területen, hogy a polgárok vagyonából utcák, világítás, vízvezeték s egyéb közhasznú eszközök teremtetnek, — az egyes telektulajdonos ingatlanának értéke hirtelen és hihetetlen értékre emelkedik. Ezen emelkedés vagyon értéke nem maradhat meg csakis az egyénnél, aki ennek elérése céljából semmiféle munkát, vagy más tevékenységet ki nem fejtett.

Ezen értékemelkedés jogosan tehát a községi társadalmat illeti meg.

* *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (Conrad) 1909. V. kötet 79. old. — V. ö. Wagner, *Grundlegung der pol. Oek.* III. kiadás, 2-ik kötet 428. és köv. old.

Hogy az ingatlanérték emelkedése a legegyszerűbb és a legbiztosabb módon a község javára megszereztessek, arra csak egy mód van: ha városi telkek nem jutnak egyéni tulajdonba. Miután pedig a földreform a megszerzett jogok „szentségét” megbolygatni nem akarja, a városi telekpolitikának kíván oly irányt adni, amely mellett a város tulajdonában levő telkek lehetőleg megtartassanak s mentül több magánkézben levő telek megszereztessek. A község lassankint szerezze meg a földet. Hogy pedig a telkek összevásárlása által ne emelkedjenek túlságosan a telekárak s hogy a város fejlődését a telekpolitika túlságosan ne befolyásolhassa, igen jó szolgálatot tesz, a feudális korból ismeretes, most azonban szociális irányban kifejlődött épület jog (örökbérlet).

Az épületjog mellett a község a tulajdonában levő területeket olyképp adja használatul magánosoknak, hogy azon épületet emelhetnek, ezt bármiképpen használhatják, eladhatják, megterhelhetik s bizonyos hosszabb idő után, 80—100 év után a telek újból visszazáll a községre a rajta levő épülettel együtt.

Az épületjog régi formája az örökbérlet (*emphiteusis, superficies*) volt, amikor a földtulajdonos a jobbágyoknak bérbeadta a földet s a jobbágyok művelhették. A taksát, a hányadot tartoztak a földesúrnak beszolgáltatni, ami azonfelül maradt, csak az illette meg őket. Az örökbérletnek ma már az emléke is elhomályosult a nyugat-európai államokban.

A föld tulajdonjogának elválasztása az építménytől nagy perspektívát nyit a számunkra.

Minden földbirtokpolitika legáltalánosabb elve, hogy a föld a leggazdaságosabban használtassék ki és hogy a földjövedelem a legarányosabban oszoljék meg az ország lakosai között. Ebből következik, hogy ennek elérését jobban gátolja, ha a városi föld magántulajdonformái között marad, mint a mezőgazdasági föld.*

A kérdés itt is az lehet csupán, hogyan érjük el, hogy a városi földterület, amely már a legkülönbözőbb korlátai miatt lényegileg közel fekszik a társadalmisított tulajdonhoz, külső megnyilvánulásában is közös tulajdonná legyen.

Az egyik mód, amely kínálkozik, egyszerűen az, hogy a megváltás útján az állam vagy a község a földtulajdonosok kezébe állami

* Itt a városi beltelkekkel szemben általánosságban mezőgazdasági telkekről beszéltünk. Az természetes, hogy a bánya- és erdőterületekre, a vízi utakra többé-kevésbé eltérő szabályok állanak. Ezek, tekintettel igen fontos közgazdasági szerepükre, egyáltalán nem hagyhatók a magántulajdon formái között.

vagy községi kötvényeket adjon. Ennek finánciális nehézségei annyira szembeszökők, hogy kivihetőnek elfogadnunk nem lehet.

Egy más módot ajánlott George és ez a földnek nagyobb megadóztatása, amely elkerülhetővé teszi, hogy a többi egyenes és közvetett adók fentartassanak.

A nagyobb megadóztatás (*single tax*) gondolata természetesen azon a tételen alapszik, hogy a föld súlyos megadóztatását nem lehet sem a bérlőkre, sem általában a fogyasztókra, sem senki másra áthárítani. Vagyis a föld erősebb megadóztatása esetén nem fog bekövetkezni a lakás és a földbérek emelkedése.

A reform hívei újabban az egyadó helyett az értékemelkedés és a föld valóságos értékének kipuhatólása útján, annak arányos megadóztatásával kapcsolatosan foglalkoznak az áthárítás kérdésével. Az áthárítás lehetőségét kizártnak tartják. Az emberi munkával előállított árúkat, ha erősebben megadóztatjuk — ez az okoskodás vezeti őket — az áthárítás lehetséges, mert az árú értékét az előállítási költségek határozzák meg. Az adóval együtt pedig az előállítás költsége is emelkedik. A termelő csak akkor adna el, ha a megfelelő árat, amelybe az adót is belekalkulálja, megkapja. Másképp van ez azonban a földnél. A földjáradék munka nélkül elért vagyoneérték. Ha tehát a földtulajdonos súlyosabb adót kénytelen is viselni, a földet azért mégis megműveli. Azért kevesebbet nem termel, hanem kénytelen a kisebb haszon-részesedéssel beérnie. A munkabérben sem takaríthatja meg, mert hisz, ha a mezőgazdasági bérmunkás kevesebb bért nyer, ipari munkát vállal, miként ez az ipari államokban mindenütt bekövetkezett.*

A földérték képződése és az áruérték képződése között azonban az éles elhatárolás nincsen meg. Nem is lehetséges, mert a földjövödelmében a tőke és a munka értéke is kifejezést talál, nemcsak a földjáradék. Ha tehát a földjövödelem áthárulása elé zsilipet képzelnénk, amely a földjáradék átfolyását nem engedné, akkor ennek oly szerkezetűnek kell lennie, hogy a földjövödelemnek azt a részét, amely a befektetett tőke és a munka jövödelme áteresztí, a földjáradékot pedig nem. Miután pedig a földjövödelemben az elemeket külön választani nem tudjuk, ily gátló zsilipet szerkeszteni nem lehet. Ez nemcsak a metaforában, hanem a valóságban is így van. E téren különben az angol és német törvényhozási kísérletek eredményét kell bevárnunk, mert legtöbbet a gyakorlati tapasztalat igazolhat. Az érték-

* H. Köppe: *Ist die Wertzuwachsfeuer überwälzbar?* Finanzarchiv, 1906. — K. Diehl: *Neue Streitfragen der Bodenreform*. Jahrbücher für Nationaloek. u. Stat. 1908 évf. 726. old.

emelkedés megadóztatásánál analóg eset van. Majd ha az értékemelkedési adók gyakorlati eredményeit t. i. az áthárítás lehetőségeit tudományosan feldolgozták, akkor majd az egyedüli földadó áthárítására is következtetést vonhatunk.

Mert az értékemelkedési adó behozatalát sem gyakorlati tapasztalat idézte elő, hanem a teoretikus professzor, Wagner Adolf elmélete.* Hogy az értékemelkedési adó behozatalát legelső sorban Wagner beható és meggyőző fejtegetésének kell köszönnünk, az általánosan ismert tény.**

Ha tehát gyakorlati tapasztalati tények nélkül attól lehet tartani, hogy a föld súlyos megadóztatása épen az ellenkezőjét idézheti elő annak, mint amire céloz s miután erre nézve egyéb biztosítékot, mint az elméletét felmutatni nem lehet, inkább kínálkozott az a mód, amely mellett az épület az egyéni tulajdonban marad, ellenben a földbirtok a közösség tulajdona lesz. Azok a kifogások, amelyeket az épület jog mellett felhoznak, hogy t. i. az egyént a felületes olcsó építkezésre csábítja, igen könnyen kizárhatók. Így jutalomban részesítendő a jó építkező, kiköthető az épület felülbírálása, egyszerűen elvonandó a rossz építkezőtől az ingatlan stb.***

Akik a mai jogrendet és különösen a szociális eszmék térfgalalása mellett az egyének korlátlan individualizmusra törekedését figyelik, azok a föld és épület ily elkülönülését nem tartják elégségesnek, hogy a városi kaszárnyaszerű építkezést, a túlszűfolt lakásokat, magas lakbéreket s a kapitalisztikus termelésnek egyéb kísérő hatásait kizárhassa. Ha ebben van is valóságos vád, mégis a telekspekuláció, amely nem esik egy kategóriába az árúspekulációval, kiküszöbölését már is elértük és a legbiztosabb úton vagyunk a városi közöstulajdon felé. Az a fejlődés, amelyet már is észlelhetünk, amely a föld és az épület elkülönüléséhez vezet, elősegíti a kislakások építését, módot ad, hogy

* Wagner: *Lehr- und Handbuch der pol. Oekonomie* második részében tárgyalja a pénzügytant és itt tárgyalja első ízben tudományosan az értékemelkedés megadóztatását (*Die Besteuerung des Erwerbs durch Anfall und durch Wertzuwachs ohne eigene persönliche wirtschaftliche Leistung*) ide sorolván a játék, konjunktúra-nyereség és az örökösödési adót stb. is. Az értékemelkedési adót először Bréma városa hozta be.

** Robert Brunhuber: *Die Wertzuwachssteuer. Praxis und Theorie*. 1906. 8. old.

*** Igen érdekesek Ulm városának szerződésai a városi területen emelt épület tulajdonosaival. A város kikötötte magának a jogot, hogy az esetre, ha az épület olyképp használnának, amely erkölcsileg vagy szociálpolitikailag kifogás alá esik, meghatározott elvek szerint visszavásárolhatja, helyesebben megválthatja az épületet a tulajdonostól. (*Jahrbuch für Bodenreform*, 1907. évf. 223. old.)

oly néprétegek, amelyek eddig a föld magas vételára miatt családi otthonhoz nem juthattak, így mégis házat építhetnek maguknak. Emellett a város intézi a városi fejlődést és nem a telektulajdonosok. A város ott és akkor épített, ahol és amikor szükségesnek tartja. Meghatározhatja az épület minőségét, a lakók számát, az épület felhasználásának módját stb.*

Ha a földtulajdon a magántulajdon külső formáit is leveti, ami a városi beltelkeken előbb következik be, mint a mezőgazdasági telkeken és talán előbb is, mintsem remélhetnők, a hatás, amelyet a magántulajdon egyéb formái között előidéz, nem maradhat el. Az ingó tőkék elhelyezését, a hitelt nagyban megváltoztatja. Az ingó tőkét nem tudván elhelyezni, ingatlan kölcsönökben a befektetésekre szánt tőkék is más elhelyezést keresvén, a tőkekamat le fog szállani. Ennek be kell következnie, habár nem is fog oly mértékben sülyedni vagy megszűnni, mint ahogy a reform hívei ezt előre látják.

* Mangoldt: *Die städtische Bodenfrage*. Göttingen 1907. 467. old.

Balkányi Béla: Kisgazda-politika Ausztriában

Nem lehet pusztá véletlen, hogy amióta a magas védővám-politika hatását érezzük, azóta terjed mindjobban az a meggyőződés az osztrák alpesi tartományok lakóiban, hogy gyökeres agrár-reformokra van szükség, amelyek az állattenyésztést előmozdítják és a pusztuló parasztszálat újra talpra állítják.

Egy jónevű osztrák író, Dr. Schiff Walter, aki az osztrák közgazdasági társaság hivatalos folyóiratát szerkeszti, több mint egyévtized óta küzd tudományos munkáiban,* hogy egy új agrárpolitika alapelveit vigye diadalra. Az osztrák tartományi törvényhozás kezd néhány év óta megvalósítani Schiff reformtörekvéseit. Minálunk rendszeresen kevésre becsülik azt a befolyást, amelyet tudományos munkával, folyóiratok közleményeivel a gyakorlati politika terén el lehet érni, de ez a lajtántuli példa arról győzhet meg, hogy a tudós, aki az idők változását megérti és a nép nagy tömegeinek érdekét felfogja, a maga igazát — ha a külső körülmények is kedveznek — előbb-utóbb keresztül viszi a népparlamentben.

Nemcsak a tartománygyűlések erőviszonyai változtak meg, nemcsak ott látják már be, hogy végveszedelem az államra, ha a parasztság teljesen elpusztul és havasi legelők helyén főúri vadászterületek terjeszkednek, hanem a kormány is, amely az általános válószótjog alapján összegyűlt birodalmi tanácsnak felelős, nagyobb bátorsággal lép fel a hatalmasokkal szemben a pusztuló parasztság érdekében.

* Schiff: *Österreichs Agrarpolitik seit der Grundentlastung*. Tübingen, 1898. U. a: *Grundriss des österreichischen Agrarrechtes*. Leipzig, 1903. Tanulmányok a *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* különböző évfolyamaiban és a Mischler és Ulbrich által szerkesztett *Staatswörterbuch*-ban.

A tartománygyűlések legújabb agrár törvényeiben* sok jóindulatra, sok komoly törekvésre találunk, amellyel a törvényhozó útját akarja állani a parasztság pusztulásának. A törvények még sok tekintetben a Mária Terézia és II. József korabeli felvilágosodott abszolutizmus bélyegét viselik magukon. Újra látjuk a kormány „atyai jóindulat”-át, amely az élet minden viszonyát szabályozni akarja, a parasztokat gondnokság alá helyezi, anélkül, hogy képes volna őket válságos helyzetükben tényleg megoltalmazni. Amint azonban a Terézia- és József-korszak „jobbágyvédelme” is nagy haladást jelentett a röghöz-kötöttség állapotával szemben, épúgy az utolsó évek kisgazda-politikája is egy jobb jövő reményével biztat Ausztriában.

A parasztgazdaság elsősorban állattartó gazdaság, a kisgazdaság védelme tehát egyúttal az állattenyésztés előmozdítása is. Az osztrák alpesi tartományokban az állattenyésztés, így a parasztgazdaság is főképen az erdei és havasi legelőkre támaszkodik. A földművelésügyi minisztérium egyik hivatalos kiadványa, — Ebenhoch miniszter idejében ** — rámutat, hogy „a havasi gazdaság az összes alpesi országok parasztlakosságának nélkülözhetetlen létfeltétele”. Ezt a havasi gazdaságot nagy veszély fenyegeti a vadászspport terjedésével. Jönnek szenvedélyes sportemberek, akik kibérlik vagy összevásárolják az „alp”-okat, nem engednek ott többé marhát legelni, csak vadállományukat szaporítják. Salzburg tartománygyűlésén borzadállyal beszélnek a havasi gazdaságok pusztulásáról. Az elhanyagolt havasi legelők elveszítik a tejlótehenek tartására alkalmas tulajdonságaikat, bozótok és cserjék borítják őket, majd a kopár szikla tűnik elő. Salzburg egyes kerületeiben 10—15 év alatt a havasi legelők 20—40%-a lett elvonva rendeltetésétől. A havasi legelők pedig sok esetben nélkülözhetetlen kiegészítő részét képezik a völgyek gazdaságának. A legelők pusztulása ezeket is veszélyezteti.

Az agrár törvények közül legjelentékenyebbek az 1908. és 1909. évi salzburgi, karinthiai, alsó- és felsőausztriai és krajnai törvények, amelyek az alpesi gazdaságok fentartását és fejlesztését tűzik ki célul.

Az alp***-ok megtartása érdekében megtiltja a törvény, hogy

* Dr. Schiff: *Die agrarpolitische Gesetzgebung der Landtage 1902—1908.* (*Zeitschrift für Volkswirtschaft* etc. 1909. V. és VI-ik füzet.)

** *Alpwirtschaftspolitik in Österreich.* Wien, 1908.

*** Az „alp”-ok fogalmát az alsóausztriai Alpvédő törvény így határozta meg az 1 §-ban: Ahol a következőkben „Alp”-okról lesz szó, az alatt mindazon földterületeket kell érteni, amelyek egész terjedelmükben, vagy részben a havasi gazdasághoz tartoznak és szabadban való nyári legeltetésre vagy más-képen való takarmányszerésre szolgálnak, tekintet nélkül ezen földterületeknek helyi elnevezésére”.

a havasi gazdaságot ezen jellegétől megfosszák és büntetéssel sújtja azokat, akik az alpesi talajt más célra használják, mint havasi legelőnek és olyan cselekvéseket vagy mulasztásokat követnek el, amelyek a havasi gazdaságok fenmaradását veszélyeztetik. A salzburgi, karinthiai, krajnai törvények nem elégszenek meg a büntetéssel, hanem jogot adnak az illetékes hatóságnak: az alpesi bizottságnak, hogy ha a tulajdonos ellenkezik, az ő veszélyére és költségére végeztesse el azokat a munkákat, amelyek az „alp”-ok fentartásához, a rendszeres havasi gazdasági üzem folytatásához szükségesek, esetleg a birtokot bérbé adja.

A havasi gazdaságok fentartásán kívül erélyes intézkedéseket találunk a tartományi törvényekben a havasi gazdasági üzem fejlesztéséről. Ezek az intézkedések azokat az „alp”-okat érintik, amelyek községek vagy közbirtokosságok tulajdonát képezik, vagy pedig olyan magánbirtokok, amelyeken fizetésért idegen marhát legeltetnek, vagy amelyeken a meliorációkat közalapok igénybevételével hajtották végre. Ezek a rendelkezések előírják, hogy a tulajdonos gazdasági tervet tartozik készíteni és a hatóságnak jóváhagyás végett bemutatni, amelyben a legelőhasználat mértékét, módját, az alpesi erdők használatát, az erdei legeltetést, széna és trágya elszállítását, a talaj védelmét és gondozását, a kezelés módját a haszonélvezetre jogosultak jogait és kötelességeit kell feltüntetni. Változtatások a gazdasági terven csak a hatóság engedélyével történhetnek. A törvények kötelezik a tulajdonost, hogy a már végbevitt talajjavítási műveleteket, meliorációkat megfelelően gondozza és jogot adnak a hatóságnak, hogy ezeket a munkákat a tulajdonos mulasztása esetén az ő költségén végeztesse el. A törvények rendelkezéseiknek végrehajtására a közigazgatási hatóságok mellett „alpesi bizottság”-okat, „alpesi tanács”-ot és az egész tartomány alpesi üzeleinek ellenőrzésére „alpesi felügyelői” állást létesítenek, az egyes „alp”-ok jogi és üzemi viszonyainak nyilvántartására pedig a hatóságoknál alpesi könyvek vezetését rendelik el.

A havasi gazdaság védelmével és fejlesztésével szoros kapcsolatban van a vadászati törvényhozás. Ez a múlt század második felében határozottan paraszttellenes volt. A törvények a vadászterület birtokosának előjogot adtak szomszédos községek vadászterületének kibérlésére. A kormányok évtizedeken keresztül a vadászat érdekeit tartották szem előtt a mezőgazdaság érdekeivel szemben. Különösen gátolták a mezőgazdaság fejlődését a vadászati szolgalmak Salzburgban és Stájerországban. 1853-ban a parasztszolgalmak megváltásáról szóló pátenz idejében a földesúr vadászati joga, többnyire, mint szolgalm tovább is megmaradt a parasztok birtokán. A parasztbirtokosnak

nem állhatott módjában, hogy a vadállományra befolyást gyakoroljon, így a vadállomány növekedése útjában volt a mezőgazdasági kultúrának.

A kormány barátságosabb viselkedése folytán most foglalkoznak a salzburgi és stájerországi tartománygyűlések a vadászati szolgálomak kötelező megváltásával. Egy alsóausztriai törvénytervezet új vadászterületek létesítését vagy meglévő vadászterületek megnagyobbítását tiltja, kimondja továbbá, hogy a vadállomány elszaporodása esetén a közigazgatási hatóság pártatlan szakértők véleménye alapján, tartozik az elszaporodott vadak pusztítását elrendelni.

Az 1853-iki császári pátenszt megelőző agrárszervezet maradványai: az erdei és legelő haszonvételi jogok a volt földesúri birtokokon. A császári pátens ezeknek a jogoknak a megváltását, vagy szabályozását rendelte el. A megváltás ezen haszonvételnek egy megelőző korban, az 1836—45-ig terjedő időben való átlagos értéke alapján, tehát a tényleges értéknél lényegesen alacsonyabb értékelés alapján történt s így a volt földesuraknak egyoldalúan kedvezett. Az esetek túlnyomó többségében azonban s császári pátens rendelkezései szerint a haszonvételi jogok tovább is megmaradtak, mert ezek szerves kapcsolatban voltak az arra jogosultnak fő gazdasági üzemével, így ma is, mint egy 2 millió hektár földbirtokon van a parasztnak erdő és legelő használati joguk. A rendezés oly formán történt, hogy a jogosultaknak haszonvételi joga pontonként, részletesen fel lett sorolva, azonban az erdő- és legelőbirtokosoknak módjukban volt erdő és legelő „felszabadítás”-ok által, új erdősítésekkel a haszonvételi jogot kisebb területre szorítani, sikanériákkal a parasztnak haszonvételi jogaik gyakorlásában megakadályozni, a marhatenyésztést megnehezíteni és így a parasztnegazdaságot alapjában megtámadni. Ezeknek a bajoknak a megszüntetésére az osztrák kormány egy törvénytervezetet dolgozott ki, amelyet több tartományi gyűlés, így Alsó-Ausztria 1906-ban, Karinthia 1908-ban, Felső-Ausztria és Tirol 1909-ben már el is fogadtak. A törvények elrendelik, hogy részletesen kell megállapítani, nemcsak a használatra jogosultak jogait, hanem a földbirtokosoknak a kötelességeit, a legeltetés idejét és módját is, erélyes intézkedéseket találunk a földesurak sikanériáival szemben. A törvények kötelezik őket hogy a „felszabadított” erdőkből, amennyiben még tulajdonaikban vannak, bocsássanak annyit vissza a jogosultak használatára, amennyire azoknak jogaik gyakorlására szükségük van, a megváltást csak azon esetben engedélyezik, ha ez a jogosultak fő gazdasági üzemét nem károsítja.

Itt jön azután az igazi atyai gondoskodás, amely azonban alig fog célt érni. A megváltási összeget nem szabad a jogosultaknak kész-

pénzben kiadni, hanem azt értékpapírokban kell elhelyezni és hatósági őrizet alá kell venni. A jogosultak csak a kamatokat kapják kézhez. A tőkéhez csak különös esetekben juthatnak: az örökösársak kifizetéséhez, adósságok fizetéséhez, talajjavításokhoz, beruházásokhoz. Joggal szólal fel ez ellen a rendelkezés ellen Schiff. Mért kell épen a parasztot gondnokság alá helyezni? És ha ő is szabadon rendelkezhetik birtokával, kedve szerint pusztíthatja, mi értelme van, hogy a törvény épen csak vagyonának egy kis részét akarja jogilag megkötni.*

A kisgazdák szempontjából rendkívüli jelentősége van még a közbirtokok rendezésének. A különbözőképpen szervezett közbirtokok, amelyek az ősi *allmend*-ek maradványai, több mint 3 millió hektár földterületet foglalnak el Ausztriában. A birtokviszonyok zavarosak, rendezetlenek, ennek rendkívül káros gazdasági következményei vannak. A közlegelőkön, különösen az erdei és havasi legelőkön, semmi gondoskodás nem történik, hogy a legelők jó karban legyenek és hogy a talaj termőereje fennmaradjon, ennek következtében az állatállomány évről-évre csökken. A kormány csak az utóbbi években mutat komoly igyekezetet ezeknek az ügyeknek a rendezésére. A kormány javaslatára Alsó-Ausztria, Morvaország, Szilézia, Karinthia és Krajna, legújabbban pedig Felső-Ausztria, Stájerország és Tirol hoztak törvényeket a közbirtokok felosztásáról és rendezéséről. A törvények megállapítják, hogy milyen természetű birtokok sorolandók a közbirtokok közé, (kezdeményező lépések egy tüzetes kataszteri felvétellel, mely községenként az összes közbirtokot megállapítaná és a haszonélvezetre jogosultak összes jogait és kötelességeit feljegyeznék, még csak a csehországi tartományi gyűlésen történtek) nagyobb súlyt fektetnek rá, mint az előző törvények, hogy a felosztásoknál vagy birtokrendezéseknél a szükséges javítások és közmunkák elvégeztessenek, sokkal inkább óhajtják a birtokrendezést előmozdítani, mint a közbirtokok felosztását, de nem tekintik az ügyet az egyszeri birtokrendezéssel befejezettnek. A törvények agrárhatóságokat szerveznek, amelyeknek kötelességévé teszik, hogy a rendezés befejezése után is ügyeljenek fel a közbirtokosságra, hogy a szabályozási terv végrehajtsék, és hogy általában jól kezeljék a közbirtokokat, a terven és a szabályzaton csakis az agrárhatóságok változtathatnak. A hatóságok kényszeríthetik a közbirtokosságot arra is, hogy a szükséges javításokat hajtsa végre. A törvénynek számos intézkedését problematikusá teszi azonban, hogy a közbirtokok rendezése nem kötelező, csak akkor, ha az érdekelt

* Schiff: Idézett cikk 534. oldal.

egy tekintélyes része — többnyire $\frac{1}{4}$ -e — kifejezetten kívánja, másrészt semmiképen sincs megakadályozva még azoknak a közbirtokoknak a felosztása sem, amelyek tapasztalat szerint csakis nagyban kezelhetők, (havasi legelők).

A gyakorlati szükséglet a törvényhozási akcióval egyidejűleg a tudományos körök érdeklődését is nagyobb mértékben ráterelte a parasztsztyály exisztenciáját érintő agrárkérdésekre. A brünni országos statisztikai konferencia 1907-ben egy határozatot hozott, amely szerint — a folyamatban levő agrárpolitikai törvényhozási akcióra tekintettel — szükségesnek tartja az alpesi statisztika szervezését, amely támpontokat adjon a törvényhozási területek működésének. Példányképpül az 1890-iki svájci alpesi statisztika, helyesebben ankét állott az osztrák statisztikusok előtt, melyről legelső szakemberek mondták, hogy a legbiztosabb alapot szolgáltatja a havasi gazdálkodás törvényes szabályozásához. Mindaddig, amíg pontos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, addig nem lehet céltudatos agrárpolitikát követni. Az osztrák alpesi statisztika ügyében jelentékeny haladást jelent az a próbafelvétel, amelyet a stájerországi statisztikai hivatal megbízásából végzett Dr. Wittschieben Ottó fogalmazó helyszíni tanulmányok alapján, a stájerországi Aflenz kerületben.*

A felvételi munka három részből állott: 1. A hivatalos forrásanyagnak összegyűjtése és bejegyzése. 2. Az Alpesi gazdasági üzemi viszonyok általános jellemzése az egyes községekben és azok különböző részeiben. 3. A havasok bejárása és a viszonyoknak a helyszínen való felderítése.

Dr. Wittschieben munkája általában példányképpül szolgálhat a mezőgazdasági üzemi viszonyok tanulmányozásánál. Elsősorban a tulajdonviszonyokat vizsgálja.

Az alpesi legelőket rendkívül nehéz a legelőhasználat jogi alapja szerint megkülönböztetni, amennyiben az osztályozás csakis a telekkönyvbe bejegyzett jogi formák alapján történhetik, amíg a gazdasági viszonyok és az érdekeltek szükségletei szerint nagyon különböző birtokhasználati módok jöttek létre. így a magántulajdonban és magánhasználatban lévő alpesi legelők (az összes alpesi terület 19%-a) és a közbirtokosság tulajdonában és — különböző jogcímek alapján való — közös használatában levő közlegelőkön (az alpesi terület 64%-a) kívül nagy számmal vannak alpesi legelők, amelyeket a parasztlak legeltetési szolgálat alapján használnak, ezek közt ismét vannak oly

* Dr. Otto Wittschieben: *Die Alpen im Bezirke Aflenz in Steiermark. Alpstatistische Erhebung durchgeführt vom statistischen Landesamte für Steiermark.* Brunn, (Statistische Monatshefte 1910 Juli—Aug. Heft.)

havasi legelőszolgalmak, hol nem az egyes kisgazdáknak, hanem egy agrárközösségnek van szolgalmi joga, ami kiegészítő részét képezi az aarárközösség (közbirtokosság) saját tulajdonában lévő havasi legelőjének. Wittschieben mindezen jogviszonyokat azon szempontból vizsgálja, hogy mennyiben segítik elő vagy akadályozzák a racionális havasi gazdálkodást. Nagyon érdekesek azok a megfigyelései, hogy számos kötelezettség, amelyet a közösség az egyes haszonélvezőkre ró, sok esetben visszatartja a parasztbirtokost, hogy legelőhasználati jogát gyakorolja, mert az idő pénz és munkaerőköltsége aránytalanul nagyobb, mint a várható haszon. A legelőjog nem gyakorlása által a használati jog elértéktelenedik és így a nemzeti vagyontemes része megy veszendőbe. Ezért nem tartja a szerző jogosnak azt a több oldalról felhangzó kívánságot, hogy a legelőhasználati jogot meg kell kötni, mert az a gazdasági fejlődést akadályozná és azt eredményezné, hogy az a jog, amely másnak tulajdonában előnyös lehetne, kihasználatlanul marad.

Az üzemleírásnál az a cél vezeti a szerzőt, hogy olyan adatokat tárjon fel, amelyek alapján jövedelmezőségi összehasonlítást tudunk tenni külterjesen és belterjesen kezelt havasi gazdaságok közt. Módunkban áll ezen leírások által az épületek, utak, talajjavítások gazdasági hatását megítélni és támpontokat kapunk kezünkbe, hogy az elért előnyök felérnek-e azzal az áldozattal, amely a magánosokat jogaik gyakorlásában való korlátozás és a kincstárt pénzbeli áldozatok folytán éri.

Összefoglaló képet ad Wittschieben próbafelvételében a havasi legelőknek gazdasági jelentőségéről. Ide tartozik az alpesi legelőknek, a mozgásnak, a tiszta levegőnek rendkívül előnyös hatása a szarvasmarha fejlődésére, magasabb ellenálló képességére, légző és emésztőszerveinek kifejlődésére: az adja az alpesi gazdaságnak azt a rendkívül fontos nemzetgazdasági szerepet, hogy a marhatenyésztésre kevésbé alkalmas vidékeket nagy munkabírású és ellenálló képességű igás és haszonállatok nagy tömegével látja el. Közvetlen haszna még az alpesi legelőknek a legeltető gazdákra, hogy takarmányt terem és hogy a fejőstehenek útján tejben és tejtermékekben nagy értéket produkál.

Wittschieben az alpesi statisztika ügyét oly módon tartja megoldhatónak, hogy az ő vizsgálatához hasonlóan kell az egyes törvényszéki járásokhoz tartozó alpokat egyenként felvenni. Ez a felvétel aránylag gyorsan megy végbe (36 napig tartott az aflenzi járásban), teljes képet ad az alpok birtok- és üzemviszonyairól s anyagot szolgáltat az alpok védelméről szóló törvényben előírt alpesi könyvek berendezéséhez.

Az osztrák agrárpolitika további alakulására rendkívül fontos, hogy a tartományi gyűlések elhatározzák-e az alpesi statisztika országos szervezését.

*

A legelők védelmén és a parasztbirtokok jogviszonyainak rendezésén kívül erős visszhangra talál a parasztlakosság körében a gabonavám ellenes mozgalom. Ennek a mozgalomnak Hoffmeister bécsi mezőgazdasági főiskolai tanár volt a tudományos megalapozója. Alsó-Ausztria, Morvaország, Észak-Stájerország, Tirol tipikus parasztgazdaságainak üzemét vizsgálta, Bráf volt földművelésügyi miniszter megbízásából.* Vizsgálataiból azt állapította meg, hogy már a tulajdonképeni gabonatermelő vidéken is a 28 holdas gazdaságnak huszonkétszer akkora bevétele van állati termékekből, mint a növényiekből. A gabonavámok folytán a gazda növényi terményeit valamivel jobban értékesítheti, azonban a munkabérek és a háztartás költségei oly nagy mértékben emelkednek, hogy azt a bevétel-többletet többszörösen ellensúlyozzák.

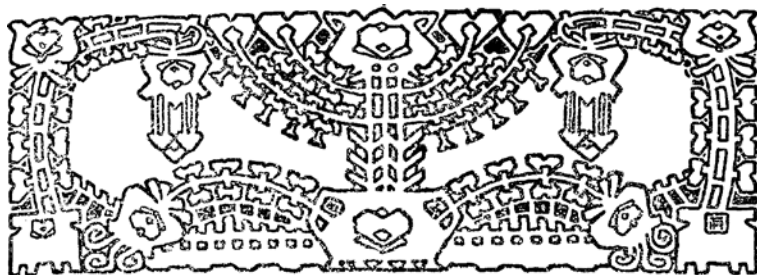
A magas gabonavámok kimutathatólag kárára vannak a gabonatermő vidéken gazdálkodó parasztgazdáknak is, de a bortermő vidékek és az alpesi országok parasztgazdáit egyenesen nyomorba kergetik. A magas munkabérek, a drága kenyér, a vadászsport terjedése és a havasi gazdálkodásnak a vadászat érdekében való korlátozása mindjobban összeszorítják az alpesi parasztgazdaságok területét.

Ezek a megdönthetetlen tények bírták rá Pantz birodalmi gyűlési képviselőt néhány héttel ezelőtt, hogy az alpesi tartományok kisgazdáiból egy agrárpolitikai egyesületet szervezzen, amely Hohenblum-féle vámpolitikával szembehelyezkedve megtagadja az érdekközösséget a pusztán nagybirtokosok és gabonatermelők érdekeit szolgáló *Agrarpolitische Zentralstelle*-vel.

*

Nagy vonásokban próbáltam vázolni azokat a főkérdéseket, amelyek a velünk vámszövetségben élő szomszéd birodalom kisgazda osztályát közelről érintik. Kormánynak, parlamentnek és minden érdekképviseleti szervnek Lajtán innen és Lajtán túl számolnia kell azzal a lehetőséggel, hogy agráriusokon és merkantilistákon kívül rövid idő múlva egy új faktor fog részt kérni magának az agrár és kereskedelmi politika irányításában: ez a szervezett kisgazdák tábora lesz.

* F. von Pantz: *Die Hochschutzzollpolitik Hohenblums und der österreichische Bauernstand*. Kritische Studie nach den von Prof. Hoffmeister geflogenen statistischen Erhebungen. Wien 1910.

Szemlék és jegyzetek

Dániel Arnold: A dolgozó Magyarország és az agrárvámok

Midőn arról van szó, hogy válaszoljak Varga Jenőnek ilyen című, folyóiratunk múlt számában megjelent cikkére — nem hallgathatom el — egy bizonyos averziót kell leküzdenem. Mert aki elolvassa azt a cikket és összehasonlítja a *Népszava* kirohanásaival, melyek a *Világ*-ban megjelent cikkeim ellen intéződtek: azonnal tisztában van vele, hogy e kirohanások szerzője nem más, mint Varga Jenő. Aki a *Huszedik Század*-ban szólal meg azzal az igénnyel, hogy szavait komolyan vegyék, attól meg lehet kívánni az irodalmi gentlemanlike-nak azt a minimumát, hogy a *Huszedik Század*-on kívül se essék bele olyan tónusba, melynek a legenyhébb megjelölése az, hogy nívtlan. Hogy mégis belebocsátkozzam a vitába, erre a tárgy nagy jelentősége bír, mely nem engedi, hogy hallgatólag hozzájáruljak annak épen a *Huszedik Század*-ot olvasó, progresszív magyar értelmiség előtt, a tényeknek meg nem felelő beállításához.

Varga ellenvetései a *Világ*-ban megjelent, említett fejtegetéseim következő két tétele körül csoportosulnak:

A) Magyarországnak nem lehet korszerű ipara, amíg nincs korszerű mezőgazdasága. Tehát a városi polgárság és munkásság úgy szolgálja legjobban saját érdekét, ha a mezőgazdaság reformját írja zászlajára és egy olyan vámpolitikát tesz magáévá, mely e reform támogatására alkalmas.

Ezzel szemben Varga a következőket állítja:

1. Magyarországon a modern, intenzív mezőgazdaság kialakulásának természeti akadályok állják útját, s a legkedvezőbb esetben is 50 év kemény munkája hozhatja csak meg földművelésünk átalakulását. Ez tehát egy olyan messzefekvő cél, amelyet nem érdemes a programok előterébe állítani és érte áldozatokat hozni.

2. Az intenzív mezőgazdaság kialakulásával nem jár okvetlenül

iparfejlődés. Tehát az ipari népességnek nincs miért törnie magát a mezőgazdaság fejlesztéséért.

B) Én azt mondtam kívánatosnak, hogy a városi nép, ha már olcsó húst akar: ne a határok megnyitását tűzze ki cél gyanánt, hanem törekedjék — a mezőgazdaság reformja mellett — a gabonavámok eltörlésére, a hús, a tej s egyéb munkaigényes termékek védelmének főtartásával.* Mert az állattenyésztés körül épen a kis- és törpegazdák vannak legjobban érdekelve. Ez egy sokkal nagyobb és súlyosabb tömeg, semhogy ellene a határok megnyitását ki lehetne erőszakolni, míg vele, egy kisparaszti agrárprogram alapján szövetkezve meg lehet csinálni a mezőgazdaság reformját, mely aztán alaposan végez a drágasággal és megadja egy magasabb, ipari kultúra előfeltételeit.

Ezzel szemben Varga azt állítja, hogy

3. Magyarországon mindössze félmillió nagytenyésztő, hizlaló és nagyobb parasztgazda van érdekelve az állatbehozatal korlátozásában.

Vegyük sorra ezt a három ellenvetést és győződjünk meg alaposaságukról.

1. Az intenzív földművelés lehetősége Magyarországon.

Azt mondja Varga: „Dániel előtt Dánia, Svájc és az alpes ozstrák tartományok példája lebeg. De nem szabad felednünk, hogy ott kedvezőbbek a természeti viszonyok, a gazdag alpesi legelők és kaszálók, Dánia nedves fütermő vidékei kiválóan alkalmasak az állattenyésztésre. Magyarország éghajlata száraz, havasi legelője kevés, a síksági legelők nyáron és ősszel kopárak.”

Rövid pár mondatban egy egész csomó tévedés. Varga úgy látszik, nem tudja, hogy az állattenyésztéshez nem legelő kell, hanem takarmány. Az állatoknak a legelőn való eltartása rég túlhaladott álláspont; ma már a szántóföld termi meg az állat táplálékát, s ennek számára a legelő csak sétat hely. Németországban három állatra sem jut annyi legelő, amennyi nálunk egyre jut. Pedig Németországban sokkal erősebb az állattenyésztés, mint nálunk, ott 87 számos marha jut a mezőgazdasági terület 100 hektárjára, míg nálunk csak 51. Az állattenyésztés mértéke a növénytermelés technikáján, a termelhető takarmánymennyiségen s ezenkívül a takarmány és a hús értékviszonyán

* Erre a vámrendszerre Varga egy jegyzetben azt mondja: „Dániel gondolatmenete lényegében teljesen azonos a Reichsritter von Pantz által *Die Hochschutzzollpolitik Hohenblums* című röpiratban kifejtett tanokkal”. Erre nekem két megjegyzésem van. Először: Pantz az idézett füzetben nem fejt ki az én gondolatmenetemet, hanem csak felismer egyes belevágó tényeket. Másodsor: Pantz az ő füzetét 1910-ben adta ki, míg az én gondolatmenetem már 1908-ban megjelent a *Husadik Század júliusi számában (Nagybirtok és mezőgazdasági termelés.)* Ezt nem hallgathatom el, mert Varga jegyzete alkalmas annak a látszatnak a fölkeltésére, hogy én a magam gondolatait Pantztól vettem, a forrás megnevezése nélkül.

fordul meg, nem pedig a legelő kérdésén. Legelőn ma már csak ott tartják el az állatot, ahol a földet nem lehet más célra használni, mint pl. az Alpesekben. Nálunk a szántóföldi termelés alapján is lehet fejleszteni az állattenyésztést, de kell is, mert a föld máris kimerülőben van a csekély állattenyésztés s a vele járó trágyahiány miatt.

Az sem igaz, hogy az állattenyésztéshez nedves éghajlat kell. Dánia „nedves, fűtermő vidékei” csak Varga képzeletében léteznek, A valóságban Dánia éghajlata a szárazabbak közé tartozik; a csapadék, átlag véve, nem sokkal több, mint nálunk. Annyira, hogy a hetvenes években, a mezőgazdaság átalakulása előtt a dán nagybirtokosok azt hangoztatták, hogy Dánia klímája nem alkalmas egyébre, mint extenzív gabonatermelésre.* Nálunk sem volt ismeretlen a közelmúltban az a frázis, hogy Magyarország klímája száraz és csak extenzív gabonatermelésre jó: hiszen a mi nagybirtokosaink nem kisebb ellenségei a termelőerők fejlesztésének, mint a dán kollégáik. De az utóbbi évek folyamán ez a kifogás tarthatatlanná vált. Róna Zsigmond Magyarország éghajlatáról szóló nagy munkájában kimutatta, hogy még a legszárazabb vidék, a Nagy Alföld is elég esős ahhoz, hogy intenzív növénytermelést lehessen rajta folytatni. Hogy miképpen, azt már megmondta Cserháti (v. ö.: *Az alföldi mezőgazdaság reformja*) pedig ő még nem is számolt a Campbell-féle nedvességkonzerváló talajműveléssel, melyet két év óta Magyarországon is fényes eredménnyel próbáltak ki (Kevpely Kálmán és Fechtig Imre báró). Ilyen tények súlya alatt az éghajlat ellen való kifogást már a nagybirtokos érdekkör is elejti; de Vargának, úgy látszik, elég jó ez az igazán uraságotól levetett argumentum.

De menjünk tovább. Minő akadályai vannak még, Varga szerint, mezőgazdaságunk reformjának?

„Magyarország földjének jórésze a holtkéz birtokában van; hitbizományok, nagybirtokok ... állják útját a parasztság terjeszkedésének.”

Tény, hogy az ország földjének egyik fele nagy- és közép-birtokosoké és csak a másik fele a parasztságé; de az előbbiek birtoka főleg erdőből és legelőből áll, az utóbbiaké pedig főleg művelt földből. Az üzemmattisztikában szereplő szántóföld, rét, kert és szőlőterületből esett

az 50 holdnál kisebb gazdaságokra	58,3%
az 50—200 holdas nagyparasztagazdaságokra	2,1%
a közép- és nagybirtokgazdaságokra	29,6%

Szóval a termőföld 70,4%-a parasztkézen van. S így a mezőgazdaság egy olyan reformja, mely a parasztagzaldálkodás javításából indul ki, elég széles alapon mozoghat. A gazdálkodás javításához nem szükséges okvetlenül a területi terjeszkedés, bár a nagybirtok szétporlását, mint következményt, a parasztagzaldálkodás reformja okvetlenül maga után vonná. Nem is igaz különben, hogy a kisbirtok nem terjeszkedik: a divatban lévő parcellázások jelentőségét nem kell ugyan túlbecsülni, de semmibe venni szintén nem lehet.

* Esslen: *Das Gesetz des abnehmenden Bodenertrages*. München, 1905. 264. 1.

„Maga a parasztság tudatlan, kultúrátlan, egyrészüik nem ért a betűhöz; Erdélyben 25% az ugar.”

A földműves nép kultúráját munkájának eredményéből ítélhetjük meg. A mi kisgazdáink — országos állagban — már a nyolcvanas-kilencvenes években eljutottak oda, hogy 12 métermázsza búzát tudnak termelni egy hektáron, előzőleg, a hetvenes években még csak 7 métermázsát tudtak termelni. Ha akkor meg tudták tanulni, miképpen kell 7 q. helyett 12 q. búzát termelni: talán most sem lesz nekik érthetetlen misztérium, hogy miképpen lehet 12 métermázsás termések helyett 15 és később 18—20 métermázsásakat elérni, hiszen az értelmiségük ma nagyobb, mint a hetvenes években volt. Hogy Erdélyben el van maradva a gazdálkodás: ez csak azt jelenti, hogy ott egyelőre egy olyan lépés következik, melyet a többi országrész kisgazdái már megtettek, míg ez utóbbiakat egy további lépéssel kell előre vinni,

„Ezenkívül — mint Dániel is írja — a szegény paraszt állatainak számát hirtelen szaporítani sehogysem képes.”

Nem, „sehogysem”, hanem csak addig, míg meg nem tanul a mainál okszerűbben gazdálkodni. Ez nem akadály a mezőgazdaság reformjának, hanem inkább éppen ez követeli a reformot.

„Ezek és még más fel nem sorolt akadályok, ha talán nem is teszik teljesen lehetetlenné a dán vagy alpesi jellegű gazdálkodást, legalább 50 éves kemény munkára volna szükség valami eredmény elérésére.”

Szép Vargától, hogy ő lehetségesnek tartja Magyarországon az alpesi jellegű gazdálkodást, de attól félek, hogy e nézetét nem sokan osztják azok közül, akik csak némileg is jártasak a mezőgazdasági kérdésekben. A mi országunk mezőgazdaságát, melynek súlypontja a nagy kiterjedésű, jó talajú sík- és dombvidéken nyugszik, bajos volna alpesi karakterűvé átformálni, annál is inkább, mert a legelők kiterjesztése — szántóföldek fölhalmozásával — nem haladás volna, hanem visszaesés. De — a mint az előzőkből kitűnhetett — nem is erről van szó, hanem mezőgazdaságunk olyan fejlesztéséről, melynek eredménye bőséges növénytermelés volna, a hozzátartozó erős állattenyésztéssel, amint ennek példáját Németország mutatja. Hogy Magyarországot alpesi legelővé alakítsuk, ehhez, meglehet, tényleg „50 éves kemény munka” kell; nincs okunk, hogy kételkedjünk Vargának erre vonatkozó számításaiban. De ahhoz, hogy földművelésünket odavigyük, ahol a Németbirodalom földművelése ma áll, kevesebb idő is elég. Németország földművelése huszonöt évvel ezelőtt nem produkált nagyobb terméseket, mint a mienk ez idő szerint, tehát aránylag rövid idő alatt tett meg egy hatalmas lépést, amint ez kitűnik a következő pár számból:

	Termett egy hektáron	
	búzából	burgonyából
Magyarországban az 1899/908 években	12,2 q	79,2 q
Németországban az 1879/83	12,6	76,4 „
„ 1899/908	19,3	132,8 „
Emelkedés 1879/83 óta	52%	74%

Amihez a németeknek a múltban huszonöt év kellett, ahhoz

nekünk a jövőben húsz év is elegendő lehet, mert az agrártechnika időközben fejlődött és nekünk több eszközünk lesz a termékek növelésére, mint amennyivel a németek a lefolyt huszonöt év alatt rendelkeztek.

2. A termelőerős földművelés, mint az iparfejlődés alapja.

Vargának, ha be akarja bizonyítani, hogy ipari népességünknek nincs szüksége arra, hogy mezőgazdaságunk fejlesztésével törődjék, azt kellene kimutatnia, hogy az ipar kifejlődéséhez nincs szükség fejlett mezőgazdaságra, hogy az ipar kifejlődhetik ott is, ahol a mezőgazdaság még fejletlen. Meg kellene keresnie azt az országot, ahol a modern nagyipar már akkor fejlődött ki, mikor a mezőgazdaság még gyöngye és nagyobb teljesítményekre képtelen volt. Varga erre nem vállalkozik, ő kényelmesebben akarja a kérdést elintézni. Azt mondja:

„Általános szabály, hogy minden iparág ott telepszik meg, ahonnan az összes szállítási költségeket számbavéve, a legolcsóbban tudja fogyasztópiacát ellátni. Oly iparágak, melyeknek kész terméke sokkal könnyebb, mint nyersanyaga mindig a nyersanyag termelési helyére telepszik, pl. a vas-kohók, cukorgyárak. Oly iparágak, melyeknek nyersanyaga könnyű és a feldolgozásnál súlyokból keveset vesztenek, rendszeren nem a nyersanyag termelési helyére, sem a fogyasztópiac területére nem telepsznek, hanem oda, a hol olcsó fűtőanyagot találnak A *Standort der Industrieen* problémája roppant komplikált és nem lehet úgy elintézni, hogy ahol tőke van és vásárlóközönség: ott ipar is van.”

Tegyük föl — bár nem engedjük meg — hogy Varga e sorokkal kimutatta, hogy egy ország földművelésének magas fejlettsége nem *von* maga után okvetlenül iparfejlődést: vajon bebizonyította ezzel, hogy Magyarország ipari népességének nincs oka a földművelés fejlesztését zászlójára írnia? Nem, mert, hogy ezt bizonyítsa, nem azt kellene kimutatnia, hogy fejlett földműveléssel nem jár okvetlenül ipar, hanem azt, hogy az iparfejlesztéshez nincs szükség fejlett földművelésre. Magyarországon van szén, van vízierő, vannak őserdők, van vas, vannak ércek: — lehetséges-e, hogy mindezen erőfejlesztő-, nyers- és munkaeszköz-anyagot iparilag érvényesítsük, ha mezőgazdaságunk tovább is stagnál, úgy, mint már tizenöt év óta? Én egy tanulmányban kimutattam, hogy nem lehetséges; Varga idézi, tehát ismeri e tanulmányt, de meg sem kísérli, hogy cáfolásába bocsátkozzék. Pedig ha igaz, hogy iparfejlődésünk legfőbb akadály a földművelésünk tespedésében rejlik: akkor annak, ki becsületesen akar ipart fejleszteni, nincs előbbrevaló programpontja, mint a mezőgazdasági reform.

Hogy a fejlett, intenzív mezőgazdaság fejleszt-e okvetlenül ipart: ez itt most tisztán akadémikus kérdés; de azért ne térjünk ki előle. Igenis, főnnáll az a szabály, hogy egy olyan országban, melynek magasrendű földművelése van: okvetlenül jelentékeny ipar is fejlődik ki, még ha nincsenek is az illető országnak ásványi kincsei. Okvet-

lenül lesz igen sok iparág, amely meghonosodik ebben az országban: és pedig épen azért, mert az ipar szeret oda telepedni, ahol összes szállításait együttvéve a legelőnyösebben bonyolíthatja le. És ezenkívül még egyéb okokból.

Az iparnak ott, ahol megtelepedett, a következő szállításokat kell lebonyolítania:

- a) szenet szállítani a fűtéshez,
- b) vasat a munkaeszközök elhasználódásának pótlására,
- c) nyers- és segédanyagokat,
- d) élelmet a munkásoknak,
- e) a kész árut elszállítani.

Igen fontos a szén szállítása, mert értékéhez viszonyítva nagy tömegű és nehéz. És ezért azok az iparok, melyeknek a szén olvasztásra kell, mint a kohóiparok, a nehéz vasiparok, egyes vegyi iparok, nem távozhatnak messze a szén lelőhelyétől. Ellenben azok az iparágak, melyeknek a szén csak motorikus célra kell, messze távozhatnak a szén lelőhelyétől, annál messzebbre, minél kisebb bennük aránylag a motorikus erő szerepe.

Motorikus erőfejlesztés céljára az iparágak legnagyobb része nem fogyaszt valami sok szenet. Az ipar egyáltalán nem alkalmaz annyi motorikus erőt, mint az ember gondolná. A működésben levő összes motorok oroszlánrészét a közlekedés alkalmazza és csak egy kisebb részüket az ipar. Németország iparának és bányászatának összes motorai együttvéve 7,962.000 lóerejük. Ezzel szemben csupán a nagy vasutak mozdonyainak száma 25.165, ami, egy mozdonyra átlag 600 lóerőt számítva, tizenötmillió lóerőt tesz ki. Ha figyelembe vesszük még ezenkívül a gőzhajókat, s a városi közlekedés motorait: rá kell jönnünk, hogy Németországban a motorikus erőnek körülbelül csak 25—30%-át foglalkoztatja az ipar, míg a többit a közlekedés, a bányászat s egyéb. Pedig Németország ipari állam, melyben a nehéz iparok dominálnak.

A vasút nemcsak hogy több szenet fogyaszt motorai célra, de vasat is jóval többet használ el, mint— munkaeszközökre— az ipar. De vajon az következik ebből, hogy olyan országoknak, melyek vasat és szenet nem termelnek, a vasutakról is le kell mondaniok? Szó sincs róla; vasúthálózat mindegyik civilizált országban van, pedig nem mindegyik termel vasat és szenet. Ha már most egy ország meg tudja szerezni azt a viszonylag sok vasat és szenet, mely vasutak számára kell: miért ne szerezhesse meg azt a viszonylag kevés szenet és vasat, mely ahhoz kell, hogy iparágakat honosítson meg, olyanokat, melyek aránylag kevés vasat és szenet fogyasztanak.

Képzeljünk el egy országot fejlett földműveléssel, de ásványi kincsek nélkül. Ebben az országban nem fog kifejlődni a nehéz vasipar, az bizonyos. De azért könnyű iparok számára, főleg ha belfogyasztásra dolgoznak, a talaj igen kedvező lehet. Mert a munkást a belföldről élelmezik és a terméket a belföldön adják el, esetleg a nyersanyagot is a belföldről kapják: mindezzel igen könnyen több szállítási költséget takaríthatnak meg, mint amennyit az elhasznált munkaeszközök pótlásához szükséges vas, s a motorai célokra szükséges szén odaszállítása okoz. Különböző ezidőszerint, a Diesel-motor jegyében, már nem is

kell szén a motorikus erőfejlesztéshez; a nyersolaj jobban kihasználódik és könnyebben szállítható.

Nem szabad továbbá elfelejteni, hogy az iparhoz nemcsak fűtőanyag és vas kell, de munkás is, még pedig kultúrás, értelmes munkás. Az emberek nem mozognak olyan könnyen, mint az árúk, mert ragaszkodnak kulturkörnyezetükhöz. S ezért nagy, kultúrás ember-tömegek már önmagukban is egy bizonyos vonzóerőt gyakorolnak az iparra. Az amerikai gyapotot nem kis részben azért dolgozzák fel Angliában, mert az angol textilmunkás-tömegek nem mennek át oly könnyen Amerikába; — pedig szén és vas Amerikában is van elég. Kultúrát egy országban csak a jólét produkálhat, jólétet pedig — az ipar kifejlődése előtt, elsődlegesen — csak a fejlett mezőgazdaság. A tőkét is, az ipar kifejlődése előtt, csak a mezőgazdaság fejlődése hozhatja létre; a tőke is nehezebben megy egyik országból a másikba, mint az iparcikk; ez is egy bizonyos vonzóerőt gyakorol az iparra. Varga azt kérdi: „Miért nem alapítanak magyar tőkés textilgyárakat? Miért nem alapítanak az osztrák tőkés nálunk, a fogyasztópiacra textilgyárakat?” Erre nagyon egyszerű a felelet. Azért, mert nálunk oly kevés a tőke és oly sok az uzsorahitelre szoruló ember, hogy a magyar tőkés inkább takarékpénztárakat alapítanak, mert ezek jövedelmezőbbek. Az osztrák tőkés pedig azért maradnak textilgyáraikkal Ausztriában, mert ott magasabb a munkásnép kultúrája, jobb a közigazgatás, s emellett otthon vannak.

Kétségtelen, hogy az olyan országok, melyek ásványi kincsek nélkül szűkölködnek: nem teremődtek ipari exportállamoknak. De ha van fejlett földművelésük, kultúrás népük, tőkéjük: arra okvetlenül képesek, hogy belfogyasztásukat nagyjából fedező ipart teremtsenek. Jó példa erre Németalföld vagy Dánia. Varga ugyan azt állítja:

„Hogy gazdag földműves népesség nem jelent okvetlenül ipari fejlődést, legjobban bizonyítja Dánia! melynek ipari fejlődése igen csekély, dacára gazdag mezőgazdaságának”.

De ez megint csak egy olyan állítás, mely a tényekkel ellenkezik. Beszéljenek a számok:

	Földművesek száma*)	Iparosok száma	100 földművesre jut
Magyarországban	4,916.000	1,038.000	21 iparos
Dániában	978.000	815.000	83
Németalföldön	570.000	651.000	114

Szóval e két alföldi fekvésű, ásványi kincseket nélkülöző országban relatíve négyszer-ötször akkora ipar van, mint nálunk, kik bővében vagyunk ásványi kincseknek: mert azoknak fejlett a mezőgazdaságuk, a mienk pedig fejletlen. Ha valami, úgy épen ez alkalmas annak igazolására, hogy az ipar legfontosabb, mindent túlszárnyaló előfeltétele a fejlett mezőgazdaság!

*A magyar és a németalföldi adatok a keresőket, a dán adatok a keresőket és eltartottakat tüntetik föl úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban.

V. ö. *Statistique du Danemark*. 1909. Kobenhavn H. H. Thiele. 33. 1., továbbá *Statistiek van Nederland*, No XXXVII . Aflevering II S. Gravenhage 1904. 51. 1.

3. Hány kisgazdának és törpegazdának áll érdekében a magas állatár?

A húsarak körül mint termelő van érdekelve minden gazda aki több húst ad el, mint amennyit vásárol. Ha tehát a fenti kérdésre választ akarunk, csak egy módszerrel élhetünk: meg kell állapítanunk, mekkora állatállományról kezdődik a kisgazdaságban az az állapot, hogy az eladott húsmennyiség fölülmúlja a vásárolt húsmennyiséget. Azután elő kell vennünk az üzemstatisztikát és meg kell néznünk, hány kis-, illetőleg törpegazdának van ekkora, vagy ezt fölülmúló baromállománya.

Ezt az eljárást Varga perhorreszkálja, amint ő mondja: nem az üzemstatisztikából, hanem a foglalkozási statisztikából kell kiindulni, mert az előbbi nem megbízható: 2,388.000 gazdaságot mutat ki az országban, holott a foglalkozási statisztika csak 1,533.000 birtokosról és „kisbirtokos napszámosról” tud. S így az én eljárásom, mely az üzemstatisztikát veszi alapul, „a legdurvább tévedések közé tartozik, melyet a statisztika történelme ismer”.

Mivel szerénységem élénken tiltakozik a történelmi megörökítés ellen, melyet Varga nekem szán: nézzük meg a dolgot egy kissé közelebbről. Mi az oka annak, hogy abból a 2,388.000 nagy-, kis- és törpegazdából, akiket a mezőgazdasági statisztika kimutat: a népszámlálás csak 1,533.000-et talál az országban? A mezőgazdasági statisztika maga azt feleli erre (III. 6. lap):

„Az egész Magyarbirodalomban a birtokosok és a bérlők száma 68%-át tette a gazdaságok számának; 32% tehát egyéb foglalkozású egyénekre, iparosokra, kereskedőkre, értelmiségi foglalkozásúakra, főleg pedig mezőgazdasági munkásokra esett.”

Szóval az a 800.000 gazdaság, melyről a foglalkozási statisztika nem tud, „főleg mezőgazdasági munkásokra” esik, olyanokra, akik egyszersmind törpegazdák. Ez a sok törpegazda azért maradt ki a foglalkozási statisztikából, mert a népszámlálás a legkisebb földű gazdákat a mezőgazdasági munkások közé sorolja. Akinek több földje van, az „kisbirtokos napszámos”, akinek még többje van, az önálló birtokos vagy bérlő. De ezt a három kategóriát semmi más nem határolja el egymástól, mint az elnevezés; hogy hány holdnál kezdődik a „kisbirtokos-napszámos” és hánynál az önálló birtokos: ez nincs meghatározva; a népszámlálási ív kitöltője saját belátása szerint sorolja az illető földművest az egyik vagy a másik kategóriába. Így aztán még hús holdas gazdák is akárhányszor „kisbirtokos-napszámosnak”, sőt mezőgazdasági munkásnak vallják magukat, már az adó miatt való aggodalomból is.*

Világos ebből, hogy hiba volna eltekinteni 4—500.000, vagy talán még több kis- és törpegazdától, csak azért, mert a foglalkozási statisztikában mint munkások szerepelnek. Sőt, ha jól meggondoljuk, még a mellékfoglalkozásképpen gazdálkodó hivatalnokokat, iparosokat

* Ezeket az adatokat a központi statisztikai hivatal népszámlálási osztályában kaptam, Oroszy Lajos főtiszt úrtól.

stb. sem hagyhatjuk ki úgy minden további nélkül. Mert ilyenek is adhatnak el több húst, mint amennyit vásárolnak, ha birtokuk terjedelme elég nagy hozzá. Ha valakiről, akinek gazdasága van, meg akarjuk tudni, miképen van érdekelve a húsárak körül: nem az a fontos, hogy mi a főfoglalkozása, hanem az, hogy mennyi húst termel. Erre vonatkozólag pedig csak a gazdaság, s az állattartás mérete nyújt tájékoztatást. S így nem indulhatunk ki másból, mint az üzemstatisztikából, ha meg akarjuk határozni a húsárak körül érdekelt termelők számát. Igaz ugyan, hogy az üzemstatisztikából nyert eredmények korrekturnak szorulnak, hogy megközelítők legyenek, de ha a foglalkozási statisztikából indulunk ki, még ennyit sem állapíthatunk meg. Hova vezet a főforgó esetben a foglalkozási statisztikából való kiindulás: erre épen Varga esete szolgáltat tanulságos példát.

Varga előveszi a foglalkozási statisztikát és azt mondja: Magyarországon van 1,533.000 önálló földműveléssel foglalkozó egyén.

„Ebből a számból levonandó 409 ezer ember, kiket a foglalkozási statisztika „kisbirtokos napszámos” névvel jelöl meg, szegény földművesek, kiknek van némi földjük, gazdaságuk, akik azonban emellett napszámba is kénytelenek járni, tehát nem földművesgazdák és nem érdekük a magas állatár, mert nincs eladó állatjuk.”

Magyarországon tudvalevőleg egy 5—10 holdas gazda rendszerint kénytelen napszámba járni. Egy ilyen gazdának, a mezőgazdasági statisztika szerint átlag 3,2 szarvasmarhaegységet kitevő marhaállománya van. De ebből az állományból azt a részt, mely túlhaladja az ő szükségletét — Varga szerint — nem viheti piacra „mert ő kénytelen napszámba járni”.

Miután Varga levont 409.000 embert azon a címen, hogy napszámba jár, levon még további 120.000 embert, azon a címen, hogy nőnemű. A nem teljes korúakat nem vonja le, ezeknek megkegyelmez, így aztán megállapítja, hogy azon gazdák száma, kik nem járnak napszámba és férfiúnak születtek, „szűk egy millió. Ki fogjuk mutatni, hogy ezen, a Dániel által állított $2\frac{1}{3}$ milliónál 57%-kal kisebb réteg sincs egészen érdekelve a magas állatáraknál”.

E kimutatást úgy csinálja, hogy míg előbb a gazdák számából csinált levonásokat, most az állatok számából von le mindent, ami levonható. Azt igyekszik bebizonyítani, hogy oly kevés vágóállatunk van, hogy még az apagyilkosnak is meg kell bocsátanunk. Ily kevés állat csak kevés gazdáé lehet.

Levonja mindenekelőtt a lovak és szamarak számát, azon a címen, hogy ezek nem vágó, hanem igásállatok. Ugylátszik nem tudja, hogy az igásállatok áralakulása nem független a vágóállatokétól; az igásállatnak nem soká lehet magas ára, ha a vágóállat olcsó. Pillanatnyilag a katonai lószükséglet módosulása, valamely külállam nagy lóvásárlása is befolyásolhatja a lovak árát, de azért a kispazdára nézve, ki csikót nevel, nem közömbös, hogy milyen a hús ára.

A lovak számának levonása után fönmaradó állatlétszám 1895-ben 7,890.000 számos-marhát tett ki.

„Ez a szám 1906-ig leapadt 7,180.000-re; 1906—1909. között a további apadás, tekintve az 1909. évi eddig el nem ért óriási állatkivítelt, legalább 10%, úgy, hogy Magyarország ma legfeljebb 6,5 millió számoszmarhával rendelkezik.”

Ha Varga megnézte volna 1909. évi állatszámolás hivatalos kimutatását: megtudhatta volna, hogy 1909-ben— lovak és szamarak nélkül — 7,952.000 szarvasmarha volt az országban; — az idén is körülbelül annyi van, nem pedig 6,5 millió. Ez a nem jelentéktelen tévedés mulatságos egy olyan támadó cikkben, amelynek szerzője szemmel láthatóan nagyobb súlyt helyez a statisztikai számok precizítására, mint magára a tárgy lényegére.

Varga azután még sikeresen levonja az állatállományból az ökrök és a fejőstehenek számát és így folytatja:

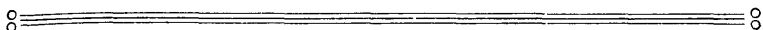
„ . . . Még a tenyésztőknek is csak akkor érdeke a magas állatár, ha eladásra tenyészt: arra a parasztagdára nézve, aki tart egy anyadisznót és a malacokat fölneveli, de nem adja el, hanem húsát saját háztartásában használja fel, egészen közönyös, hogy magas vagy alacsony áron tudná-e eladni az állatot; hisz nem adhatja el, mert magának szüksége van állati húsrá, saját használatára. Nem tudunk mindenre pontos statisztikai adatokat felhozni, azonban mindenki beláthatja, hogy ama önálló egy millió gazdának is egy igen tekintélyes részére egyáltalán nem előnyös a magas állatár. Annál inkább nem, mert az önálló parasztagda a mészárszékben is vásárol évente 50—100-szor húst és mint fogyasztó maga is szenved a magas húсарak folytán. Mindezt tekintetbe véve bárki beláthatja, hogy csak a nagytenyésztők és hizlalók és az állattenyésztéssel eladási célokra foglalkozó gazdagabb parasztság érdeke a határ elzárása és a húсарak magassága.”

Ebből folyólag az állatvédő vámok körül érdekelt réteg „körülbelül félmillióra zsugorodik össze”.

Szép. De már most én egy kérdést teszek föl. Varga azt mondja itt, hogy még az egymillió gazdának is van egy igen tekintélyes része, mely húsfogyasztása tekintetében részben már a mészárszékre van utalva, s épen a szegényebb sorsú, kisebb földű rész az, melynek „egyáltalán nem előnyös a magas állatár”. Honnét szerzi ez a szegényebb kiscgazda réteg azt a pénzt, melyet a mészárszékbe visz? Gabona eladásából? Aligha, mert a kiscgazda relative kevesebb gabonát ad el, mint a nagygazda, és pedig azért kevesebbet, mert (a lekicsinyelt üzemmstatisztika tanúsága szerint) 1 hold földre viszonyítva több állatot tart, mint amaz, s így földje termésének egy relative nagyobb részét fogyasztja el az állattartás. Hát talán ebből a sok áldozattal föntartott állattartásból szerzi azt a pénzt? Hogy szerezné, hiszen épen azért nem előnyös neki a magas állatár, mert a rengeteg kiscgazdái húsétvágnak ez a sok állat még csak nem is elég. Hát honnét szerzik a pénzt ezek a szerencsétlenek? Munkabérből? Nem, mert ha napszámba járnának, nem szerepelnének az egymilliók között, Varga kérelhetetlenül a kisbirtokos-napszamosok körébe számúzta volna őket. Hát honnét van pénzük húsrá? Mikor még egy degresszív adórendszer is nyomja őket, úgy hogy a gabona eladásából befolyó összeget elnyelik az

adók és az üzemi kiadások, nem igen hagyva belőle ruházatra és mi egyébire valót. Hát honnét veszi az egymillió számbajövő gazdának ez az „igen tekintélyes része” azt a pénzt, amelyet — herkulesi étvággal — a mézárászokba visz? Honnét?

Varga útja, a foglalkozási statisztikából kiindulva, ehhez a rejtvényhez vezet. Mivel ezt a rejtvényt a foglalkozási statisztika alapján megoldani nem lehet, az üzemstatisztikát pedig Varga perhorreszkálja: most már tárgyilag is bajos vele tovább arról vitatkoznom, hogy hány kisgazda van érdekelve a húsárok körül.

Borek Ödön: A cseh kérdés az osztrák szakszervezetekben.

A nemzetközi szocialista kongresszus Kopenhágában ítéletet hozott az osztrák szakszervezeteknek a szervezeti forma körül kifejlődött régi harcában, amely harc az egész szocialista világ előtt, mint az osztrák szociáldemokrácia cseh kérdése ismeretes.

A csehek ama törekvését, hogy autonóm cseh szakszervezeteket alakítsanak s azokat fejlesszék, a kongresszusi határozatokkal ellentéteseknek nyilvánította.

Tulajdonképpen miről is van szó az osztrák szakszervezetekben? A cseh szervezett munkások önálló, autonóm szakszervezeteket akarnak alakítani, amelyek függetlenek legyenek az osztrák-német szakszervezektől s ezekkel csupán közös kongresszusok és egy közös szakszervezeti tanács révén tartanának fenn bizonyos fokú kapcsolatokat s amely szaktanácsban minden nemzet képviselői helyet foglalnának és szavazattal bírnának. Az osztrák-német szociáldemokraták ellenben a szakszervezeti mozgalom egységét és egységességét a központosított szervezetek által akarják megőrizni és a cseh szociáldemokratáknak nacionalizmust és nemzeti sovinizmust vetnek a szemükre; a csehek viszont ugyanezen érvekkel vágnak vissza, sőt az uralomvágy vádjával illetik az osztrák-német szociáldemokratákat.

Szélteiben-hosszában az a téves nézet van elterjedve, hogy ez a szervezeti forma körüli harc, Ausztriában csak nem régi keletű. Ezzel szemben tény az, hogy az ausztriai munkásmozgalomban ép oly régi ez a harc, mint amily régen Bécsben a birodalmi szakszervezeti bizottság létezik.

Már 1896-ban, Bécsben megtartott II. szakszervezeti kongresszuson azt követelték a csehek, akik itt nagyobb számmal vettek részt, hogy a szakszervezeti bizottság válasszon egy cseh titkárt, továbbá, hogy a szakszervezetek vezetőségeiben minden Ausztriában élő nemzet képviselve legyen.

Habár maga az osztrák szociáldemokrácia vezére és egyesítője: dr. Adler Viktor erélyesen síkra szállt a cseh követelések megszavazása érdekében, mindamelllett a németországi szakszervezeti bizottság (Generalkommission) titkárának tanácsára, a német többség elvetette azokat.

A kongresszus után, 1897 január 31-én a csehországi cseh szakszervezetek képviselői értekezletre gyűltek egybe Karolinenthalban, Prága mellett, ahol elhatározták egy önálló cseh-szláv szakszervezeti bizottság alakítását Prága székhellyel.

Amint az elkeseredés, amely a bécsi és karolinenthali heves viták és hozott határozatok nyomán támadt, elült, a két bizottság békésen működött nemcsak egymás mellett, hanem közösen is fejtettek ki tevékenységet. Közös értekezleteket tartottak, megvitatták az ausztriai szakszervezeti mozgalom egységességének kérdését; sőt még Prágában arról is vitatkoztak, hogy nem volna-e helyes a bécsi és prágai szakszervezeti bizottságoknak egybeolvasztása.

Az osztrák szakszervezeti mozgalomban megnyilvánuló eme központosítási törekvéseket hatalmasan előmozdította az 1900—1903. években uralkodó gazdasági válság, amely nagy mértékben ártott a Csehországban levő szakszervezeteknek úgy taglétszámára, mint harc-képességére nézve. Ebben az időben a legtöbb Prágában székelő országos szakszervezet, egynéhány kivételével, az osztrák birodalmi szövetségekhez csatlakozott. A cseh tagok természetesen biztosítottak maguk számára egy bizonyos fokú autonómiát.

A birodalmi egyesületek alakítása és a cseh országos szervezeteknek azokhoz való csatlakozása akuttá tette a bécsi és a prágai szakszervezeti bizottságoknak egybeolvadását. Különösen a bécsi szakszervezeti bizottság nagy hévvel vitatta ezt a kérdést. Azonban már ebben az időben is jelentkeztek Csehországban a központosítás hiányosságai. Semmiféle központosítás, amely túlozva van, nem hozhat áldást. Ez az eset forgott fönn itt is. Néha mindkét oldalról bizonyos, a szervezet a központi igazgatásából származó csekélységeket, kis jelentőségű dolgokat nagy ügyé fújtak föl. A cseh tagok erélyesen követelték ezek orvoslását, viszont a központi vezetőségek épp oly erélyesen utasították vissza az ily irányú követeléseket. Ily események által oly léggör keletkezett az osztrák szakszervezeti mozgalomban, amely megnehezítette a német és cseh tagok együttműködését.

1905-ben az egyes országok szakszervezeti központjainak titkárai nemzetközi értekezletre gyűltek össze Amsterdamban. A prágai szakszervezeti bizottság szintén elküldötte arra képviselőjét, azonban elutasították őt azzal a megokolással, hogy Ausztriában csak egy szakszervezeti központ létezik s ez a bécsi szakszervezeti bizottság. Ezen eljárás mint egy jeladás volt az osztrák szakszervezeti tagok közötti nyílt harcra, amely harc, a kopenhágai ítélet után sem ért véget. Az amsterdami értekezlet után a cseh-szláv szakszervezeti bizottságban képviselt szakszervezetek a következő követeléseket állították fel:

A. 1. Valamennyi ausztriai nemzet részéről alakíttassanak autonóm szervezeti bizottságok.

2. Alakíttassék Ausztria számára egy fő, birodalmi szakszervezeti bizottság, amelyet az autonóm szakszervezeti bizottságok küldöttei alkotnának.

B. 1. A cseh-szláv szakszervezeti bizottság képviselői a következő szervezeti formát ismerik el:

1. Egyes nemzetek autonóm szakszervezeteit;
 2. A központosított osztrák szakszervezeteket a következő föltételek mellett:

a) Ha a szakszervezetek központi vezetőségei úgy az adminisztrációban, valamint a sajtóban megfogják őrizni a nemzeti egyenjogúsítást.

b) Ha az egyes nemzeteknek biztosítani fogják az őket megillető képviseletet a központi vezetőségekben, a közgyűléseken és a nemzetközi értekezleteken.

c) Ha az osztrák szakszervezetek központjai nem fognak akadályokat gördíteni a cseh-szláv autonóm szakszervezetek alakítása elé.

A cseh szakszervezeti tagok által föllállított eme követelésekre a német centralisták a következőket választották:

1. Mi megmaradunk a szakszervezeti kongresszusok által több ízben elfoglalt álláspont mellett, amely szerint az osztrák szakszervezetek a központosítás alapján állanak.

2. Mi a leghatározottabban küzdeni fogunk ama törekvések ellen, amelyek autonóm szakszervezetek alakítására irányulnak.

3. Mindama szakszervezeteket, amelyek az osztrák központosított szervezetekből való kiválás útján önállósítják magukat: az osztrák szakszervezeti mozgalom keretén kívül álló szervezeteknek fogjuk tekinteni és nem fogunk velük kölcsönösségi szerződést kötni.

4. Küzdeni fogunk a prágai szakszervezeti bizottság ama törekvése ellen, hogy működési körét Csehország cseh részének határain túl terjessze.

5. Helyeseljük az amsterdami szakszervezeti értekezletnek ama határozatát, amely szerint onnan a cseh küldöttest kirekesztették.

Eme határozatokkal csak újabb olajat öntöttek az amúgy is lobogó tűzre. A harc Csehországból átszapott Morvaországba, Sziléziába és Alsó-Ausztriába is, amely utóbbit ugyan a cseh-szláv szakszervezeti tagok neutrális területnek jelentettek ki, azonban mindamellett az utóbbi időben egy egész sereg cseh-szláv autonóm szakszervezetet alakítottak. És a harc mind élesebb formákat öltött. Végül a prágai szakszervezeti bizottságot, az egyedüli cseh szakszervezeti központnak jelentették ki és köteleességévé tették minden cseh-szláv munkásnak, hogy éhez a központhoz tartozzék. Kopenhágában elítélték a cseh-szláv szakszervezetek emez irányát; azonban bizonyos, hogy nem érték el vele a várt eredményt.

Bennünket természetesen most az a kérdés érdekel, hogy a kopenhágai kongresszus után, mit fognak tenni az autonómiára törekvő cseh-szláv szakszervezeti tagok. Mi lesz az osztrák szakszervezetekben: harc-e vagy béke?

Ezt a kérdést — legalább mi úgy hisszük — eldöntötte a cseh szociáldemokrata bizalmi férfiaknak 1910 szeptember 25-én Prágában megtartott értekezlete. Elhatározták, hogy: a cseh-szláv szociáldemokrata munkáspárt egységét politikai, szakszervezeti és szövetkezeti téren, minden körülmények között és minden eszközzel megfogják őrizni. Egyben azt is elhatározták, hogy mindazokat, akik ezen elv ellen vétetni fognak, kizárják a pártból.

Az osztrák szociáldemokrácia össz-végrehajtó-bizottsága hozott ugyan egy határozatot, hogy egy bizottság küldessék ki, mely tegyen javaslatokat a harc megszüntetésére; azonban mi nem hisszük, hogy a bizottság oly javaslatokat tudna tenni, amelyek kielégítenék a cseh szociáldemokratákat.

Ha e feltevésünk beigazolódik, úgy a harc folyni fog mindaddig, amíg vagy győznek a csehek autonóm törekvései, vagy végleg elbuknak. Nem lehet elvitatni, hogy ez a harc, különösen a legutóbbi időkben, nagy elkeseredéssel folyt. És ez érthető is. A német szociáldemokraták, az osztrák munkásmozgalom központi formában való egységeért és egységességeért szállnak síkra; ily módon akarják megóvni az elsőbbségüket az osztrák szociáldemokráciában. Míg ellenben a csehek megalázásnak és a cseh munkásságon elkövetett árulásnak vennék, ha a kopenhágai kongresszus után föloszlatnák autonóm szervezetüket és hozzácsatolnák azokat az osztrák birodalmi szövetségekhez, amelyekből csak azért léptek ki, mert ezek nem feleltek meg a cseh munkások szükségleteinek.

Alig hisszük, hogy a legközelebbi években szó lehet majd egy egységes osztrák szociáldemokratapártról. Névleg talán igen, tényleg azonban nem. A kedélyeknek le kell csillapulniuk, a harc hevének alább kell hagyni, mérlegelni és kipróbálni kell a német és cseh szociáldemokrácia hatalmi viszonyait és csak azután fognak egymásra találni a cseh és a német szociáldemokraták, hogy megkeressék és megtalálják azt a szervezeti formát, amely a két nép proletársága érdekeinek megfelel. Egyelőre, véleményünk szerint, a harc tovább fog folyni; első sorban azért, hogy megnyerjék azt a 118 ezer cseh szociáldemokratát, akik eddig még a központosított szervezetek tagjai.

Hogy megértsük a német és a cseh szociáldemokraták harcát a maga egészében, ecsetelnünk kell a cseh proletárság gazdasági, politikai és kulturális viszonyait. Csupán akkor érthetjük meg azt hogy ez a harc nem egyéb, mint ezen viszonyok folyamánya s hogy mindazok teljesen tévednek, akik azt állítják, hogy ezt a harcot egynehány egyén politikai hatalmi vágyból önkényesen idézte föl.

A cseh nép oly nemzet, amely több mint hat millió lelket számlál. A cseh szociáldemokratapárt a legutóbbi képviselőválasztásoknál 400.000 szavazatot kapott. Azonban a német szociáldemokratákra leadott szavazatok között is legalább 50 ezer cseh szavazat volt, amelyet Csehország német területén, Morvaországban, Sziléziában és Alsóausztriában a cseh munkások a német szociáldemokrata jelöltekre leadtak. A szociáldemokratapárt a cseh pártok között a legerősebb és a parlamentben 24 képviselője van. A központosított szakszervezetekben eddig 118 ezer cseh munkás volt szervezve; az autonóm cseh szervezetekben 50 ezer. A cseh-szláv politikai párt-szervezetek 130 ezer tagot számlálnak.

A cseh proletariátust — ép úgy, miként minden más nemzet proletariátusát a saját nemzetéhez — a nemzet fejlődéséhez és sorsához ezer kötelék fűzi. Hiába, minden nemzetköziség mellett tagadhatatlan,

hogyan ezek a kötelékek, amelyeket a történelmi, etnográfiai és kulturális fejlődés font: elszakíthatatlanoknak bizonyultak. A proletárság külön osztályt alkot, azonban a nemzet egy osztályát. A nemzetköziség nem jelenthet sem a nacionalizmust, sem antinacionalizmust. A nemzetköziség megalapítója lehet a testvériségnek, szolidaritásnak és a különféle nemzetek szövetségének; azonban sohasem az egyik nemzetnek a másik fölött való uralmának.

S épen azt nem veszik észre a német szociáldemokraták, hogy az öntudatos cseh szociáldemokraták nem akarják és nem tudják elviselni a munkásmozgalomban a német szociáldemokraták uralmát. A cseh szociáldemokrata így érvel: én szívesen alávetem magamat egy osztrák vezetőségnek, amely tényleg nemzetközi és amelyben valamennyi ausztriai nemzet képviselve van, azonban nem oly vezetőségnek, amely tisztán avagy túlnyomóan németekből áll.

Tagadhatatlan, hogy e tekintetben a cseh nép történelmi fejlődésének is szerepe van.

A cseh hussziták és a „cseh testvérek” (*Böhmische Brüder*) nagyszerű korszaka után, amely korszak a lelkiismereti szabadság bátor mártírját és a római klerikusok elleni harcost: Húszt Jánost és a nagy pedagógust: Komenszky János Amost (Comenius) ajándékozta az emberiségnek, oly korszak kezdődött, amely majdnem a cseh nép nemzeti halálával végződött.

A fehérhegyi csata után (1620) a katolikus Habsburg-dinasztia irtó hadjáratot indított a cseh eretnekek ellen. A világ minden tájáról hoztattak jezsuitákat és zsoldosokat, hogy a lázadó cseh eretnekeket ismét katolikusokká és a dinasztia híveivé tegyék. A cseh kultúra emlékeit: ezernyi cseh könyvet elégettek a fanatikus jezsuiták. Sok ezer cseh családot száműztek és a cseh nyelvet kiküszöbölték az iskolákból és hivatalokból. Csupán a szegény és leigázott földműves lakosság mentette meg a jezsuiták és Lichtenstein-dragonyosok elől, az eretnek cseh könyveket és ápolta tovább a cseh nyelvet. II. József germanizáló törekvései a cseh nyelv és cseh kultúra pusztulását csak még jobban előmozdította. Amikor azonban Napoleon alatt a nemzeti gondolat újra kezdett föléledni, a csehek is újra elkezdték ápolni nemzeti irodalmukat és politikailag, szellemileg és gazdaságilag erősödni kezdtek. Ez azonban nem csekély harccal járt. Harcolni kellett a német feudális nemesség, a német abszolútizmus, a német bürokrácia, a német gazdasági hatalom, a német tőke ellen.

A csehek azon voltak, hogy ápolják nemzeti kultúrájukat; politikai tekintetben pedig a cseh nemzeti állam fölépítése volt követelésük. A cseh szociáldemokraták ellenségei voltak és még most is ellenségei a burzsoázia eme közjogi követelésének. 1897-ben, amidőn az első cseh szociáldemokraták bevonultak a parlamentbe, vonakodtak aláírni ama közjogi tiltakozást, amelyet a cseh képviselők minden törvényhozási ciklus kezdetén leszoktak adni. Erre a cseh polgári pártok irtó hadjáratot indítottak a cseh szociáldemokraták ellen, amelyet nemcsak szellemi fegyverekkel, hanem öklök, botok és revolverek igénybevételével vívtak meg.

Az azonban a cseh szociáldemokraták nem maradhattak meg a

cseh közjog negációja mellett, programm után kellett nézniök s amelyet mégis találtak az osztrák szociáldemokratáknak 1899-ben, Brünnben megtartott kongresszusán. Az itt elfogadott nemzetiségi programm Ausztriának egy demokratikus nemzetiségi szövetséges állammá való átalakítását követeli. A történelmi országok helyét, nemzetileg elhatározott autonóm közigazgatási testület és törvényhozó nemzeti parlament foglalja el. Minden nemzet közigazgatási testületei egy nemzetileg egységes szövetséget alkossanak és a többi nemzeti szövetségekkel egyetemben, egy birodalmi parlamentnek legyenek alárendelve.

És a cseh szociáldemokraták ezt a szervezeti formát nemcsak az állam, hanem a munkásmozgalom számára is követelték. Politikai mozgalmuk az 1897-ik évben, Bécsben megtartott pártgyűlés óta autonóm volt és ezért a politikai szervezetekben nem fordultak elő súrlódások a németekkel. Miután azonban az osztrák szakszervezetek központosítási törekvései kezdtek kellemetlenül érinteni a cseheket, ettől az időtől fogva autonóm szakszervezeteket és autonóm szövetségeket követelnek.

Ezeket az autonómiára való törekvéseket nagyban előmozdítja az a körülmény, hogy a cseh vidékeken egyre fejlődik az ipar, továbbá, hogy a nem cseh vidékek ipara is nagy mértékben foglalkoztat cseh munkásokat, akiket a német kapitalizmus, mint olcsó munkaerőt szívesen alkalmaz. A cseh szociáldemokrácia hatalma rendkívüli módon megerősödött. Észak-Csehországban és Alsó-Ausztriában hatalmas cseh szervezetek keletkeztek.

Minél inkább növekedett a cseh szervezett munkások száma, annál hatalmasabban nyilvánult meg benne az a törekvés, hogy saját ügyeit önállóan intézhesse. Különösen akkor, amidőn a birodalmi centralista szervezetek részéről tapasztalnia kellett, hogy azok elhanyagolják a cseh munkások érdekeit.

Azonban ennek a harcnak egyéb okai is vannak. A cseh munkás mint olcsóbb munkaerő került a német területre. Itt megkövetelte, hogy gyermeke, aki nem beszélt németül, cseh iskolát látogathasson. Eme követelésével ellentétbe jutott a német lakossággal. A német kapitalistának a cseh munkásra, mint olcsó munkaerőre van szüksége; azonban nem áll érdekében, hogy iskolákban nevelődjék. Ellenkezőleg: örül, ha minél butább a munkás. Mert így jobban kizsákmányolhatja és könnyebben uralkodhatik fölötte. A cseh iskolák alapítása az iskolaadókat is fokozná s márcsak ezért is ellene van a cseh iskoláknak. A német földműves a bevándorlott cseh munkást toladónak tekintí, aki ugyan jó arra, hogy mezőgazdasági terményeket vásároljon tőle, de arra már nem hajlandó, hogy újabb terhet vegyen magára csak azért, hogy a cseh munkás gyermeke megfelelő iskolába járhasson. Hiszen még saját gyermekei nevelésére sem áldoz szívesen. S még ő tartson fönn iskolát a csehek számára. A német munkás viszont azért nem látja igen szívesen cseh kollegáját, mert versenytársát látja benne. Rendesen azt szokta mondani, ha a cseh munkások azt akarják, hogy gyermekei cseh iskolába járjanak: tanuljanak meg németül! S így kerül szembe a németiség — számos német munkást és szociáldemokratát

is beleértve — a cseh munkásokkal, akik német területen cseh iskolát követelnek gyermekeik számára. Hogy ezáltal nem igen erősödik a német szociáldemokrácia nemzeti igazságosságába vetett hit, az nyilvánvaló.

Ehez járul még, hogy a központi igazgatásból származó hiányokat is nemzeti okokra vezetik vissza, ami pedig egy soknyelvű országban, mint a milyen Ausztria, könnyen érthető. Fokozza a bajokat még az a körülmény is, hogy a szakszervezetek központi vezetőségeiben a cseheknek, habár nagy a szervezett csehek száma, gyöngye képviselet jut.

Minden szigorúan központosított szervezetben azzal a jelenséggel találkozunk, hogy hova-tovább egy bürokrácia keletkezik, mely a központosítás gyepelőjét nagyon szigorúan kezeli. Így történik ez az osztrák szakszervezetekben is. Cseh vidékekre olyan szakszervezeti hivatalnokokat küldtek ki, akik nem feleltek meg és nem számíthattak a munkások bizalmára. Ha a tagok összeütközésbe kerültek a központi vezetőséggel, a hivatalnok mindig a központi vezetőséget védte s így a bécsi központi vezetőség eszközének és a német szociáldemokráciának csak vidéken való exponensének tekintették és eszerint is bántak vele. Világos, hogy ez sem mozdította elő a központosítási törekvéseket.

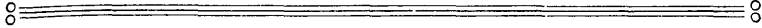
Szükségesnek tartjuk, hogy rámutassunk még egynéhány fontos okra. A cseh szociáldemokratáknak önálló politikai pártjuk van. saját vezetőséggel az élén s amely önállóan dönt a cseh-szláv szociáldemokrácia ügyeiben. Bizonyos, hogy a munkáspárt gerincét csak gazdasági szervezetek alkothatják. Azonban eme gazdasági szervezetek fölött a bécsi központi vezetőségek rendelkeztek, amelyek nagyrészt német szociáldemokraták kezeiben vannak. Ezáltal megvan adva számukra a lehetőség, hogy a politikai autonóm cseh-szláv szociáldemokratapárt akcióit befolyásolhatják. Egy csekélységet akarunk csak fölemlíteni, amely azonban nagyon jól megvilágítja ezt a dolgot. A birodalmi-gyűlési választások alkalmával az osztrák szakszervezetek a német szociáldemokratapárt választási alapjára 80 ezer koronát adtak. Míg a cseh szociáldemokraták választási alapjára, hosszas kérés után, csupán 11 ezer koronát.

Minden politikai küzdelemnek tulajdonképen gazdasági alapja van. Ha egy politikai párt eredményesen akar küzdeni, akkor gazdasági hatalommal kell rendelkeznie. A munkáspárt eme hatalma, annak szakszervezeti és szövetségi szervezeteiben rejlik. Hogyha egy autonóm munkáspárt eme gazdasági szervezetek fölött nem rendelkezhetik önállóan, úgy csak két lehetőség áll fenn számára: Vagy elveszíti ez a párt eddigi autonómiáját, vagy kényszerítve van rá, hogy ezen autonómiát a gazdasági szervezetekben is kiküzdje magának. A cseh szociáldemokraták a második lehetőséget választották.

Hogy miért, azt is megakarjuk rövidesen említeni. Tény, hogy az ausztriai kínos nemzetiségi kérdést végre meg kell oldani és hogy ott a legközelebbi időben az egész állami életnek át kell alakulnia. Ezen átalakulásnál, amelynél első sorban a cseh nemzet érdekeiről lesz szó, a cseh szociáldemokraták is éreztetni akarják hatalmukat,

aminthogy a német szociáldemokraták is így fognak cselekedni a német nép érdekében.

S így az egész harc, mely jelenleg az osztrák szakszervezetekben dül, szerintünk nem egyéb, mint a német centralizmus és a szláv föderalizmus döntő ütközetének szociáldemokrata előcsatározása.

Szabó Ervin: A francia vasúti sztrájk és a szocialista párt

Rövid két éven belül másodszor volt Paris a világ többi részétől elzárva. 1878-ban a postások sztrájkja szigetelte el s ha a sztrájk akkor csak a hírszolgálat megszakításával járó üzleti, kereskedelmi zavarokat idézett elő a nagyváros érverésében, a most lezajlott vasutas-sztrájk valósággal az élet, a megélés kérdését vetette föl. Csak fölvetette. Mert az október 10-én proklamált generálsztrájk sem általános nem volt, sem olyan sokáig nem tartott, hogy az áruforgalomnak előreláthatólag csak hetek munkájával reparálható zavarain túl a nagyvárosnak élelemmel való ellátását teljesen megakasztotta volna. Csak elvétve ismételték meg félénk polgárok az 1906 május elseji tüntetés elleni háborús óvintézkedéseket, hogy lakásukat élelmiszerraktárrá alakították át vagy inkább mindjárt egérutat vettek — a békés vidék felé.

A sztrájk alig tartott nyolc napnál tovább és teljes csak az Éjszakai vasúton és a Nyugati államvasúton volt; részleges volt a Keleti vasúton és szórványos a Páris-Lyon-Méditerranée vonalain; alig okozott zavart a Déli vasúton. Október 18-án megszűnt, anélkül, hogy a társulatok a vasutasoknak egyetlen követelését is teljesítették volna; ellenben 3000-nél több sztrájkolót megrendszabályoztak.

A sztrájk egyéb kísérő jelenségeiről: a Briand-miniszterium erőszakos beavatkozásáról, a vasutasok mobilizációjáról, majd a minisztérium bukásáról és hamvaiból csonka föltámadásáról az újságokban is volt szó. De kevés szó esett arról, hogy mi okozta az oly hatalmasnak indult mozgalom oly gyors és föltétlen bukását? És hogy mit jelent az egész esemény a francia munkásmozgalom és demokrácia fejlődésében?

Nem lehet mondani, hogy a francia kamarának hosszas tárgyalásai a sztrájk után fölfedték volna a sztrájknak és bukásának okait. Hat napon át, október 25-től 30-ig folyt a beszéd, Jaurès, Albert Thomas, egyéb szocialisták ostromolták Briand-t, megtöltötték a *Journal Officiel* száz sűrű oldalát, de — úgy érezzük — valami, némelyeknél és némely dolgok irányában tudatos, másoknál és mások irányában tudattalan tartózkodás bizonyos dolgok meglátásától és kimonadásától akadályozta, hogy az úgy elevenét érjék.

Mert ugyan micsoda lényegbe vágó megállapításokat várhatunk egy vitától, amelyben a kormány váltig azt erősítgeti, hogy az ország forradalmi mozgalommal állott szemben s ez tette szükségessé a katonai beavatkozást; s az ellenzék ezzel szemben szinte egyebet sem bizonyít, minthogy a vasutasok sztrájkja nem volt forradalmi jellegű, hanem pusztán szakmozgalom, *une grève professionnelle*. Nem úgy hangzik-e ez, mint csöndes bocsánatkérés, vagy legalább is a munkásmozgalommal

való szolidaritásnak hallgatólagos megtagadása? Nem is kell Franciaországba menni, a C. G. T. hazájába, hogy az ember meglássa és tudja, hogy minden ilyen nagy sztrájk, még ha eredetileg és célja szerint nem is forradalmi, tûovábbi folyásában okvetlen kivált és magával ránt forradalmi kezdéseket is. S így, több vagy kevesebb határozottsággal, nyiltabban vagy burkoltabban, szelidebben vagy durvábban, de minden polgári kormány ugyanazt tette volna, amit Briandék tettek; és a beavatkozás kritikája, ha ilyen alapon történik, legfeljebb a Briand-kormány ú. n. politikai felelõségének megállapítására vezethet, de nem bontja ki az esemény reális okainak rejtettebb szálaikat.

Csakis ebbõl a szempontból lehet helyeselni a szindikalista vezetéknek a bukás okai közt elsõ helyre tett kifogását: hogy a sztrájk vezetését és a közvélemény elõtt képviseletét a politikusok kezére játszották. Valóban, ha a politikusok egyetlen és féltett argumentuma az, hogy a sztrájk gazdasági mozgalom, akkor jobb, ha félreállnak. Senki sem hiheti, hogy a vita, amely errõl folyt, komoly, és nyilvánvaló, hogy legfeljebb kormánybuktatásra jó.

Az egyetlen komoly politikai és az egyetlen reális gazdasági kérdés az: kik és mik, kit és mit jelentenek a vasúttársaságok Franciaország gazdasági és politikai életében; és miféle összefüggések azok, amelyek a kormány viselkedését a vasúti munkások mozgalmával szemben irányították?

Nem nagy meglepetéssel, de mégis nagy sajnálattal kellett a *Journal Officiel*-bõl megállapítanunk, hogy teljesen megáll a szindikalista vezeték vádjá*, hogy miként a sztrájk tartama alatt, úgy a kamarai tárgyalások folyamán is az összes ellenzéki politikusok, mindazok, akiknek a politikai közvélemény kikészítése a feladatuk, óvatosan kitértek ez elõl az egyetlen kérdés elõl. Pedig — senki, aki csak Lysis könyvét ismeri**, nem kételkedhetik ebben, — nemcsak a vasutas sztrájkoknak, de Franciaország egész politikai problémájának kulcsa itt van.

A dolog az, hogy a nagy francia vasúttársaságoknak ugyanazok az óriási emissziós bankok az urai, amelyek effektíve rendelkeznek a milliányi francia kistõkés szédületes vagyonával; ugyanazok a nagybankok, amelyek a pénzügyi érdekeltségeknek, a sápoknak és a hallgató pénzeknek minden skrupulus nélkül szõtt hálójával szolgálatukba vonták az egész kormányzó és közigazgató gépezetet, az egész sajtót és az egész törvényhozást; ugyanazok a nagybankok, amelyek a francia-orosz szövetséget csinálták, amelyek a marokkói kalandokba kergetik a köztársaságot, az ouenzai, a madagaszkári, a török affairek rendezõi. Oly nagy és félelmetes a hatalmuk, hogy egy-egy álnevû írón kívül senki *nevüket ajkára nem veszi*.

Ami különösen a vasutakat illeti: bár látszólag öt nagy társaság van, tényleg valamennyit egy pénzcsoport kontrolálja: a Rothschild-csoport.

Magának az Éjszaki vasútnak igazgatóságában — amelyen a

* V. ö. a *Vie Ouvrière* 1910. évi 27. számában fõként Cratès cikkét.

** *Contre l'Oligarchie financière en France. Paris: „La Revue” 1908. 2601.*

sztrájk először tört ki — nem kevesebb mint hat Rothschild ül; de képviselve vannak, közvetlenül vagy közvetve, a többi társaságokban is. Mellettük — más fináncbárókön kívül — a régi történeti családoknak a közéletben és politikában is szerepet vivő alakjai: M. le marquis de Voguë, de l'Académie française; M. le marquis de Montaigu, a Montmorencyek családjából, a keresztes vitézek leszármazója; M. le comte de Segur; M. le marquis de la Tour du Pin, a rojalista vezér; stb., stb. *Tout comme chez nous!*

Képzeljük már mostan el, hogy kitör a vasutassztrájk, az ellenzéki pártok magukévá teszik a sztrájkolók ügyét és hozzáfognak — egyebet nem tehetnek — a közvélemény megdolgozásához a sztrájkolók javára.

Parlamentáris országban lévén, a parlamenti választók döntő tömegeit kell megnyerni.

Franciaország — fejt ki Cratés — három osztályból áll:

1. A pénzüligarchiából, amely a nemzeti termelés összes koncentrált eszközeinek: a bányáknak, vasutaknak, hajóstársaságoknak stb. ura;

2. A munkásosztályból, amellyel állandó harcban áll;

3. A középosztályból, amely a legszamosabb. Ide tartoznak a kis parasztbirtokosok megszámlálatlan tömege, a kisiparosok, a kiskereskedők, a kishivatalnokok légiói. Ha ez az osztály nem támogatja: egyetlen párt sem lehet a kormányon.

Ezek az emberek, kis öröklött vagy fáradságosan megtakarított vagyonkák tulajdonosai, kicsit félnek a szocialista munkásoktól, akiket a tulajdon ellenségeinek tudnak. De még kevésbé szeretik a nagy pénzüligarchákat, akiknek óriási és tüneményes gyorsan összeszedett vagyonáról azt tartják, hogy becstelen spekuláció és lopás gyümölcse.

A sztrájkokban közvetlenül nincsenek érdekelve. Rokonszenvüket könnyű akár a munkások, akár a munkáltatók felé hajlítani.

Ha a munkások pártját fogják, a kormány meg van bénítva; ha a pénz bárókhoz pártolnak, a minisztérium teheti, amit ezek akarnak. Mert — ha a sztrájk egyszer a kormányt foglalkoztatja — ők, a középosztály, a politikai mérleg nyelve.

Mit kellett volna hát tenni, hogy a középosztály rokonszenvét a sztrájkolók számára megnyerjék?

Nyilvánvalóan nem mást, mint kimondani és szerte az országban, a szószekeken és a sajtóban, plakátokon és a parlamentben hirdetni azt, ami nemcsak a vasutasok esetében, hanem egyáltalában Franciaország rákfeneje.

Nem Briand-t kellett volna támadni, hanem a Rothschildokat, a Voguëket, a Séguröket és az egész pénzüligarchiát! És amikor a harc a parlamenti csatamezőre terelődött: ezzel kellett volna a kormányt támadni!

Ha kidobják Franciaország népessége elé a jelszót:

A vasutasok öt frankot kérnek Rothschildtól!

— lettek volna-e sokan, akik ezt nem találják természetesnek és igazságosnak?!

Es ha a közvélemény előtt nem a rendvédő kormány és nem.

a részvénytársaságok (soha sem inkább *sociétés anonymes*) állnak a vasutasokkal szemben, hanem Rothschild: mert volna-e a kormány Rothschildékért mobilizálni!? És mert volna-e a levert sztrájkolókon oly kegyetlen bosszút állni!?

De minden másképp csinálódott. A *Voix du Peuple*-ön és a *Guerre Sociale*-on kívül nem volt lap, amely a sztrájk alatt a Rothschildék szent nevét kiejtette volna. Az antiszemita és rojalista nagy lapok ép oly kevéssé, mint a szélső bal legradikálisabb orgánumai. És a parlamentben nem akadt képviselő, aki Briand-t azért vonta felelősségre, amiért valóban cselekedett. Könnyű volt így az ügyet a veszélyeztetett társadalmi rend kérdésévé átjásznani. Könnyű volt gőzölni.

Hogy miért történt mindez így, arra a feleletet megtalálhatja mindenki azokban a könyvekben és füzetekben, amelyek a francia pénztőke, a kormány, a pártok és a sajtó viszonyáról szólnak. De hogy miként történhetett mindez oly egyöntetűen, anélkül, hogy a közvéleménynek egyetlen jelentékeny szerve is megzavarta volna az egyszerű hadállásokat, oly országban, ahol a szocialista pártnak három tucat képviselője ül a parlamentben és napilapjai vannak: arról külön kell szólnunk.

Franciaországban a demokratikus rezsim némely külsőségein kívül csak a parlament képviseli a demokráciát, egy parlament, amelynek kétségtelen nagy hatalmát teljesen paralizálja a közigazgatás szigorú centralizációja, a makacs, mindenható bürokratizmus, a túltengő militarizmus. Az ország még derékig benne áll az uzsoráskodó korai kapitalizmus korszakában, és épen ez az uzsoratóke akadályozza a modern demokrácia egyetlen alapjának, a nagyiparnak kifejlődését. Ilyen országban a demokráciának kétségtelenül vannak még megvalósítandó föladatai; és a demokrácia némely elemei — a politikai szabadságjogok, az adóreform, a munkástörvényhozás st. eff. — ezen harc érdekkörébe vonják a munkásosztályt is. Franciaországban a munkásosztálynak bizonyos célok megvalósítására szüksége van még parlamenti képviseletre.

Nos, a francia proletárságnak nincs politikai pártja. Mert amit ott szocialista pártoknak neveznek, a mögött nem áll a proletárság. A szocialista párt egy hibrid szervezet, tízféle társadalmi egységnek keveréke.

Nem kellett épen a vasutasok sztrájkjának történnie, hogy ez nyilvánvalóvá váljék. Az a viszony, amelyben a szocialista párt a *Confederation Generale du Travail*-hoz áll, bizonyítéknak elég.

Ma már olyanok is, akik azért még mindig a legélesebb harcot hirdetik a Konföderáció vezérei ellen, elismerik, hogy ez az a szervezet, ahol „a francia proletárság szíve dobog”. Így ír már Ch. Rappoport is, Jules Guesde elszánt csatlósa a forradalmi szindikalizmus elleni hadjáratban.*

* *Die französische Arbeitskonföderation und der Toulouser Kongress. Neue Zeit*, Jg. 29, Bd. 1, Nr. 5, P. 142.

De azért a hadjárat folyik vidáman tovább. Ha nem volna bántó, az embernek nevetnie kellene azokon az idétlenségeken, amelyekkel ugyanez a szocialista megtölti a *Socialisme*, a *Neue Zeit* és egyéb ortodox marxista lapok hasábjait.

Az ortodox marxista mellett, aki meghallja ugyan a Konföderációban a proletárság szíve verését, de, úgy látszik, nem érti, ott ülnek a köztársasági kispolgárok, akik számára a szocializmus és munkásmozgalom nem más, mint republikanizmus, antiklerikalizmus s t. eff.; akik irtóznak a munkásmozgalom sajátos fegyvereitől, a sztrájktól és ami vele jár, és a társadalmi béke után epedeznek. Ezek közül való az a „sztrájkvezér”, aki október 2-án, nyolc nappal a sztrájk kitörése előtt, azt írta a *Tribune de la voie ferrée*-ben:

„Az a hitem, hogy tisztességes ember vagyok, akinek köztársasági meggyőződéséhez nem fér kétség. Azt mondom, hogy általános vasúti sztrájk valószínűsítés bűn volna, bűn a köztársaság léte ellen, és hogy ezt a bűnt nem szabad elkövetni.”

A köztársasági béke apostola mellett ott látjuk az intellektuell csak politikusokat, a professzionátusokat, akik számára a politika öncél. Ezek sem igen érthetik meg a bér munkásság szíve verését.

És mellettük és körül és belül mindenféle más: idealisták, szobatudósok, barrikádforradalmárok, üzletemberek, gazdák, vállalkozók; sőt valószínű volt-munkás is akad.

Kit, milyen osztályt képvisel ez a párt?

A vasutassztrájk után, amelyben ennek a pártnak padjairól sem ejtették ki a szentek neveit, az ember nehezen nyel le egy keserű feleletet.

Az azonban bizonyos: egy ilyen keverék-párt, annyi egymást keresztező érdek találkozója, nem alkalmas egységes tömegérdekek képviselőtére.

Nem helyes hát — és megint csak a dolgok felületén tapogatózik — Jaurès érvelése az *Humanité* október 13-iki számában, hogy Franciaország e sztrájkban Monsieur Briand forradalmi múltjáért bűnhődik. Mert — úgy mond — miniszterium, amelynek nem kell elfeledtetnie, hogy főnöke egykor a generálsztrájkot propagálta, az eseményekkel szemben inkább őrizte volna meg hidegvérét és bizonyára inkább tartott volna mértéket. Mindenesetre várható és békíthető volna néhány napig. Briand azonban nem várhat. Ő önmagát elkábítja és a közvéleményt el akarja kábítani, amikor mindjárt kezdetben törvénytelen és kíméletlen erőszakkal lép föl. Ő nem bocsát meg a munkásoknak sztrájkot és nem is bocsájthatja meg, mert úgy foghatják föl, mint az ő korábbi propagandájának termékét. És dühösen tapod saját múltján, azt remélve, hogy el tudja földelni. Ő miatta kell a megtorlásnak elhamarkodottnak és brutálisnak lennie . . . stb. stb.

Mindez megint csak *couloir*-politika, mert épen azt felelji ki, ami a *Briand-ésetet* egyáltalán lehetségessé, sőt szükségképenivé teszi. Ez pedig a francia szociáldemokriata pártnak határozatlansága, ingahozása, akaratgyöngesége. Párt, amelyben mindenféle elvű, temperamentumú, hajlamú emberek ülnek együtt, amelynek elmélete gyakor-

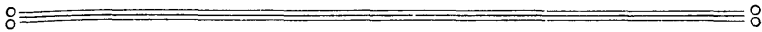
latával és gyakorlata elméletével nem egyezik, amely ma opportunistá, holnap intranszigiens, egy nap miniszterialista, másnap antiminiszterialista, amely mint valami hiszterika minden nap mást akar: ilyen párt teremhet-e mást, mint meddő tiltakozókat és minden áron érvényesülőket is teremhet-e mást, mint egyfelől Guesdekét, másfelől Briandokat!?

Mi hát az orvosság?

Alig néhány napja Angiolo Cabrini, akihez a szindikalista vagy szocialista forradalmiságnak még árnyéka sem érhet, az olasz szocialista pártkongresszusról írván, ezeket mondta *:

„Munkáspárt? Ez nem a név kérdése, hanem a tartalomé. Olaszország szocialista pártja vagy elproletárosodik és a szakszervezeti mozgalommal mind teljesebben megegyezik, úgy hogy a két szervezet külön bár, de szolidárisán közös, úton járhat, vagy az aránytalanság a párt tagjainak száma (32.000) és az Általános Munkásszövetségéé között (400.000) még kirívóbb lesz. Akkor majd a párt helyi szervezetei mindinkább ügyvédek, professzorok, iparosok és diákok úri akadémiáivá degenerálódnak és a Munkásszövetség kebelében nemsokára megtörténnek az átalakulások, amelyek proletárpolitika lehetőségeit megteremtik.”

Ezt az olasz ítéletet Franciaország szocialista pártjáról írhatták volna.

Rónai Zoltán: Erkölcsi érzelmek és társadalmi érdekek a jogpolitikában

Polémiaiák nem igen szoktak az ellenfél meggyőzésével végződni. Azért én, aki vallom, hogy megvalósíthatatlan célokot nem szabad kitűzni, erre az eredményre nem is törekedhettem és nem is törekedtem. A polémia egyik várható haszna, hogy problémákat az ellentét erejénél fogva élesen világít meg. Ezért talán nem lesz teljesen hiábavaló dolog, ha még néhány megjegyzést fűzök a helyes jog kérdéséhez, amely jelenleg a német irodalmat nagy mértékben foglalkoztatja s ama jelentős hatásnál fogva, melyet a német tudományosság a mienkére gyakorol, valószínűleg a jövőben a magyart is erősebben fogja foglalkoztatni.

*

I. A leglényegesebb ellenvetés, melyet Somló Bódog *A helyes jog*-címen megjelent válaszában megemlít, a kérdés helytelen feltevésére vonatkozik. Ha a kérdés feltevése helytelen, akkor valószínűleg hibásak az eredmények is.

Somló szerint nem választom el azt a kérdést „mit jelent helyeselni” attól, hogy „miként cselekszünk”. A helyesség semminemű mértéke ellen nem bizonyít az, hogy sohasem fogják elfogadni.

* *Correspondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands*. Jg. 20, 1910. No. 47, p. 748.

Sohasem állítottam, hogy tenni és helyeset tenni egyet jelent. Ha ez így volna, fel sem merülne a helyes cselekvés problémája. Nem vitattam, hogy a helyes cselekvés fogalma kizárja a helytelen cselekvés lehetőségét. Csak azt mondtam, hogy a tudományos etika nem állíthat fel a helyes cselekvés részére oly normákat, amelyeknek követése lehetetlenség, amelyek meg nem valósíthatók. Ez egészen más valami, mint amivel szemben Somló érvel.

Az álláspontom a gyakorlati tudomány feladatából következik. A tiszta tudomány a megismerésre, a gyakorlati tudomány az ismeretek értékesítésére, az élet befolyásolására törekszik. Lehetetlen gyakorlati elv, *contradictio in adiecto*. Társadalmi csoportok nem követnek jószándúkból olyan előírásokat, amelyekről meg vannak győződve, hogy érdekükkel ellentétesek. Így pl. egy társadalmi csoport sem fogja elfogadni valóságos cselekvése elvéül, hogy ne legyen különbséget csoportjának barátja és ellensége között. Azért ilyen szabály felállításának, hacsak nem követünk vele agitatorius vagy leplező célokat, értelme nincs. S nincs a gyakorlati tudomány szempontjából fontossága az olyan etikának, vagy politikának, amely nem vizsgálja értékei felállításánál a megvalósíthatóság kérdését.

Helyeselni annyit tesz, mint valaminek a követését tanácsolni, a megszegését ellenezni. Ha öntudatosan helyeslek, akkor nem fogom helyeselni azt, amit követni lehetetlen, vagy ellenezni, amit meg nem szegni lehetetlen. Ez a megfontolt helyeslés és az elfogadhatóság viszonya. Egy olyan morált, amelyen nem változtathatók, nem bírálok. S akikről tudom, hogy nem sikerül őket morálisan meggyőzőm, azokat nem próbálom meggyőzni.

Egy etikai álláspont képzelhető el, amely mellett a társadalmi valóság kérdése közömbös, s ez az esztétikai gyönyörködés álláspontja. Aki helyességi érzelmeiben csak gyönyörködni kíván, azt a megvalósíthatóság kérdése hidegen hagyhatja. Egy Somlóval némileg rokongondolkodású jogbölcse: Kantorowicz a jogi és erkölcsi helyességi érzésekre csakugyan alkalmazni próbálja a Lipps által az esztétikában felállított elveket. Németországban egymásután kelnek új életre a Kant után támadt metafizikai rendszerek. Az újhegelianizmust talán követni fogja egy új herbartianizmus, a társadalmi világ esztétikai szemlélete. Csakhogy ennek a felfogásnak meglehet a maga egyéni értéke, de a társadalomban és a tudományban, ebben a társadalmi produktumban alig lesz valami jelentősége.

II. A gyakorlati tudomány nemcsak úgy függ az elmélettől, hogy az elméleti ad választ arra a kérdésre, hogy a gyakorlattal szemben felmerült kívánságok mennyiben Valósíthatók meg, hanem olyképp is, hogy a gyakorlati tudományban történő minden érték meghatározás és szabályalkotás alapján elméleti tételek fekszenek. Az etika kérdése, mi a helyes cselekvés, csak úgy dönthető el, ha vizsgáljuk, minő cselekvéseket tartanak az emberek helyeseknek. S ez a megállapítás abban a hitben történik, hogy a jövőben is olyan törvényszerűségek fognak uralkodni, mint aminők a múltban uralkodtak. A logika is úgy állapítja meg a helyes gondolkodás szabályait, hogy kutatja, minő gondolati folyamatokat kísér a biztosságnak, az evidenciának az érzése.

Ezzel a módszerrel szemléltük a morális érzelmeket s arra az eredményre jutottunk, hogy a társadalmi csoportok helyeslő és rosszaló érzelmei a vélt érdekeiktől függnek. Ez a megállapítás egy deduktív s egy induktív természeti okoskodáson nyugszik. A deduktív okoskodás induktív alapja az a tény, hogy a társadalmi csoportok érdekeik kielégítéséért küzdenek. Lehetséges-e az, hogy az érdekeikért küzdő társadalmi csoportok olyan cselekvéseket helyeseljenek, amelyekről tudják, hogy érdekeikkel ellentétesek és olyanokat rosszaljanak, amelyekről nyilvánvaló előttük, hogy érdekeiket nem sértik? Az induktív bizonyítás során kiragadtunk egy pár példát az erkölcsi szociológia nagy adattárából. Ezeknek az eseteknek az elemzése mutatja, hogy a morális érzésekben mindig egy csoport helyeslését vagy rosszalását látjuk valamely magatartással szemben s hogy ez a helyeslés vagy rosszalás a csoport érdekeitől függ.

Ezzel a bizonyítással szemben az eredményes cáfolásnak két módja van. Az első: kimutatni, hogy az okoskodás alapján levő tények s a belőlük levont következtetés helytelen. A másik: bebizonyítani, hogy ennek az elméleti megállapításnak nincs jelentősége az etika, a gyakorlati tudomány szempontjából, mert ha az emberek mindig a csoportérdekkel egyezőnek vélt dolgokat helyeselnek, akkor a jövőben sem fognak mást helyeselni. Ilykép ennek a megismerésnek a cselekvésekre módosító hatása nincs. Ez az esetleges ellenvetés nem helyes. Ha nagy gyakorlati jelentősége nincs is a jogszabályok értékelésénél követett elv felismerésének, valami mégis van. Mert, ha ismerjük a morális helyeslés elveit, akkor inkább lépünk fel oly követelésekkel, melyek erkölcsi hatást váltanak ki, mintha a morális érzelmek alakulásának elveit nem ismerjük. Egyébként a morális helyesség nem olyan, mint a tudományos bizonyosság, annak számos foka van s a leghelyesebb, a csoportérdeket legjobban kielégítő cselekvési módokhoz közelebb jutunk, ha öntudatosan alkalmazzuk az erkölcsi téren az érdekelégítés elvét.

Azok az ellenvetések azonban, melyeket Somló csoportutilitarizmusommal szemben felhozott, részben az álláspontom félreértéséből, részben a probléma félreismeréséből erednek. Vegyük őket sorra:

1. Somló szerint fejtegetéseim értelmében a morális érzelem egyenlő a csoportérdekkel, a csoportérdek pedig a helyességgel. Ilykép szerintem is egyenlő a morális érzés a helyességgel. Hallgatagon elfogadom az ő álláspontját, amit kifejezetten tagadok.

Somló tévedése ott kezdődik, hogy szerintem a morális érzelem egyenlő a csoportérdekkel. Holott csupán azt vitatom, hogy a morális érzelem függ a csoportérdektől. Egyenlőség és függés két különböző dolog. A morális érzelem a vélt csoportérdekhez igazodik. De ellentétes lehet a valóságos csoportérdekkel. Ha a csoport felfogása megváltozik a csoport érdekéről, szükségszerűen meg fog változni a morálja. Még nincs új morál, ha a csoport egy vagy több tagja a csoport érdekeit más színben látja mint a többiek. Csak az a folyamat indult meg ezzel, mely a régi morál átalakulására és egy új erkölcs kialakulására vezet.

Ha ez így van, akkor a morál fényét egy más fényforrástól, a

csoportérdektől nyeri, s ha a morált ezzel változtatjuk, ezzel bíráljuk, akkor ezzel mérjük is. Objektivitás, helyesség a meggyőzés lehetőségét jelenti. Meggyőzni csak a vélt csoportérdek hatása alatt lehet valakit valamely morál helyességéről. Ezért valamely morál helyességének a határa mindig valamely társadalmi csoport határa.

De tekintésünk el mindettől és induljunk ki a Somló meghatározásából. Szerinte az az erkölcsös, ami valamely csoport helyességi érzelmeivel megegyezik. Miután a helyesség és az erkölcsösség szerinte egy, helyes az, amit sokan helyesnek tartanak. Ez a körülírás lényegében nominális definíció. Az értéke, annyi mint az ilyfajta meghatározásnak: igaz az, amit biztosan tudok, szép, ami tetszik, stb. A kutató pedig azt keresi: minő feltételek mellett áll be a helyeslésnek, a bizonyosságnak, a tetszésnek az érzése. A Somló nyújtotta sovány névleges meghatározásból a jövőre nézve nem is következik más, mint: helyeseld, amit csoportoddal egyezően helyesnek tartasz és tedd, amit helyeselsz. Holott, mi azt szeretnők tudni, minő cselekvéseket helyeseljünk csoportunkkal egyezően. Ez a megoldás a tulajdonképeni probléma kezdete.

2. Somló szerint magam is beismerem, hogy a morál és a társadalmi érdek viszonyáról festett képem sok tekintetben nem meríti ki a szociális valóságot. Tehát az ebből a tételből folyó levezetés értéktelen.

Valamely tételnek igazsága még nem jelenti, hogy mindenben kimeríti a valóságot. A mechanika tételei igazak, de nem merítik ki a fizikai valóságot. Az absztrakt gazdaságtan igaz tételei nem merítik ki a szociális valóságot. Nem mondtam, hogy a vélt csoportérdek megváltozása nem változtatja meg a morált, csak rámutattam azokra a feltételekre amelyekről ezek a változások függenek. Ezekre a feltételekre való utalás semmiképp sem változtat a levezetésem helyességén, vagy helytelenségén.

3. A csoportérdek fogalmát nem határozom meg, mondja Somló, anélkül pedig az egész megoldás levegőben lóg. Megírom, hogy a csoportérdek nem esik egybe az egyéni érdekekkel, de összefügg azzal. (282. o.) Pontos meghatározásra nem volt feltétlenül szükség, mert fejtegetéseim összefüggéséből kitűnik, hogy mint a szociológusok egy jelentős része, csoportérdek alatt a hasonló helyzetben levő emberek érdekeinek az esetek nagy számában való hasonlóságát értem. A csoport tagjaira nézve valószínűbb, hogy érdekeik a jövőben találkoznak, mint az, hogy különböznek. Az érdekek találkozásának ez a valószínűsége a csoport minden tagjára kiható helyeslési és rosszalási érzelmeket vált ki.

III. Álláspontjával szemben tett ellenvetéseimre Somló kifejti, hogy a jog helyességének megállapítása kettőt jelent. Jelenti először annak a végső célnak a megállapítását, melyre a jognak törekedni kell, hogy helyes legyen és jelenti másodsor annak megállapítását, hogy valamely jogszabály adott, konkrét viszonyok között alkalmas-e ennek a végső célnak a megvalósítására. Helyes a jog végső célja, ha egyezik a morális érzelem által helyesnek tartott pozitív tartalommal és helyes mindaz a jogszabály, amely a cél megvalósításának eszköze.

Az utóbbi esetben az értékelés közvetve történik, a szabály következményeit vetjük össze a morális érzellemmel.

A „jog értékmérői”-ben Somló az értékelés és az eszközök célszerűsége között tett megkülönböztetését csak röviden jelzi; a részletesebb kifejtés után sem kell azonban álláspontomon változtatnom.

Mikor Somló a helyesség mértékét az erkölcsi érzelemben találja meg s ugyanakkor helyesnek tartja mindazt, ami az erkölcsös cél eszköze, csak látszólag alkalmaz egy mértéket, valójában két különböző mértékkel mér. Tévedésének forrása, hogy az emberek erkölcsösnek tartanak minden jogi eszközt, ami erkölcsös célt valósít meg. Az erkölcsi érzelmekre a fogalmak logikájára vonatkozó törvényeket alkalmazza. Csakhogy az erkölcsi érzelmek nem a logika, hanem a társadalmi érdek szerint igazodnak. Valamely társadalmi csoport erkölcsösnek tarthat valamely célt, anélkül, hogy a jogi eszközökkel való megvalósítását helyeselné. Vannak, akik a szegények részére való adakozást helyeslik, de helytelenítik a helyzetük jogi javítását. Helyeslik a homoszexualitásnak neveléssel, szuggesztióval való megakadályozását, de helytelenítik a büntetését. Az erkölcsi megvetésnek és helyeslésnek s a jogi szabályoknak társadalmi hatásai gyakorta mások, s ezért nagyon sokszor nem kíséri erkölcsi helyeslés az erkölcsös cél jogi megvalósításának az eszközét. Általában az erkölcsi érzelmek bizonyos tartalmakhoz fűződnek s azokat logikai operációval egyszerűen átvinni nem lehet. Az erkölcs tele van ellenmondással. Az erkölcsileg megvetett öles megakadályozása lehet erkölcsileg előírt öles, a hazugság lehet megengedett a kereskedelemben, a perben, tilos a magánéletben, a nemi kicsapongást elnézhetik a férfinál, megvetetik a nőnél, más lehet ugyanazon cselekvés erkölcsi megítélése, ha isten, más, ha király, más, ha főúr, más, ha szabad, más ha rabszolga követte el. Amit bizonyos körülmények közt helyeselnek, azt más körülmények közt elítélhetik. S a jogi szabályozás mindig a körülmények megváltozását jelenti.

Semmikép sem sikerült Somlónak az a kísérlete, hogy az erkölcsileg közömbös szabályokat levezetések segítségével etikusakká tegye. A vérfertőzés megakadályozásának törekvéséből, mint a csoport vélt társadalmi érdekéből le tudjuk vezetni a házassági kihirdetés előírását, de erre az előírásra nem vihetők át a vérfertőzésre vonatkozó szabályokkal kapcsolatos morális érzések. A morális érzéseket nem lehet logikai szurrogátumokkal helyettesíteni.

Somló a morális érzelemből indul ki s az eredmény, hogy a mértéke, ugyan nem a társadalmi célszerűség, de nem is a morális érzelem, hanem bizonyos erkölcsi tételek segítségével végzett logikai operációk.

Ebben a kérdéskörben tett két megjegyzéssel akarok még röviden foglalkozni.

Az egyik: Somló szerint azt hiszem, hogy erkölcsileg azok a jogszabályok közömbösek, amelyekről nincsen tudásunk. Ez olyan mély megoldás lenne, mintha valaki megállapítaná, hogy a milói Vénus nem tetszik annak, aki nem látta. Ennek a konstatálása nem volt szándékomban. Bizonyos jogszabályok erkölcsi szempontból való közöm-

bösségét lényegében azzal magyarázom (270. 271. o.), hogy az oly szabályok, melyek a társadalmi csoportok figyelmét nem hívják fel erősebb mértékben, nem váltanak ki nagyobb emóciót, csoportérzelmet, s miután a morál a csoport érzéseinek és magatartásának bizonyos formája, tömeglélektani jelenség, nem kíséri azokat erkölcsi érzelem még akkor sem, ha egyesek azok jelentőségét teljesen át is értik.

A másik: Társadalmi csoport alatt — mondja Somló — ő azoknak az összességét érti, akiknek erkölcsi érzelmei megegyeznek. Az ilyen csoportfogalom mellett a csoportban morális disszonancia nem merülhet fel. A legkülönbözőbb dolgokat lehet és szabad bizonyos fogalmak alatt érteni, ha az ember pontosan meghatározza, hogy mily értelemben használja azokat. Csak olyan dolgokat nem jelölhetünk velük, amelyek nincsenek. Az erkölcsi érzelmekben teljesen megegyező emberek közössége nincs. Különbségek, eltérések mutatkoznak minden embercsoport tagjaiban morális érzelmek terén épúgy, mint egyéb tulajdonságok terén. S a morál körében, épúgy mint a kultúra minden más ágánál, egyénekből kiinduló változások alakítják át a csoport érzelmeit, olyképp, hogy azok a csoport tagjaira különböző mértékben hatnak.

IV. Stammlerrel szemben megemlítettem cikkemben, hogy lehetetlen feladatot tűznek ki azok, akik minden társadalomra érvényes cselekvési mértéket akarnak megállapítani. Somló úgy véli, hogy a csoportérdek elve ugyanolyan abszolút mérték, mint a Kanté vagy a Stammleré.

A különbség szembeszökő. Stammler hiszi, hogy az ő értékmegállapításait mindenkor minden helyesen gondolkodó ember köteles elfogadni. Én azt hiszem, hogy bizonyos kérdésekben különböző társadalmi csoportok különböző időben mindig mást és mást fognak helyesnek tartani és kizárt dolognak tartom ellentétes érdekű csoportokból álló társadalomban egy olyan morál megállapítását, amelyet minden ember helyesnek tartson, lehetetlennek tartom az ellentétes érdekű társadalmi csoportokhoz tartozóknak morális meggyőzését, ha azok érdekeiket világosan látják.

Az álláspontom tipikusan relativista álláspont. Még azt sem hiszem, hogy minden morálnak mindenkivel szemben az abszolút érvényesség igényével kell fellépnie. El tudok képzelni olyan erkölcsöt, mely csak egy meghatározott csoport tagjaira vonatkozik, aki a csoporttól távolálló, az morálisan közömbös. S úgy vélem, mi közeledünk is az olyan morál felé, ahol erkölcsi érzelmek nem támadnak fel az időben és kultúrában messzefekvőkkel szemben. Relativizmus persze nem jelenti azt, hogy a morállal szemben lemondunk minden elvi mértékről, hanem csak azt, hogy nem bírálunk meg oly cselekményeket, ahol a bírálatnak nem lehet hatása és nem követelünk még az erkölcs terén sem olyat, amiről biztos, hogy nem lesz foganatja. Az abszolút morál hisz egy bűvös formulában, amely megnyitja minden erkölcsi kérdés zárát. A relativista felfogás elismeri a különböző erkölcsök irreduktibilis voltát, bárha látja, hogy mindegyik felépítésénél azonos társadalmi okok játszottak közbe, amelyek azonos helyeslési módokat váltottak ki.

Kortörténeti jegyzetek.

Szociálpolitikai szemle. (Anglia, Franciaország, Olaszország) — Egykori harcmezőkön. — Az amerikai választások. — Az első fecske. — A doléance-ok. — A Hétház. — Székelyföldi közigazgatás. — Osztályok és pártok a magyar parlamentben.

I.

A legjelentékenyebb politikai esemény Angliában a konferencia hirtelen befejeződése és az országgyűlés feloszlásának bejelentése volt. Mi történt a konferencián, természetesen titok, azonban az azon résztvevők nyilatkozataiból körülbelül megállapítható. Még a nyári ülésszak befejezésekor a liberális kormány, mely az Asquith rezolúcióknál oly keménynek és engesztelhetetlennek mutatkozott, hajlandó volt belemenni a válság oly megoldásába, hogy ha a lordok háza és a képviselőház megegyezésre nem jutnának, együttes ülést tartsanak, melyen azonban a lordok háza csak oly arányban legyen képviselve, hogy a képviselőház többségének akarata érvényesüljön. Az unionisták azonban nem egyeztek ebbe bele, hanem továbbra is megmaradtak azon „demokratikus” álláspontjuk mellett, hogy a képviselőház és a lordok háza között felmerült ellentétet a néphez való apellálás útján döntessenek el, legalább fontosabb kérdésekben és az együttes üléseknél a lordok háza képviseltetésének a liberálisok által ajánlott módját sem fogadták el, hanem ahelyett egy általános reformot kívántak, amely a lordok házában tekintélyét is befolyását is növelje egyúttal. Esetleg a liberálisoknak a lordok házában megfelelő képviseltetésébe beleegyeztek volna. A pénzügyi felségjog kérdése is vitás volt. Annyi kétségtelen, hogy a kormány által proponált reform lényegesen eltér eredeti javaslatától, mely szerint a képviselőház határozata, ha bizonyos idő lefolyása után újból megszavaztatnák, a lordok házában állásfoglalására való tekintet nélkül törvényerőre emelkedjék. Az új javaslat a lordok vétőjogát annyiban fentartaná, amennyiben az a liberális-párt mérsékeltabb elemeinek kívánatos volna és ép egy radikális irányú politikának állaná el útját. Maga a javaslat a mérsékelt irány uralomra jutását jelenti és a kormány nagyhangú fogadkozásaival szemben nagy visszaesés. A januári választásokon a radikális program nem vált be, a liberális-párt majdnem kisebbségbe jutott és csak a *Labour party* és az ír nacionalista-párt szövetségével maradhatott uralmon. Most sokkal mérsékeltabb a kormány programja és a hangnem, melyet vezetőférfiai használnak. Miután a radikális elvek hangoztatása a nemzeti dicsőség, az uralom jelszavaival szemben nem hatottak kellőleg; a kormány gondoskodott, hogy az utóbbiakat ne lehessen többé ellene kihasználni. A Dreadnoughtok építése tekintetében miben sem maradt az unionista párt tervei mögött, a *rule over seas* most már az ő jelszava is, és világbékés húrokat többé nem penget.

A kormány mivel sem volt képes igazolni, miért kíván új választásokat tulajdonképen. Minden valószínűség szerint a saját programjától kíván szabadulni az új választások útján és megkísérli különösen a *Labour party* szövetségétől függetleníteni magát. Nyíltan hirdeti,

hogy az új választás csak a *Home Rule* és a lordok háza közjogi hatalmának szabályozása felett mond ítéletet. Elfogadja eljárása igazolásául az unionisták képtelen állítását (amit ép a lordok háza demokratikus hajlandóságának igazolásául hoznak fel), hogy a januári választások csak a budget kérdésében hoztak határozatot (holott a nacionalisták, akik az unionistákkal a kormányt leszavazhatnák, ép a kormány finansziális politikáját kifogásolják). A lordok háza előre is kijelenti, hogy ha többséget kapna is a kormány az új választásokon, ez nem a harc befejezését, hanem kezdetét jelenti. Arra nézve, hogy megkapta-e garanciákat a kormány a királytól, hogy győzelme esetén *peershubb*el segítsen a válságon, nem nyilatkozik, holott e garanciák nélkül még az elmúlt évben egy pillanatig sem akart tovább is a hatalomban maradni. (Kétségekívül nem kapta meg.)

Az unionisták a választási küzdelembe határozottabb programmal bocsátkoznak. A lordok háza, mely még néhány hónappal ezelőtt oly nehezen volt kapható amaz általánosságban tartott elv kimondására, hogy megreformálására egyáltalán szükség van, most hirtelen és nagyobb nehézség nélkül elfogadja Rosebery prozódicióit reformjára vonatkozólag. Kimondja, hogy tagjainak felét kívülről válasszák meg, részben fele részben az eddigi peerek részéről válasszassék meg, részben főhivatalt, méltóságot viselőkből álljon, hogy pusztán a születés alapján ne legyen senki törvényhozó. Azt a javaslatot azonban, hogy minden választott tag mandátuma azonos időtartamra szóljon, mint túlságosan a részletekbe bocsátkozót, el kellett ejteni. A részletektől demokratikus szervezetű reformoknál Angliában is oka van a konzervatíveknek tartózkodni. Így az unionisták a lordok háza által szankcionált reformtervvel bocsátkoznak a választási küzdelembe, oly tervvel, mely egyrészt demokratikus reményeket fakaszthat, másrészt nem kötelez ily irányban semmire sem. Mindenesetre maga a lordok háza szükségét látja a választásokban keresni a hatalomhoz szükséges tekintélyt és az a teória, hogy a születési arisztokrácia is a nemzet képvisellete, csak más külön kiadásban, most már csak a magyar politikai tudományt elégíti ki.

De vannak más reformjai is az unionista pártnak. Ígér a földművelőknek állami támogatással birtokot, még pedig adómentest. Természetesen a tulajdonjog szentségén ezzel ne történjék sérelem, ami annyit jelent, hogy a nagybirtokosok értéktelen földjeiken állami garanciával adhatnak túl busás áron. A munkásbiztosítás a társadalmi önkéntes alakulatok bevonásával valószínűsítették meg. Az unionistaprogramm tolvaj nyelvéből lefordítva ez annyit jelent, hogy az állam támogatásával a munkások felett biztosítatik a munkaadók befolyása és hatalma a biztosítási szervezetek útján. A *tariff reform* a program kiemelkedő része, ez boldogítaná a városi lakosságot, amelyre az egész adóteher szakadna, s ez szolgáltatóna a nagyobb Britannia megvalósításának alapját. A drágább élelmiszerekért az olcsóbb cukor és tea kárpótolna. E programhoz fűződnek még patetikus hazafias felkiáltások.

Az unionista párt, mint láttuk, a törvényhozás két házának összeütközése esetére a demokratikus néphez való apellálás állás-

pontján van. Természetesen számít arra, hogy a szuverén nép szavazatát kellőképp befolyásolnia sikerülni fog mindenféle úton-módon. Az állam finaciális érdekeit szíven hordja és azért ellensége annak, hogy az ily apellátumok költségeit az állam viselje. Mindenesetre a vagyonosabb elemek jutnak így nagyobb súlyhoz, amelyek nincsenek mások áldozatkészségére szorulva. Ezek pedig még ha liberálisak is, nem oly veszedelmesek. És hogy az adózó nép terheit ne növelje, a képviselők díjazásának is ellensége. Mindez igen jó akkor, midőn a legfelsőbb bíróság kimondotta, hogy a szakszervezetek tagjaikat nem adóztathatják meg politikai célokra és vagyonukat azokra nem fordíthatják.

Bár az új választások az unionista-pártnak nem tetszenek, miután kilátásai kedvezőtlenek és nagy erőmegfeszítésébe kerül demokratikus programja, melyet a liberális-radikális politika kényszerített reá (és ennyiben volt annak hatása), a *Labour party*-nak a legkellemetlenebbek az új választások épen most, különösen azon érintett okból is, amikor a kormány megtagadta az említett ítéleten törvényes rendelkezés útján segíteni — legalább az országgyűlés feloszlata előtt. A választási költségeknek az állam által fedezése, a képviselők díjazása szintén a jövő országgyűlésre maradna, így a pártnak komoly finaciális nehézségeket támaszt az új választás.

Állítólag az írek forszírozták volna az új választásokat, miután a *Home Rule* megvalósítására semmi kilátás. Tény, hogy a *Home Rule* első helyen szerepel a kormány választási programjában és most már az íreknek kellemetlen budgetről nincs szó, ennél fogva a nacionalista párt esélyei növekednének. Az unionisták vádolják is a kormányt, hogy az amerikai dollárok uralmát akarja biztosítani (a nacionalista párt választási alapját amerikai honfitársai adományai képezik). Az ír nacionalistákkal szemben a független (klerikális) írek állanak, akik az *All for Ireland* jelszavával bocsátkoznak a választási küzdelembe és *de facto* ép az unionisták szövetségesei túlzó nacionalizmusukkal. E pártot is letörné az új választás.

A törvényhozás utolsó teendője a költségvetési törvény néhány részletének letárgyalása. Mindennek előtt a *Pauper disqualification* eltörlésére, vagyis az agkori nyugdíjjogosultság kiterjesztésére szükséges költségek megszavazása (a *Pauper disqualification* az elmúlt választáson az unionisták kedvenc érvét képezte a liberálisok ellen, akiket pedig avval vádoltak, hogy az agkori nyugdíjjal megvesztegették a népet), A tavalyi költségvetési törvény néhány rendelkezésének a közelgő választásokra tekintettel való módosítása szintén még elvégzendő.

Annyi bizonyos, hogy az elmúlt választások szenvedélyessége nagy mértékben lelohadt. Az új választásokat nem előzi meg az a hosszú és elkeseredett agitáció és történeti méltóságoktól hiába várunk most demagóg szónoklatokat.

Franciaországban a Briand szemérmetlen politikáját nem csinálják tovább a kormány többi „szocialistái”. Kiváltak épen azután, hogy a kormány legfényesebb parlamenti győzelmet aratta, az összes polgári

pártok hálájukat és bizalmukat fejezték ki a diktatúrával fenyegető Briandnak a vasutasok sztrájkjának letörése miatt. Ez a szavazat kötelezte a kormányt arra, amit elődei csak terveztek, a szakszervezeti jog konfiskálására, az állami és közérdekű vállalatok alkalmazottai szervezkedésének letörésére.

Az új kabinet a radikálisok hatalmi vágyainak eleget tett és evvel a Briandot elsöpréssel fenyegető párthatározat tárgyalanná vált. A radikális szocialisták egy része azonban Pelletan vezérlete alatt folytatja a kormány ellen a harcot. Viszont a kormány jobb oldali híveit különösen La Ferre minisztersége bősztette fel, félnek, hogy a kormány „pacifikáló” törekvései abba maradnak, időtöltésül ismét az egyházellenes harc kerül napirendre és különösen féltik a választási reformot. La Ferre a Combes éra alatt tette magát gyűlöletessé. Combes védelmére kelvén a klerikális katonatiszteket besúgóknak nevezte. Az új kabinet fogadása igen hűvös volt, többsége jelentékenyen megcsappant. Az új alakulás most már kétségkívül teljes tehetetlenségre kárhóztatja az 1910—1914-es törvényhozást is, legfeljebb reakciós intézkedések várhatók még. Így fest a *l'homme de realisation* rezsimje.

Olaszországban alapos remény van arra, hogy a képviselőház megszűnik a korrupció és befolyásolás szülőttje, a vagyon és hatalom puszta eszköze lenne. Lázás munka folyik az irányban, hogyan lehetne a szenátust hatalomhoz és tekintélyhez juttatni, míg azelőtt a szenátusra az érdekeltségnek semmi szüksége sem volt és épen csak a minta utánzása kedvéért állott fent, mert minden jól nevelt parlamentáris államban van felsőház. Tény az, hogy a képviselőházban az utóbbi időben megnyilvánultak tiszteletre méltó törekvések, melyek az uralkodó osztályokban a legnagyobb aggályokat kellett, hogy feltámasszák, hiszen avval fenyegettek, hogy Olaszország nem lesz többé az az állam, amely a gazdagoknak legjobban, a szegényeknek legkegyetlenebb (Igaz, hogy a törekvések csak törekvések maradtak). A kormány programja meglehetősen száraznak mutatkozik, amint hogy egy kisebbségi kabinet nincs is abban a helyzetben, hogy nagyobb terveket megvalósíthasson. A vasútügy újjászervezése, a középiskolai szervezet reformja és még néhány jelentéktelenebb közigazgatási reform szerepelnek abban. Azután minden valószínűség szerint egy újabb Giolitti-kabinet következik. A katolikusok nagyobb arányú szervezkedése különösen és elsősorban választási célokra, a szocialisták hadüzenete a republikánusoknak, voltak a jelentékenyebb események. (S. K.)

II.

Ezekben a napokban múltott huszonöt esztendeje, hogy a szerb-bolgár határon, Szlivnica, Caribrod és Pirot között lezajlott a világ legrövidebb, mindössze és pontosan tizennégy napig tartott háborúja. Röviddel e jubileum előtt lerándultam az egykori harcmeszőkre, személyes tapasztalatokból megtudni, miféle emlékeket és benyomásokat hogy egy háború a hátramaradottakban, avagy a kimúltottak utódaiban.

Harctereken vándorolni, még egy negyedszázaddal az elfolyt

vér felszáradása és a lőporfellegek elmúlása után is, igen körülményes valami. Különös, ha ez a harcmező olyan országhatáron van, ahol az egykor hadakozó felek nemcsak, hogy a régi erődítményeket meghagyták, de azokat újjal is szaporították. Ezt már a piroti vasúti állomáson tapasztaltam, ahol a konstantinápolyi gyorsvontatból kiszálltam. Egyenesen a magyar határrendőrségre emlékeztetett, amikor a vasúti állomáson levő határrendőr hadnagy feltartóztatott. Részletes nacionálét kíván, a sok régi harcok okozta ravaszsgal átvizsgálta papirosaimat. De amikor a szerb királyi külügyminisztérium ajánlólevelét felmutattam, csupa udvariasság, csupa előzékenység. A Balkánon, csakúgy mint Magyarországon, a durva bánásmód a legnevetésesebb és leghazugabb udvariassággá változik át a deklarált, a kimondott idegennel, európaival szemben. De az előzékenység fenekén is megmarad egy kis ravaszság és a szállót, ahol megszállhatok, a rendőr-hadnagy jelöli ki számomra.

A Szállót gyengéd célzással „Hotel Makedonija”-nak hívják és maga is látványosság. A török szőnyeggel borított foyer és szobafalakon arcképek díszlenek, fegyveres, zord kinézésű emberek arcképei. Ezek az arcképek komitácsikat ábrázolnak, ide a határra való szerbeket, akik koronként félesztendőre vagy továbbra is eltűnnek, hogy azalatt Macedóniában dolgozzanak. Otthon megszoktam, hogy a legnagyobb megvetés hangján halljak beszélni ezekről a komitácsikról, akik itt köztisztelet tárgyai. És eszembe jut, hogy miként írtak nyugati történetíróink a mi hajdúinkról és kurucsapatainkról, akik bizony egy magasabb történeti megvilágításnál szintén odatartoznak, ahová ezek a ma Európaszerte lenézett komitácsik, akik egyébként jó, naiv és lelkes emberek, leginkább a rossz kereseti és közbiztonsági viszonyok miatt földnélkülivé vált földművelők, akik félig kénytelenségből, félig lelkesedésből állanak be a nemzeti szabadságharc önkéntes katonáinak.

Alig végeztem el szállodai szobámban a legszükségesebbeket, amikor egy kis városiasán öltözött, szinte magyaros képű férfi, németül megszólít. Bemutatkozik. A neve Koszta Paulovics és a nacsalnik (kerületi főnök) küldte őt hozzám, hogy engem elibe vezessen. Követem emberemet és nemsokára a kerületi főnöknek, vagy mint itt konokul nevezik, prefektusnak (érdekes analógia a szerb alkotmány kétségbeesett francia és a magyarnak angol utánzása) hivatalában vagyok. Újból egészen magyar dolog. Egy úr, aki anyanyelvén kívül egy idegen kukkot se tud, előtte egy íróasztal, feje fölött a falon a király arcképe, az előszobában két csendőr. A nacsalnik megnézi ajánlóleveletem, helybenhagyólag bólint és beleegyezik, hogy a várost és környékét megtekintsem.

— Menjen csak Paulovicssal, ő a mi emberünk, a kormányé — mondja nekem.

Úgy teszek. Paulovics útközben megkérdezi tőlem utazásom célját és aztán megállapítja, hogy én tulajdonképen „históriai filológus” vagyok. Persze, hogy helybenhagyom. Ezután megkérdézem, hogy ő kicsoda. Azt feleli, hogy kivándorlási ügynök és érdeklődve hallom, hogy itt három balkáni ország, (Törökország, Bulgária és Szerbia)

egybeérő csücskén is megindult a kivándorlás és Paulovics kéthavonként *transport*-ot vezet Fiume felé. Később, hogy egymás iránt bizalmasabbak lettünk, Paulovics, a kerületi főnök bizalmi embere, azt is bevallotta nekem, hogy tíz éven át macedóniai „forradalmár” volt és hogy Bulgáriában és Törökországban ma is jutalom van a fejére ígérve. Hogy állítását, amelyben egyébként nem kételkedtem, igazolja, arcképet húzott elő, amely őt teljes komitácsi főszerelésben ábrázolja, majd egy török idő-beosztású órát, amelyet — az ő szavait ismétlem — egy sajátkezűleg agyonvert töröknek a zsebéből húzott ki hadizsákmányként.

Más talán megijedt volna ettől az embertől. Én azonban tisztában voltam vele, hogy olyan országban járok, amely a középkori Európa színvonalán van, ahol államhivatalnok és katonatiszt sokszor a kalandor szolgálatát veszi igénybe. Tudtam, hogy ez az ember, aki csak eszményi gonosztevő, engem, mint semleges ország fiát, nem bánt. Nem búcsúztam el tőle, hanem megmutattattam vele a piroti csatának, amelyben mint fiatal önkéntes ő is részt vett, helyszínét. Átvezetett a városkán. Egész magyar kisváros. Az utcákon kávéházak. Az egyiknek ablakában ül a már fentebb említett nacsalnik, a városka három országgyűlési képviselője, (a városka tizenkétezer lakost számlál és három képviselőt küld a szkupstinába!) a pápa is velük, de ez már nem magyar dolog, de délszlávosan demokrata parasztok és kiskereskedők. Török kávét isznak és a szinte budapestiesen sok, a politikától csak úgy csurgó belgrádi napilapokat olvasnak. Tovább a török negyedbe jutok, ahol minden ház ajtajában a nyomortól hihetetlenül csúnya nők éhbérért szőnyeget készítenek. Egy kis utca teli van szücsműhelyekkel, azután egy mohamedán cigánynak a kovácsműhelye következik. Egyáltalán itt, akár nálunk is némely vidéken, egy az autochton lakosságtól idegen faj végzi az iparos munkát.

Végül megállunk egy kicsiny, igénytelen házacska előtt. Ebben lakott a háború alatt Battenberg Sándor, a győztes bolgár fejedelem. Most a ház egy szefárd zsidóé, egy Israels ecsetére kívánczó pártriarcha alaké. Megkérdezem őt háborús emlékeiről. Nem igen ért meg és egy másik, szintén piroti harcról kezd beszélni, amelyik azonban ennél sokkal előbb és a szerbek és törökök közt folyt le. Később — nagy nehezen — ráemlékszik a szerb-bolgár háborúra. Spanyol-zsidó-szerb keverék nyelven, amit vezetöm fordít le, elmondja nekem, hogy a szerbek, akik a zsidók iránt mindig jók és türelmesek voltak, győztek a háborúban.

Tudvalevőleg fordítva történt a dolog, de emberem vagy nem akart, vagy nem tudott felelni. Értelmesebb válaszokat a többiektől, akiket meginterjúvoltam, sem igen kaptam. A legtöbb ember semmire sem emlékezett. A bolgár fejedelemnek, a szerb tábornokoknak a nevét a legkevesebb ember tudta és tőlem, aki az egész ügyet csak könyvből ismerem, tanulták meg azokat, hogy újból elfelejtsék. Egyáltalán észrevettem, hogy a távoli és könyveken át informált emberre szinte nagyobb hatással van a háború, mint egy ilyen egykor állandó harcban élt társadalom ama kezdetleges műveltségű tagjaira, akik azt esetleg maguk is átélték.

Egy öreg ember Csika Gaja nevű, amikor kérdést intéztem hozzá, válasszként rettenetes szitkokat szórt az elhunyt Milán királyra, az akkori miniszterelnökre, Garasaninra és — Ausztria - Bécsre, amely szerinte tulajdonképeni felidézője volt a háborúnak. Egy másik veterán, Koszta Luganics, aki annak idején hadnagyként vett részt a háborúban, nem akarta elhinni, hogy a háborút a bukaresti béke követte. Azt hitte, hogy háború után a hadakozó felek egyszerűen visszavonulnak — kiki haza — és ezzel mindennek vége van.

Ebéd után, amit vezetőmnek és a helyi katonaoorvosnak, aki született cseh, de most kifogástalan szerb hazafi, a társaságában költök el, kocsin átmegyek Bulgáriába. A határig elkísér vezetőm is és sorra megmutatja a történelmileg nevezetes helyeket. Itt a piroti sáncok ... most a Nisava fölött hídon megyünk át, amelyen ma is látszanak az ágyúgolyók nyomai . . . Obrenovac falucska mellett látom a hegyet, ahol Vuk Katanics szerb tábornok oly hősiesen ellentállott a bolgároknak. Magamon is azt veszem észre, amit az elébb a szimpla szerb falusi embereken. Közélről rám se hatnak a történelmi emlékek. Minden várromnál jobban érdekel, amikor látom, hogy a mezőkön, amelyeken áthaladok, nők őrzik az állatokat és pedig orsó mellett. Férjeik nem dolgoznak, ők szegények pásztorkodás közben is szőnek, fonnak. A vidék különben pompásan termékeny, mégis vezetőmtől azt hallom, hogy ezen a héten érkezett ide az első gőzgép, amit egy gazdag paraszt, (a földek mind parasztok kezén vannak) rendelt, egyébként errefelé még lóval végzik a nyomtatást.

Nem ide tartozik a táj további részletezése, a szerb vámhivatalnak keleties kávé-s-kináli barátkozása. Délutánra az első bolgárfaluba értem. A neve Caribrod, ami körülbelül annyit jelent, mint Császár-átkelése (Kaiserfurt). A kis fogadót, ahol megszállók, itt is „Hotel Makedóniá”-nak hívják, aminthogy ezen a vidéken minden, de minden a nemzetiségi harcok bélyegét viseli magán. Itt is — ámbár Caribrod is a világ egyik legforgalmasabb vasúti vonala, a páris-konstantinápolyi vonal mentén fekszik — rettenetes gyanakodással fogadják az idegent. Alig, hogy megérkezem, fölkeres a határrendőrségi hadnagy. Ez is borzasztóan iparkodik európai lenni. Átnyújtá fél bolgár, fél francia névjegyét, amelyből megtudni, hogy Ivan Gergoff-nak hívják.

Azután elhívattja kedvemért a falu egyik németül is tudó emberét. (A másik, az zsidó és a vasúti pénztáros.) Ez a fényképész és Giorgij Bogdanovnak hívják. Mint ő maga elmondja, nem mindig hívták így. Boszniában született és Bogdanovicsnak hívták. Az orosz-török háborúban mint orosz önkéntes vett részt, harcolt Plevna előtt, azután letelepedett a felszabadult Bulgáriában és régi szerb nevét az ics elhagyásával Bogdanovra bolgárosította. Bemutatnak még a mezővároska mérnökének, aki valamikor cseh ember volt és megmutatják a helybeli katonaoorvost, aki viszont görög születésű és most a bolgár hadseregben szolgál . . . ötven krajcáros magyarok nemcsak Magyarországon vannak tehát . . . Hozzá tartozik ez úgylátszik minden fiatal nemzeti állami élethez, minden új nacionalizmushoz.

Kezdem kérdegetni Bogdanov-Bogdanovicst, aki a szerb-bolgár háborúnak is veteránja. Valami személyes visszaemlékezést szeretnék tőle. Hiába. Jelenlétem látszólag zavarba ejti ezt a kissé nagyképű falu-műveltjét, aki a nyugatról érkezett újságíró előtt mindenáron, mint kiválóan művelt ember akar szerepelni. Folyvást a háború szerb és bolgár vezéreinek neveit (Milán király, Sándor fejedelem, Katanics, Panitza, Benderev, Milutinics stb.) sorolja fel, neveket, amelyeket könyvekből is ösmerek. Nem sokkal többre jutottam a többi emberrel sem, akivel beszéltem. Egy öreg paraszt csak arra emlékszik, hogy akkoriban nagyon félt attól, hogy a házat felgyújtják, egy másik — úgylátszik rokontermészet — dicsérte a szerbeket, akik a kényszerélelmezésnél teljes árt fizettek a tehenéért. A falu határában igen csinos, tiszta és modern barakkokban katonai tábor van. Három zászlóalj táborozik itt, parancsnokuk egy ezredes, aki mint hadnagy vett részt a dolgokban. Vonakodik nyilatkozni. Elcsodálkozom ezen, majd megértem. A szerb-bolgár háborút Battenberg Sándor hősiessége tette emlékezetessé. A mostani bolgár cár Kóburg Ferdinánd pedig Battenberg elűzése után jutott a bolgár trónra. Tisztelet a dinasztikus érzésű hadseregnek, ahol az érzés állandó, csak a tárgya változik.

Másnap kicsiny bolgár lovakon — újból történelmi emlékektől terhes tájakon — a fényképésszel és a rendőrtiszttel, aki állandóan a sarkomban volt, átmentünk Szlivnicába, bolgárul körülbelül annyit jelent, mint Belle-Alliance. Az itt részletezésre nem kerülhető történelmi emlékeken kívül legérdekesebbek azok a derékgig érő és mindenütt egyforma kökerítések, amelyek a földéhes bolgár parasztok földjeit egymástól elválasztják.

Szlivnica határán vezetőim megmutatják a szerény márvány-obeliszket, amely cirill betűkkel hirdeti a tragikus sorsú Battenberg Sándor hadvezéri dicsőségét. Maga Szlivnica különben katonai barakkokból és kevés parasztházból áll. A lakosság leginkább fiatal és középkorú emberek. Nem emlékeznek a háborúra, személyesen nem vettek abban részt és apáik vagy nem sok emléket hagytak rájuk, vagy ha hagytak is, hát azokat rég megőrizte a paraszt mindennapi élete. Beszélék egy igen értelmes, nyugati, polgári ruhában járó, harmincév körüli emberrel. Gyümölcsnagykereskedő és élénk üzleti összeköttetésben áll Magyarországgal. Nála is kérdezősködöm és ő azzal a jó tanáccsal szolgál, hogy menjek be Szófiába és forduljak ott Simon Danev-hoz a *Vecsema Posta* főszerkesztőjéhez, aki most írja meg a háború nagy, több kötetre terjedő művét.

Végre elibém hoznak egy öreg parasztot. Tolmácsom segítségével kikérdezem. Nincsenek emlékei. Nem haragszik a szerbekre. Egy menyé szerb. Ő maga öreg, nem tud semmiről semmit. Legkevésbé arra tud felelni, hogy huszonöt évvel ezelőtt miért vitték háborúba.

A paraszt elmegy. Mi törökkávét hozatunk. A fényképész lefordítja számomra egy szófiai lap cikkét, amely rettenetesen megvan indulva a macedóniai bolgárok üldöztetése miatt és ünnepélyesen kijelenti, hogy a bolgár nép reszket a türelmetlenségtől, hogy macedóniai testvérei elnyomóin bosszút álljon. Szófia, 1910 őszén. (*Lakatos László.*)

III.

Politikai népszerűség és valóságos politikai hatalom, — megint bebizonyult, hogy a kettő nem szükségképen együttjáró. Rooseveltt úgy hagyta el az elnöki széket és indult Afrikába vadászni, mint egy Cézár, s úgy tért vissza, mint akit a diktátori hatalom vár odahaza; nem volt senki nálánál népszerűbb, kegyeltebb, ünnepeltebb az Egyesült-Államokban, de jóllátó és figyelő már akkor megláthatta és megfigyelhette, hogy programjának megvalósítására képtelen, hogy a trösztök s a republikánus pártnak ezekkel szövethetett vezető csoportjával szemben minden népszerűsége ellenére is erőtlenségben s hogy Taftban egy Ulászlót hagyott maga mögött, kit azért választottak, hogy fejével labdázhasanak a főurak. Rooseveltt reformjait hivatalosan nem ejtették el; ezeket nem ejtheti el egy párt vagy frakció se, de a visszaesés szemmel látható volt. Taft trösztbírálatai enyhébbek és enyhébbek lettek; már megkülönböztették a *honest and unhone*st trösztöket; már látták a tröszt előnyeit is és vigyázatra figyelmeztettek, nehogy a túlbuzgó reformok az „elért jókat” tönkre tegyék. Egyben olyan megfontolásaik is támadtak, hogy tulajdonképen Rooseveltt szándékai veszedelmesek az „amerikai szabadságra” nézve, hogy az ő tervai az állami beavatkozásnak és állami tekintélynek megerősítése (a hivatalos politikuskok beavatkozásának és tekintélyének ellenében) s végsősoron még diktatúrára vezethetnek. Lassanként minden visszacsinalódott: a hang elcsendesedett, a közigazgatás ereje elernyedett, az anti-tröszt pörök elbuktak, a gazdasági válság, a munkanélküliség, a gond és nyomor apatikussá, félnékké és kishitívé tették a közönséget. Az 1907. évi gazdasági válság borzalmas förgetegét, a Morgan-Harriman-Rockefellerék félelmetes koalíciója és kegyetlen bosszúja következtében (és rettenetes volt ez a bosszú egy oly országban, hol minden vállalkozás részvénytársaság, s a kis névértékű részvények a legszegényebbek kicsiny tőkéjének befektetésére is alkalmasak, s így mindenki függ a tőzsdétől, érzi izzalmait és szenved viharaitól) nemcsak néhány tőzsdéügnök vagy desperált játékos, ahogy nálunk lenne, de sokan, igen sokan, a tőzsdétől tulajdonképen messzeállók is megszenvedték, — hajlamosak lettek a Wall-street óvatos, reformoktól, de különösen radikális reformoktól irtózó hangulatát átvenni. Igen, igen, — gondolja az amerikai *common people* — borzasztóak ezek a trösztök; hurrah Rooseveltt, hurrah Teddy, ő nagy, hatalmas és bátor, és ha visszajön Afrikából, szétzúzza őket, (de add Isten, hogy ne jöjjön vissza).

S mire elérkezett a vámtarifa revíziójának ideje, mely mindenkor egyik legfőbb politikai ütközéspontja a köztársasági politikának, s amelynek leszállítása volt a Taft megválasztásakor a legjelentősebb ígérete, Joe Cannon az alsóházbeli és Aldrich a szenátusbeli exponensei a trösztöknek és a korrupt, konzervatív republikánizmusnak, úgy meggyúrhatták és kiformálhatták a Payne képviselő vámtarifa javaslatát, hogy a végén az új vámtarifa még protektivebb, még védvamosabb volt elődjénél. Washington élénk volt, nyüzsgött a trösztök, a nagyvállalatok, az érdekképviselések ágenseitől s ügyvédeitől, s az egész város egy nagy couloirrá lett (a harmadik Ház, mint Loria mondta, suttoztak és intrikáltak az érdekeltek. Aldrich mesteri ügyes-

séggel kombinálta és permutálta a különböző érdekeltségeket, és Cannon, az alsóház elnöke drákói rendszabályokkal terrorizálta le a javaslat demokrata és republikánus ellenfeleit. De az ország maga akkor csendes volt; sehohly gyűlés, egy nyilvános tiltakozás nem kiáltozott... Néha-néha egy-egy sárga újság elrikkantotta magát, de akkor még visszhang nélkül. Akkor mindenki földre szorította a fülét, úgy leste, hallgatózva a prosperitás, az áldott, a várt prosperitás érkezését.

A prosperitás ugyan nem jött, de lett a Payne-tarifának egy más eredménye. A republikánus-párt egy része, nagyjából a nyugati farmer-államok képviselői és szenátorai La Follette wisconsini szenátor vezérlete alatt (az amerikai politika egyik legszimpatikusabb, föltétlenül progresszív és tiszta alakja) föllázadtak Cannon ellen, radikális reformprogrammal szervezkedtek s a demokraták egy részével együtt szavaztak a Payne-tarifa ellen. Ezek azok az *insurgensek*, kikkel aztán a visszatért Rooseveltt szövetekezett Taft ellen. Ezekkel alapította meg a *new nationalism* doktrínáját: a központi állami tekintélynek és hatalomnak szervezését a trösztök és korrupt hivatásos politikusok letörésére. S úgy látszik, mintha ez az őszinte, temperamentumos reform radikalizmus bukott volna el az utolsó választáson, melyen elbukott a republikánus-párt képviselőházi többsége, s körülbelül 50 főnyi többséget ajándékozott a demokratáknak, és egy csomó, azelőtt tipikusan és jellegzetesen republikánus állam kormányzóságát és parlamenti többségét.

Ügylátszik; mert a választás valóságos és tényleges politikai eredménye annál kétségesebb, homályosabb és konfúzusabb. Annyi kétségtelen, hogy a demokraták nagyot hódítottak s kedvező eshetőségekkel nézhetnek az 1912-es elnöki választások elé. Ám az amerikai politikában már nem a demokrata és republikánus vetélykedés a főütközőpont, az irányító ellentét. Ma bajos volna megmondani, hogy a két tradicionális és főként területi alapon nyugvó pártot mely elvi ellentétek választják el egymástól. A tröszt- és vasútkérdésben hivatalosan alig van eltérés köztük; talán a demokratáknak élesebb a hangjuk, de az ellenzéken minden párté éles. Ahol meg uralmon vannak: a newyorki demokrata *Tamany Hall* épen olyan korrupt és trösztöt uraló, mint a philadelphiai republikánus ring, vagy Cannon és Aldrich. Hogy mi tüzel ők egymás ellen, az állásokon, az üzleten, a koncon és személyes ambíciókon kívül, pláne most, a Payne-tarifa tárgyalása óta nehezen megmondható, mert még e kérdésben is, ami egykor a két párt elvi ütközőpontja volt, még ebben is elmosódtak a pártkeretek, mert épen úgy akadtak a Payne-tarifának hívei a szabadkereskedő demokrata-pártban, mint ahogy épen a Payne-tarifa ellen lázadtak föl a védvamos republikánus-párt *insurgensei*. Az ütközőpont s végleges föltevésre törő főkérdés: a radikalizmus és konzervativizmus ellentéte.

A radikalizmus ma még nem teremtett külön pártot, csak személyeket s alakokat; ma még nem formulázódott exakt programmá csak mint reménység, óhajtás és vágy él a népben s vezérekben. Épen úgy vannak hívei a republikánusok közt, mint ellen-

ségei a demokratáknál, és egyformán széttagolja mind a kettőt. A harc ma inkább a pártokon belül folyik, izoláltan, s nem teremtetett még meg sem a pártját, sem a platformját. S így, és csak így lehetséges, mindenki személyek után igazodik, kiket ismer, kikben bízik vagy nem bízik. S mindenki a maga egyéni természete s lokális viszonyai szerint gondolja el a céljait. Szinte minden államban mást-mást értenek a reform alatt s várnak elsősorban tőle. Az egyikben a vasutak politikai uralmának megtörését várják, a másikban a közhatalomnak a hivatásos politikusoktól való megtisztítását; ebben a vámtarifa mérséklése a főcél, abban a szeszes italok eltiltása. S ugyanígy a pártok is: Indianában a republikánusok antialkoholisták, s a demokraták az ellenzői, míg Minnesota államban éppen megfordítva.

Ezt a választást nem vezette egy nemzeti kérdés, mely eldöntést vár s amelynek eldöntése lehetne a választás eredménye. Most nem volt meg a választásnak az a referendumszerű jellege, sajátos karaktere az angol, amerikai választásoknak. Lokális érdekek és személyes szempontok vezettek. Nem pártok szerint, hanem személyek után vagy ellen igazodtak a választók és pedig a radikalizmus és konzervativizmusnak igen általános szempontja szerint, — ez szinte egyhangú megállapítása a sürgönyöknek.

És éppen ezért igen nehéz, szinte lehetetlen megállapítani a valóságos eredményt; a progresszíveknek győzelme vagy bukása-e. Pártok nincsenek, csak személyek, s ha pártoknak, mint egésznek kevés a megbízhatósága, az elszórt, izolált s kollektív felelősségre nem kényszerített egyéneknek annál kevesebb. S ha nincs hivatalos program, csak levegőben élő vágyódás, min mérhetni meg, hogy mely program jutott győzelemre?

Eszméknek s gondolatoknak nagy konfúziója s ellentmondása ez a választás, és ez a legfőbb eredménye. Oly zavar ez, mely olyankor támad, mikor megállapodott s régi csoportok új szempontok szerint készülnek csoportosodni s egymással keverednek. A választás szinte minden eredményének megfelel egy másik eredmény, s melyek mintha lerontanák egymást. Íme itt van Roosevelttel személynél bukása: New-Yorkban elbukott Roosevelttel jelöltje, Stimson, kiért hevesen és erőteljesen exponálta magát, máshelyütt meg éppen azokban az államokban érte vesztés a republikánus-pártot, ahol éppen Roosevelttel járt agitálni. Az ő hívei azzal vigasztalódnak, hogy ez a találkozás csak azért van, mert Roosevelttel szándékosan a legveszélyeztetettebb helyekre ment agitálni, de a valóság mégis csak az, hogy Roosevelttel egyéni pozícióját erős ütés érte. A trösztök és konzervatív politikusok pártkereteken átlépve, éles személynél harccal jártak nyomában, hogy jelöltjeit elbuktassák; New-Yorkban a Wall-street erősen exponálta magát Roosevelttel jelöltje ellen s olyanok is demokratára szavaztak, kik egyébként közismert és exponált republikánusok. Ez a radikalizmusnak is bukását jelentené, ha ennek az insurgensek nyugati államokban elért sikerei, s az, hogy a választás hangulatán erősen érezhető volt a választóknak a Payne-tarifa miatt való csalódottsága ellene nem szólna. Ez azt mutatná, hogy Roosevelttel kudarc helyi s főként egyéni kudarc csak, mert íme az insurgensek és demokraták nagy

sikereket értek el. De ezzel meg az felesel, hogy épen a választáson nyomták végképen háttérbe Bryant, Roosevelttől származó demokrata pendantját, s a helyébe nyomulók, ha nem is korruptak és megvásárolhatóak, mégis az óvatos, mérsékelt haladók közül valók. Típusai az amerikai jómódú, független polgárnak, ki ha harcol is a korrupció ellen, mindig vigyázni fog, nehogy magát és a tőzsdét túlságosan fölizgassa.

Annyi kétségtelen, hogy e választás a régi republikánus párturalmon, a védvám s Roosevelttől személyén súlyos sebeket ejtettek, melyeket a radikálisok és konzervatívok adtak és kaptak. De lényeges és főkérdésre nem volt döntő felelet; az még ott kavargó a zűrzavar alján, fölvetésre készülöben, új helyzetekhez s pártokhoz való erőben várja az elnöki választást. (*Basch.*)

IV.

Nagy dolog történt. Előkelő hivatalos fórum, igaz, hogy csak véleményező szaktanács, sőt orvosi tanács, az Országos Közegészségi Tanács becsületes és bátor szókimondó véleményben ismerte el az „egyke” jogosultságát. Igaz, hogy az ily szaktanácsoknak, kivált orvosi fórumoknak kevés még nálunk a kihatása a gyakorlati életre. Véleményüket csak ott és akkor fogadják meg, ahol s amikor kedvez az uralkodó felfogásoknak, vagy legalább nem nagyon élesen helyezkedik szembe velük s nem kíván valamivel nagyobb anyagi áldozatot. Amikor pedig nem tetszik a vélemény a végrehajtó hatalomnak, egyszerűen hallatlanná teszi és átsiklik rajta. A szóban levő eset mégis nagy dolog.

Az OMGE, a gondos, a hazáért, nemzetért oly önzetlenül aggódó OMGE intézett még a nyáron feliratot a kormányhoz a „nemzetpusztító egyke-rendszer” ellen, melyben taxatív felsorolja azokat az intézkedéseket, melyeket az egyes minisztériumoktól vár és kér „e súlyos társadalmi baj” ellen. S mert ezek között egészségügyi vonatkozású is volt, (korai nősülés és a fogamzást gátló óvszerek eltiltása), így került az ügy, ezúttal szerencsére, a Közegészségi Tanács elé.

Megkapták a szakvéleményt s nem teszi az ablakába se a miniszter, se az OMGE. Mi ellenben annál nagyobb örömmel vegyünk tudomást róla, hogy alkalomadtán újra meg újra szemük elé tartjuk a szociologizáló OMGE-uraknak, mint tükröt, hogy nézzenek bele.

„Konstatáljuk, jegyzi meg finomul a Közegészségi Tanács, mindjárt a vélemény elején, hogy feliratában az OMGE sehohsem hangoztatja, hogy az „egyke”, azaz a kevés gyermek a családban közegészségi szempontokból káros volna, mert tényleg az áll közel az igazsághoz, hogy pusztán közegészségi szempontból tekintve, a sok gyermek, azaz több, mint amennyit a család ke táplálni tud, nem kívánatos.”

Ez gyönyörű egyszerűséggel van megmondva. Szánkozunk, hogy már eddig is nem hallottuk úton-útfélen, me útszéli igazság. Az OMGE feje tehát, amikor agitál, feliratozik akármi egyébért, de a nép egészségéért ugyan nem. Ez íme itt van megállapítva.

Hogy mi egyébért fájhat, megmondja a szakvélemény a

mikor fentebbi tételét utóbb még bővebben megmagyarázza. A nagyobb népszaporodást sehosem higiénikus, hanem államgazdasági szempontból kívánják, „mert kétségtelen, hogy a családban a nagy gyermekszám lehet agrárius, lehet hazafias militarisztikus és lehet a nagyipar és nagytőke érdekeinek szolgáltatója, de egyáltalán nem szolgálja a közegészségügy érdekeit”.

Ez az, amit mi már mondtunk, de nekünk nem hitték.

Ez a záró akkordja is a szakvéleménynek: „Annak megítélése, hogy a vallás, a morálfilozófia, a hazafias militarizmus, az agrárpolitika, meg a nagytőke miként ítél és gondolkodik e kérdésben és minő eszközökkel igyekeznek e kérdésben a megindult áramlatot ideig-óráig feltartóztatni: nem tartozik a Közegészségi Tanács mérlegelésének körébe.

Ez is szép hegedűszóban van megmondva a miniszternek: Tetszik érteni? Tudjuk ugyan, hogy nem is a vallás, a morálfilozófia, agrárpolitika stb. mérlegelésére kérték bennünket, nem is azért hozzuk itt fel, mintha erre is kérték volna, hanem csak emlékeztetjük Nagyméltóságodat, hogy ezek mind ott bujkálnak a kérdés mögött.

Sőt, tessék megérteni Nagyméltóságodnak, hogy „hazánk földbirtokos osztálya, mely az OMGE útján segély után kiált, a limitált gyermekszámot illetőleg egyáltalában nem kivétel és úgy látszik, hogy feljajdulásában inkább csak az erős osztályérdek nyilatkozik meg, a mikor oly baj ellen hívja az állam segítségét sorompóba, amelyben ő maga ép olyan részes, mint az a kisbirtokos osztály, amely ellen panaszt emel”.

Már ez sem egészségügyi mérlegelés ugyan, de annál igazabb tény. Így van. Nem a közegészségügyért fáj azoknak az uraknak a feje, hanem a maguk osztályérdekeiért. S elég lelketlenek volnának az állam, az osztályállam hatalmával is rászorítani a milliós tömegeket közegészségellenes szaporodásra, ha lehetne, a maguk osztályérdekeiért.

„Nemzetpusztító” bajnak mondja az OMGE az egyikét s hazaffyas felbuzdulással követeli, hogy szaporítsa a nemzetet a — paraszt. Hm! Nem hazafiasabb volna-e s nem értékesebb szaporodása volna-e a nemzetnek, ha maga menne elől jó példával a földbirtokos osztály? „Köztudomású azonban, — idézi a K. T. Foreltől, — hogy a vagyonos osztályok tagjai csak korlátozott számú gyermekeket helyeznek a világba, hogy az utódok *standard of life*-ja kisebb ne legyen a szülőkénel. És hazugság, hogy olyan osztály sűti rá a születések korlátozására az erkölcstelenség bélyegét, amely osztály ugyanazon erkölcstelenséget maga is gyakorolja.”

Valóban ez frivol hazugság az OMGE-től és küldöitől. Szégyeljük magukat miatta s hallgassanak a népbetegségnek nevezett egykéről.

Ha pedig csakugyan a nemzetnek, nem csupán a maguk olcsó napszamosainak szaporadását óhajtják, tanulják meg, hogy sokkal inkább beillik népbetegségnek nálunk a csecsemőhalálozás és hogy a „népjólét, népműveltség és vagyonosodás emelkedése, az ország egészségügyi adminisztrációjának tökéletesedése, a szüléssel foglalkozó egyének felügyelete, (jó ellátása, Ref.) és fegyelmezése, a csecsemők táplálási

higiénéjének irányítása és ellenőrzése azok a teendők, melyektől hazánk néperejének számbeli gyarapodása várható.”

Igy van biz az. Ha házi állataikat jobban figyelnék meg, talán hamarabb megértenék az agrárius urak, hogy jó kedvében szaporodik a nép is, ott ahol jól érzi magát, mert jól viselik gondját, ép mint az állat. Tiltás, korlátozás, karhatalom és üldözés, ellenben nem csinál kedvet a szaporodásra.

Íme, programot kapnak: a nép jólétét, műveltségét kell emelni, és vagyonosodását — jól értsük meg a nép vagyonosodását, nem a földbirtokos osztályét — fokozni . . . Ettől várható a nép szaporodása. E nélkül mind csak kuruzslás, füstölés, ráolvasás az, amit ők e „nép-betegség” orvoslására tenni akarnak.

„Az államnak, (tanulják meg ezt is az agráriusok) sem eszköze, sem hatalma, hogy a szaporodást mérséklő törekvéseket korlátozza, vagy megszüntesse, mert amikor a munkásosztály tudatára jutott, hogy az ő nagy szaporasága saját megélhetésének hátrányára van, és amikor annak korlátozását megtanulta, nincs erő és nincs hatalom, mely őt más útra téríthetné.” — Igenis, aki egy kicsit belelát a társadalom műhelyébe, az evvel tisztában van.

Egyáltalán szerezcsés az, ahogy a szakvélemény világosan kiemeli és külön választja az egészségügyi szempontokat az oda nem tartozó, hanem csak zavaró idegen motívumoktól.

„A népszaporodás higiénikus szempontokból nézve kenyérkérdés s a nem limitált gyermekszám a család existenciájának ép közegészségügyi szempontból megrontója is lehet. Ezért természetes, hogy a fejlett gondolkodású társadalomban és családban az emberek a túlszaporodás ellen védekeznek s művelt és gondolkozó szülőktől a közegészségügy nevében méltányosan követelni nem lehet, hogy gyermekeiknek legalább azt a jólétet ne igyekezzenek az élet számára megóvni, amellyel önmaguk bírtak.”

Kőbe vézni méltó tanítások ezek ma, vagy plakátokon hirdetni valók! Hány ezer meg ezer szülő érezte, sejtette ezt eddig is és követte, de szégyenkezéssel, lelkifurdalások közben, hazudozásokkal csak azért, mert nem volt tiszta betekintése a dolgok összefüggésébe s fogva tartották még a gyerekkori valláserkölesi tanítások.

Íme ez ósdi tanításokkal szemben a tudományos, hivatalos fórum modern tanítása! S ez valóban tiszta sor: a közegészségügy szempontja e kérdésben olyan világos, hogy bővebb megokolásra sem szorul, csak merni kellett hangosan kimondani.

S már ezért a bátor szókimondásért is gratulálhatunk nemcsak az előadó Tauffer tanárnak, hogy megírta, hanem a Közegészségügyi Tanácsnak, hogy magáévá tette e forradalmi igazságokat hirdető véleményyt. Illetékes helyen lehet, hogy ez sem fog olyan figyelemben részesülni, aminőt megérdemelne, de amilyen jókor hangzott el arról az előkelő helyről, semmi szín alatt nem marad hatás nélkül a gyakorlati életben. Nem mintha neo-malthuziánus gyakorlatra csábítaná az emkerekét, hisz mint nagyon általános társadalmi jelenségnek megvannak ennek a maga rugói a társadalmi fejlődésben. Ez a szakszerű

vélemény arra jó, hogy világot gyűjt a ködben, a homályban, tudatosabb teszi sokaknak eddig ösztönszerű cselekvését, melyet mert nem értettek, szégyellettek önmaguk előtt is.

E folyóiratnak pedig szintén kijut némi elégtétel ez esetből, Nemcsak kifejezeten citálja egy régibb folyamat a vélemény, de más helyeken is felcsillan benne olyan gondolat, mely körülbelül ezeken a hasábokon látott napvilágot először. (*Doktor Sándor.*)

V.

A francia parlament 1903-ban Jean Jaurès-nak, a szocialista pártvezérnek felhívására egy bizottságot küldött ki, hogy gyűjtse össze és adja ki állami támogatással azokat az okmányokat, amelyek a forradalom korának gazdaságtörténetére vonatkoznak. A bizottság kiadványai közt legfontosabbak a *Cahiers de doléances*-ok, azok a keserű panaszos írások, amelyeket a királyság utolsó éveiben a provinciákból küldtek a fővárosba. Ezek az írások új világot vetnek a forradalmat közvetlenül megelőző korszakra, a vidéki közigazgatásra, a főurak visszaéléseire és a parasztságnak leírhatatlan szenvedésére.

Egy ilyen nevezetes történeti kútforrás az is, amelyet most adott ki Henri Sée történetanár és Andre Lesort levéltáros: *Cahiers de doléances de la Sénéchaussée de Rennes pour les Etats généraux de 1789*. Szomorúan adják elő a könyv szerzői, hogy teszi hiábavalóvá a földesurak vadászszervevénye a parasztok fáradtság munkáját. Ha ezekről a szenvedésekről olvasunk, a francia forradalom korának sok borzalmát meg tudjuk érteni. Ha ezek a *doléance*-ok nincsenek, talán Capet Lajos feje sem hull le a porba és a *guillotine*-nak sincs olyan bő aratása.

Százhusz éve van, hogy a *doléance*-okat írták. Akkor 6 napig vitték a levelet Rennesből Parisba, ma néhány pillanat alatt üzenetet vált az óceánt szelő hajó kormányosa és a londoni rendőrkapitány.

Írnak-e még ma is *doléance*-okat?

Van e még a népnek ma is oka a panaszra?

Egy millió hang rezegetteti meg a levegőt, amelyek keserű panaszra egyesülve pattannak vissza fővárosi bérházak magas falairól és a Kárpátok sziklás bércéről. Ez a visszhang azt mondja nekem, hogy: van.

A fővárosi nép panaszkodik, mert drága a hús, a föld népe pedig azért, mert nincs marhája és nincs legelője.

Az *ancien régime* legnagyobb bűne terjedt el Magyarországon és nyomorba döntötte a nép millióit.

Rövid idő múlva mindnyájan tisztán fogjuk látni, hogy feláldoztuk állattenyésztésünket a vadászatért.

A magyar kincstárnak 2 millió 700.000 kat. hold kiterjedésű erdősegeiben tilos a legeltetés. Nem szólanánk az ellen, ha csak a faiskolákat vagy a 10—15 évnél fiatalabb erdőket vennék tilalomba. A legelő marha sok kárt tehet a fiatal erdőben, de mivel indokolhatják azt, hogy az erdei tisztásokat, öreg bükk, tölgy és fenyőerdőket,

ahol a legeltetés az erdő állományának minden sérelme nélkül folytatható volna, elzárják a szomszéd községek szegény kispászói elől?

A kincstári erdőbe imádkozni se szabad menni, mondja a szegény borsodi nép. Lehetnek technikai nehézségek, lehet, hogy az erdőőrök számát szaporítani kellene, ha a kincstári erdők egy részében a legeltetést bérbé adnák a szomszédos községek lakóinak; de meggyőződésem, hogy az esetek túlnyomó többségében nem ezek a szempontok az irányadók. Nem az évszázados fák nyugalalmát féltik, amelyeknek humuszos talajában megterem és elkorhad a fű, hanem az erdő vadjait.

Magyarországon ritka vadállatok vannak. Gyönyörű díszpéldányok, királyi vadak, amelyeknek nagy híre van az egész világon. Grófok, hercegek, királyok jönnek hozzánk vadászni. A bécsi vadászkiállítás Magyarországot vitte el a pálmát. Ezért a dicsőségért áldoztuk mi fel állattenyésztésünket, ezért hagytuk, hogy a parasztnép nyomorba jusson és vándorbotot vegyen a kezébe. Ezért állott be a depekoráció szarvasmarha állományunkban és ezért lett drága, megfizethetetlenül drága a városi nép élelmiszere.

Szívettépő kegyetlen szatírát írt Bartha Miklós, a nagy publicista a Kárpátok igazi szuverénjeiről:

„Mi volna hatalmasabb és fönségesebb, mint egy tizenhatalmú szarvas-bika? És annak minden nemzetsége, egész háreme, valamennyi utóda. Akik uralkodnak Beregvármegye hegyvidékén. Akikért kihajt a rügy, megnő a fű, csörgedez a patak. Akik miatt — bárcával sem léphet a paraszt az erdőbe . . . Kétszáz ezer hold a szarvasok számára: ez az övék. A fa érettük nő, a fű érettük zöldül, a forrás érettük bugyog, a tisztviselői kar érettük van.”

Amit Bartha Miklós mond keserű fájdalommal a beregmegyei Schönborn uradalomról, az áll nagy vonásokban az egész magyar kincstári erdőkezelésre. Úgy látszik, hogy minálunk fontosabbnak tartják, hogy a vadászterületek bérlői zavartalanul élvezhessék a nemes sportot, minthogy az ország állatállománya fellendüljön és kispászdák a havasok lejtőin, az erdők tisztásain és legeltető részeiben a síkföldi mezőgazdaság és haszonállattartás számára elegendő edzett állatot neveljenek.

Ennek az állapotnak a megváltoztatása már nem halasztható. A kincstári erdőknek legeltetés útján való hasznosítását tárgyalni kell a drágaság kérdésével kapcsolatban. Senki sem fogja elhinni, hogy a földművelésügyi kormány komolyan törekszik az állattenyésztés fellendítésére, amíg a kispászdák jószágait kitalja a kincstári erdőkből. *(Balkányi Béla.)*

VI.

A Hétház hajléktalanjai künn fagyoskodnak a téli éjszakában. Férfiak és nők, kis iskolás fiúk, beteg gyerekek. Legyőzött, de meg nem tört harcosok. A rendőrtiszt hiába ajánlgatja nekik, hogy töltsék a Hajléktalanok Menhelyén az éjszakát: Mi budapesti adófizető polgárok vagyunk, — hangzik a válasz. Egy emberbarát kereskedő egy nagy üres pinchehelyiséget ajánl fel nekik ugyan lakóhelyül: nem mennek. Vagy adjon a város tűrhető lakást, vagy viselje azt a szegényt,

hogypolgárai télvíz idején tábori tűz mellett tanyáznak félvad nomádok módjára; így gondolkodnak.

Nagyon hiszik ezek az emberek a maguk igazát. És mikor emberek ennyire bizakodnak, ilyen keményen kitartanak ügyük mellett, kell hogy valamiképp igazuk legyen . . .

A polgári jogrend paragrafusai szerint bizony peresztesek maradtak. A polgári jog szerint bárki kérhet tetszőleges árt a házban levő lakásokért: ez az ő magánügye. Hisz a háziúr nem kényszerít senkit, hogy nála béreljen lakást. Szabad szerződő fél mindenki. De ha már valaki szabad elhatározás alapján kibérelt egy lakást, köteles a kialakított házbért meg is fizetni. Ha nem fizet, nincs törvény, mely visszatartsa a háztulajdonost attól, hogy a nem fizető lakót a bíróság révén kitegye: ehhez föltétlenül joga van. A Hétház urai csak jogukat gyakorolták, midőn kitették a nem fizető lakókat télvíz idején a hőmezőre. A polgári jog szempontjából minden rendben van: aki nem fizet, takarodjék!

De a munkások nem jogászok. Nekik hiába prédikálja bárki, hogy ők szabad egyenrangú szerződő felek, akik kötelesek szerződési kötelezettségeiknek eleget tenni. „Hogy volnék én egyenrangú szerződő fél — gondolja a szegény lakó — amidőn kénytelen vagyok szó nélkül elfogadni minden föltételt, amit a háziúr elejbém szab; le kell tagadnom gyerekeim felét, mert a háziúr csak olyan lakót tűr meg, akinek nincs több mint két gyereke; kezet kell csókolnom a háziúrnak, hízelegni a házmesternek, csak hogy egyáltalán kapjak lakást, bármilyen áron! Hol van itt az én szerződési szabadságom, az én egyenrangúságom?”

A szegény munkás tovább füzi lassan járó gondolatait. „Nem, ez nem igazság: ez nincs rendén. Öt év óta lakom ugyanabban a házban, ugyanebben a lakásban. A ház semmit sem változott öt év óta. A lakás sem. A háziúr nem költött azóta egy krajcárt sem a házra. Még ki sem meszeltette. Ami kis javítás kellett, a házmester végezte, akit én és lakótársaim fizetünk. A háziúr csak lakást ad neki. Nem volt neki tíz év óta semmi kiadása. De én és a szomszédom és mindenki most mégis kétannyit fizetünk ugyanazért a lakásért, mint öt évvel ezelőtt? Hát ez a jog? Ez az igazság? Miért kell nekem most kétannyit fizetnem, mint öt évvel ezelőtt? Miért kell nekem minden héten 2 napot a háziúrnak dolgozni, holott azelőtt egy is elég volt?”

Ilyenforma gondolatok motoszkálnak mostanság a szegény pesti lakók fejében. És érzik, hogy nekik van igazuk, bármit mond is a tételes törvény.

Bizony mondom, igazuk van! Nem igazság az, hogy a háziurak évnegyedről-évnegyedre, hónapról-hónapra feljebb srófolják a házbért. Nem igazság az, hogy a budapesti szegény ember drágábban lakik, mint akármelyik német nagyváros lakója. Ez nincs rendén, ez nem maradhat így.

A helyes jog szembekerült ez esetben a tételes joggal. Valamelyiknek bukni kell. Most a tételes jog győzött. De vajon győz-e majd a nyáron is, midőn a Budapest kiuzsorázott lakói igazságuk tudatában

tízezrekre menő számban fogják a házbérfizetést megtagadni? Vajon van-e Budapesten elég bíró harminc-nyolcvanezer kilakoltatási pert letárgyalni? Van-e elég rendőr ennyi lakó kilakoltatására? Vajon csakugyan sátorba lakó nomádok fogják-e ellepni mérföldnyi körzetekben Budapest környékét, hogy csodájára járjanak a világ minden részéről? Avagy a tételes polgári jog fog-e sutba kerülni a helyes jogért küzdő tömegek nyomása folytán és új lakásjog fog kialakulni, azzal az alapelvvel: A megszorult helyzetben levő lakó lakbérét felcsigázni épen olyan uzsora, mint megszorult embernek 50%-ra pénzt kölcsönözni.

Reméljük, hogy a lakók igazuk tudatában elég erősek lesznek ezen új jog kivívására. Ezért tiszteljük a Hétház lakóinak kitartását, nagy harcok előőrsei ök! (*Vj.*)

VII.

Egy kis erdélyi szász városkában kerültem össze egy közigazgatási tisztviselővel. Szüreten voltunk és oly hangulatban, amelyben a nyelv megoldódik.

— Mikor apám meghalt, úgy tudtam, hogy birtokunk elég nagy ahhoz, hogy elgazdálkodjam rajta, így kezdte. Mikor a gimnáziumot elvégeztem, elmentem a gazdasági iskolába. Onnan aztán haza mentem gazdálkodni. Gazdálkodtam egy évig, mikor az évnek vége volt, azt láttam, hogy még egy öltözet ruhát sem szerezhetek egy évi munkával az örökségemen. Volt azon annyi teher, amennyit csak apám rátáblázhatott. Még örültem, hogy huszonöt esztendőre úgy adhattam bérbe, hogy a bérből fizetődött az amortizáció. De valamiből csak kellett élni. Szerencsére ott volt az n—i főispán, akivel atyafiságban voltam. Belenyomott egy állásba a megyénél, ötszáz pengő fizetéssel.

Ott voltam a megye székhelyén, az öreg mellett. Az öreg nagy gavallér volt, szeretett jól enni, jól inni és szerette a szép asszonyt. Mindennap nagy vörös szegfű volt a gomblyukában, nekünk is, fiataloknak. Mentünk vele egyik mulatságból a másikba, bálból bálba. Mindig szörnyen elegánsnak kellett lenni: gallérra, fehér keztyűre és borra-
valóra sem volt elég az ötszáz pengő. Akadt aztán egy bátrabb a fiatalok közül, aki megmondta az öregnek, hogy: Méltóságos uram, nem győzzük! Erre aztán az öreg azt mondta: Hát ha nincs pénzed fiam, eredj a szabómhoz, aztán csináltass nála az én kontómra frakkot, így aztán ruha lett, mert mind rászoktunk az öreg szabójára. Vagyona ugyan neki sem volt, főispán is csak azért lett, mert régi híres familia volt, de akkoriban jó világ járta. Akkor vették a báró G.-ék az erdőket, hát az öreg évenként csak onnan tíz ezer pengőt kapott.

Nap-nap után éjszakáztunk. Huszonnégyórás multság után az alispán átizent a kávéházba: Gyertek hivatalba, mert mindnyájatokat elcsapatlak! Visszaizentünk: Eredj stb. (Azt már kipontozni sem lehet, amit izentek.) Nem voltam én harminc napig sem hivatalban egy esztendő alatt.

Hogy mit csináltam? Hát reggel a főispán kocsijára ültem, hogy jó villásreggeli legyen. Mindig valami különlegesség kellett, mert az öreg szerette a jót mindenben. Sokszor kimentem a szomszéd

faluba, odaidéztem magam elé a juhászokat: Ti már megint loptok, gazemberek! Jaj, dehogy lopunk nagyságos úrfi, felelték. Nohát két szopós bárány legyen azonnal a méltóságos úrnak, mert különben így meg amúgy! Már este két báránnyal mentem haza és másnap már volt új bárány paprikás vagy nagyobb kirohanás után tárkonyos bárány. Hogy szerette az öreg!

Különben az öreg szörnyen fajtalan ember volt. Ha megtetszett neki egy lány, csak kiküldött engemet a főszolgabíróhoz, hogy idéztessem be a fehérnépet. A főbíró öreg ember volt, mindig morgott ilyenkor, de hát másnap a lány csak benn volt.

Hej, milyen temetést csináltak az öregnek! De a koporsója csak négy gyalulatlan fenyődeszka volt, melyet úgy hoztak a Hargitáról. Ő maga kívánta így . . . (B. R.)

VIII.

A magyar parlamentben a polgári perrendtartás tárgyalása alkalmával hirtelen új többség keletkezett, új vezérrel az élén. Egy pillanatra leomlottak a hagyományos pártkeretek, eltűnt a hatvanhetes és negyvennyolcas pártok ősi ellentéte, eltűnt a katolikus és református vallásvillongás. Mintegy varázsütésre kétfelé bomlottak a parlamenti pártok; agráriusok és nem-agráriusok állottak egymással szemben szinte minden pártban. És a hatalmas, agrár-párti többség élén nem Kuen miniszterelnök ült, nem Tisza István, egyáltalán senki a magyar parlament régi nagy szónokalakjai, nagy pártemberei közül, hanem egy selypítő, dadogó, semmitmondó alak, aki azonban Magyarország uralgó osztálya hivatalos érdekképviselőjének élén áll, az Omge elnöke, gróf Károlyi Mihály.

A magyar parlament pártkereteinek ez a varázsszerű szétbomlása egyszerre világossá tette a mai magyar parlamentarizmus lényegét: az Omge küldöttei ülnek itt minden pártban. Amíg valami Omge érdek nem forog kockán, szépen betartják a pártfegyelmet s pártprogramot, szónokolgatnak a közjogi sérelmekről, a liberalizmusról, a magyar hadseregről. De mihelyt valami reális kérdés merül föl, lehullanak a párt-álarcok és a különböző pártokból odasorakoznak a harcosok az Omge zászlaja alá, melyet a „pártonkívüli” Omge elnök, Károlyi Mihály lobogtat.

Valóban el kell ismernünk, hogy a magyar nemesség — mert hisz túlnyomóan mégis csak a régi nemesség ivadékai a magyar nagybirtokosok — ma is ép oly kitűnő politikát űz, mint már évszázadok óta. Noha minden látó ember előtt nyilvánvaló, hogy a nagybirtokrendszer az oka a magyar földművelő népség nyomorúságának, szegénységének, kivándorlásának; noha nyilvánvaló, hogy az agrár vámpolitika miatt éhezik ma országszerte a munkásnép; noha nyilvánvaló, hogy a nagybirtokosok a kerékkötői Magyarország iparosodásának és haladásának: mégis mindezeideig sikerült nekik a földművelő nép tömegei előtt elpalástolni káros voltukat. Megoszolva a különböző, a nép-nél régi tradícióval bíró pártok keretében, mint kossuthpártiak, mint néppártiak, mint vad függetlenségiek szerepelnek csöndes időkben. Ilyenkor megbújnak a hagyományos pártkeretekben: mintha nem is

élnének külön életet, vad harcokat folytatnak egymás ellen, élet-halálra.

De közben titkon vagy nyilvánosan szorososan összetartanak. Mikor olyan dolgot akarnak keresztülvinni, amely a néptömegek, a választók előtt ellenszenves, mély titokban dolgozik a pártközi agrárius érdekszövetség. Egyetlen agrárius nem dicsekedett el avval, hogy azért húzták el a nemzeti ellenállást, mert nem akarták a közös vámterület meghosszabbításának ódiumát magukra vállalni: ellentállottak mindaddig, míg a darabont kormányra nem lehetett a felelősséget tolni. Ilyenkor csöndesen, nesztelenül, láthatatlanul dolgoznak az Omge emberei.

Ha azonban, mint most a bírósági illetékesség kérdésében alkalma nyílik az Omgének, hogy egy a nép előtt kedves dolgot képviseljen, kilépnek az agráriusok a párthomályból, kiállanak a fórumra, nyíltan, hangosan. Ide nézz, nép, mi vagyunk a te barátaid, mi óvunk meg téged a kapzsi pesti kereskedő, a részletuzsorás zsidóval szemben. Mi, csak mi vagyunk a te védőd, a te jóakarőd. És miután fellármázták az ország népét és diadalmaskodtak az osztályparlamentben, melynek többségét alkotják, ismét szépen visszabújnak a különböző politikai pártok kellemes félhomályába.

Igazi nagymesterei ők a politika álnok tudományának! (Vj.).

Könyvismertetések és bírálatok

Durkheim: L'année sociologique. (XI. [1906—1909.] Paris, Alcan, 1910. III+823 p. 8°).

Az *Année sociologique* tíz hatalmas kötetével számottevő szerepet játszott az utóbbi évek társadalomtudományának fejlődésében;

működése egyfelől bibliográfiai és kritikai volt s a legkülönbözőbb termékek elemzésével és egymásmellé állításával megértette a társadalmi tünemények szövevényes voltát, ily módon hozzájárulva az elsietett, szimplista általánosítások visszaszorításához. De másfelől a tényekkel való alaposabb megismerkedés pozitív eredményekkel is járt: az analízisek, összehasonlítások osztályozásokat, jelenségek differenciálását, problémák pontos belátását, típusok kialakulását vonták maguk után. Végre mindezt kiegészítette a francia szociológia módszerének propagálása: ez a módszer szolgált a kritika alapjául, másfelől eredeti értekezésekben mutatta be életrelevanciáját.

A XI. kötettel az *Année* munkásságában némi változás állott be. Az önálló termékek ezentúl külön kiadványsorozatot képeznek, az *Année* pedig három évenként megjelenve számot ad a tudomány ama eseményeiről, amelyeknek a pozitív szociológia hasznát veheti. A nyolcszáz oldalt betöltő ismertetések között a részletkérdéseket tárgyaló művek túlsúlyban vannak: az *Année* írói szívesebben elemzik a szakismereten alapuló, kisebbkörű dolgozatokat, amelyekből a tények és a problémák pontosabban beláthatók. De másrészt, úgy látszik, a társadalmi kérdések kutatói is kezdik megérteni, hogy egy-egy szintézist az analízisek éveinek kell megelőzniük s hogy a szociológia még alig érett meg a nagy összefoglalásokra. Az általános kérdéseket tárgyaló első rovat aránylag kevés könyvet elemez: legérdekesebb itt Durkheimnek a történetirő Meyer módszeréről adott bírálatát. Új fejezet az, amely a megismerésnek társadalmi feltételeit kutatja. Valóban, az ismerettannak szociológiai tárgyalása új megvilágításokat fog vetni a filozófia némely ősi vitapontjára. Az a tény, hogy társaságban élünk, szellemi életünk alakulására kétségkívül hatással van: a társadalom akciója egy *sui generis* intellektuális élet forrása, amely az egyénéhez járulva azt megváltoztatja. A kollektív gondolat mechanizmusában, a kollektív realitás sajátos jellemvonásaiban kell keresnünk

azt a szerepet, amelyet a társadalom gondolkodásunk formáinak, kategóriáinak alakulásában játszott. (45 p.).

A második rovat a vallás szociológiájába vágó munkák elemzése. E rovatot Wundt *Voelkerpsychologie*-jének a mítoszt és a vallást tárgyaló kötetét vezetik be, Mauss alapos bírálatával. Az ismertetések keretei a régiek. Változás csupán annyi van, hogy az alsóbbrendű népek vallásaiban, amelyek eddig együtt tárgyaltattak, némi osztályozás vált lehetségessé. Három csoportot különböztethetünk meg: a totemizmust (ausztrálieiak), a kifejlődött totemizmus alapján álló vallásokat (polinéziaiak, észak-amerikaiak) és végül a tribális vallásos rendszereket (afrikai törzsek, csukcsok).

Az etnográfiai munkák nagyobb száma és pontossága révén a civilizáció némely típusait is meg lehetett határozni. Így beszélhetünk a haidák civilizációjáról, különösen Swanton munkái révén, a pueblo vagy Zuni indiánokéről (Krause, Stevenson etc.) és így tovább. A kultusz, néphitek, mágia, szertartások fejezetei után nagyobb rész jut a vallásos képzeteknek, amelyek az ismerettan szempontjából is fontosak: a természeti tünemények vallásos elképzelésére nézve érdekes adatokat tartalmaznak Kruit könyve (*Het animisme etc.*), főleg a Zielestof fogalmával s a Loango-expedíció III-ik kötete. A mítoszok fejezetében Herz a *Gesellschaft für vergleichende Mythenforschung* kiadványait bírálja, kimutatva a túlzott szerepet, amelyet német naturalista mitológusok a holdnak tulajdonítanak.

A harmadik rovat a jogi és morális szociológia. A jogrendszer szempontjából az alsóbbrendű népeket ép úgy három részre oszthatjuk, mint a vallás alapján: legelső fokon a társadalom egymásmellé helyezett, homogén klánokból áll (Ausztrália). Ezek a totemikus klán alapján álló indifferenciált társadalmak. Már az észak-amerikai indiánok társas organizációjában a klán tünöiében van, helyét katonai, vallásos osztályok többé-kevésbé komplex rendszere foglalja el. Ezek a totemikus klán alapján álló, differenciált társadalmak. Végül a totemikus szervezet egészen eltűnik, a törzs egységéről tudomást vesz: előáll a tribus-szervezet (Afrika). Eme harmadik csoport fölött a már felsőbbfokú társadalmak, a nemzetek következnek; e kifejezés heterogén dolgokat foglal egybe: azonban ezek szétbontása nem lehetséges *a priori*, ez a tényekkel való érintkezés későbbi eredménye lesz (287 p.). A vallásos és jogi rendszerek osztályozásában tehát parallelizmus van; de ez nem lehet teljes, mert a vallás könnyebben kölcsönződik, könnyebben lép át a társadalom keretén, míg a jogrendszer, a csoport szervezete eléggé állandó. Épen azért legalkalmasabb a társadalmakat, legalább provizórikusan, jogi rendszerük alapján osztályozni, mint azt Mauss Somlóval szemben is hangsúlyozza (2—3. p.) A családi szervezetet tárgyaló művek közül legérdekesebbek az ausztráliei csoportházasságról (Thomas, Kohler), a zadrugáról, (Stanischitsch) a római végrendeletéről (Erdmann, Obrist), a nő helyzetéről (Weber, Richard) s a szexuális morálról (Stoll) adott ismertetések. A többi fejezet: másodlagos csoportok szervezete, politikai szervezet, tulajdonjog, kötelmi és kereskedelmi jog, büntetőjog, perrend, nemzetközi jog mind nagyfontosságú részletkérdések elemzésével gazdagok.

Míg e rovat az erkölcsi és jogi szabályokat genesisokban vizsgálta, a következő, negyedik rész ugyanezeket működésükben tanulmányozza. Ide tartoznak tehát a bűnügyi szociológia és a morálistatisztika. A házasodás és válás fejezetében két nagy fontosságú mű van ismertetve: v. Mayr: *Statistik und Gesellschaftslehre* III., és Bosco posthumus könyve a válásról. A bűnözést általában, országok szerint, kor és nem szerint s egyéb különböző tényezők (vallás, foglalkozás, alkohol stb.) szerint tárgyalja az *Année*. A deliktum és delikvensek típusai és az öngyilkosság képeznek még külön fejezeteket.

Az ötödik rész a gazdasági szociológia. Első cikke Simiandnak rendkívül érdekes bírálata a matematikai gazdaságtanról. (516—545 p.), Megírására Jevons, Pareto és Marshall műveinek francia nyelven való megjelenése adott alkalmat s az a tanulmány, amelyet a híres Painlevé Jevons munkája elé írt. E kritikát a közgazdaságtannal foglalkozók figyelmébe ajánljuk; finomságait pár sornyi összefoglalásban alig lehet éreztetni. Simiand szerint keresni valamely értéket, mint abszolút, minden eszmélettől független, magukban a dolgokban rejlő tulajdonságot, alapjában ellentmondó vállalkozás. A gazdasági érték fogalma lélektani jelenség és pedig eszméletünkben mint kvantitativ képzet jelenik meg, eltérőleg az erkölcsi értéktől, amely lényegesen kvalitatív. Ez a kvantitativ értékelés, talán egyetlen a maga nemében, objektíve konstatalható a cserében. Az, hogy valamely dolog értéke mindenkire szükségképen egyforma és kötelező legyen, mint egy geometriai igazság, lehetetlen: az egyén épen egyike ama feltételeknek, amelyek között az érték változik. Ámde azt, hogy csere alkalmával Péter és Pál számára mi valamely dolognak az értéke, mindenki a tények alapján konstatalhatja. Ezt a gazdasági értéket tanulmányozni akarva szükséges, hogy más tüneményekkel objektív kapcsolatba hozzuk s ily módon változásait megfigyelhessük. Ereszt esik vissza a matematikai gazdaságtan abba a hibába, amelyben a tradicionális közgazdaságtan szenved: teóriai alapját lélektani tényezők hipotetikus elemzése képezi. Tény is, hogy formulái a valóságnak nem felelnek meg, már pedig mindenféle hipotézis lényege, hogy a tények alapján igazolják. A matematikai gazdaságtan a logika eme követelményeinek nem tett eleget. Egyébként még mint hipotetikus kísérlet ellen is sok kifogás tehető: a matematikai gazdaságtan legfőbb figyelmét a cserére fordította, de csak statikus formájában tanulmányozta e jelenséget; holott a gazdasági tüneményeknek nincs statikájuk, a gazdasági élet lényege a folytonos változás.

A matematikai gazdaságtan ép úgy, mint a tradicionális, a lélektan elenni tüneményeivel akarja a gazdasági jelenségeket magyarázni, félreértve a valóságot, ahol ellenkezőleg az egyéni pszichológiának eme tüneményei a gazdasági jelenségek származottai. Az érték: vélemény, amely kvantitás, a maga nemében egyedülálló lélektani tünemény. Kvantitativ jellege minden esetre csak társadalmi formájában van meg: az egyén lelkének, a társadalom akciójától függetlennek képzelve, csak kvalitatív jelenségei lennének. A társas és az egyéni eszméletet képzeletben elválasztva, egyfelől objektív, mérhető, anyagi tüneményekkel többé-kevésbbé összekötött jelenségeket kapunk, más-

felől az egyén lelkét, amelyben e jelenségek érzelmeket, előszeretettel, kvalitatív tüneményeket hoznak létre. Az első, kollektív jelenségekről öntudatlanul átvisszük a másodikra a kvantitatív jelleget, aztán az előbbit az utóbbival magyarázzuk. Vagy az egész társadalmi közvetítőt kihagyva közvetlen összeköttetést keresünk a lélektani érzelmekek s az anyagi tünemények között, ami *circulus vitiosus*.

A matematikai gazdaságtan formulái helyett csak a valóság tanulmányozása, a tények szembeállításra vezethet sikerre; azonban fontos szerep vár a matematikára az objektív, statisztikailag tárgyalható jelenségek körében: e számok feldolgozása számos szövevényes^ még meg sem kísérelt művelet alkalmazását fogja kívánni.

Egyebekben e rovatban is az ismertetések keretei a régiiek-Simiandék két főrészt különböztetnek meg: a termelést és a javak megosztását. Amabban viszont fontos a termelés *régime*-jének a termelés formáitól való elválasztása: az első a társadalmi és jogi (jobbágyság, céh, kooperáció), a második morfológikus és technológikus (gyáripar, kisipar stb.) viszonyok alapján határozza meg és osztályozza a termelés intézményeit. A gazdasági rendszerek rovatában sok az ismertetés a válságok problémájáról, a termelés formáinak fejezetében kiemeljük a német szemináriumokban divatba jött, egyes termelési ágakat felölelő monográfiákat. Gazdag a javak megosztásának helyzetét és elemeit tárgyaló fejezet is.

A hatodik, a társadalmi morfológiát tárgyaló részben ismét Simiandnak az antropogeográfiáról írt bírálata a legérdekesebb (723—732.) A többi fejezetek címei: a népességről általában, kivándorlási mozgalmak (ahol Aubertnek a japánok Amerikában való térfoglalásáról szóló könyve fontos), falusi és városi csoportok. A hetedik rész *Vegyesek* címen az esztétikai szociológia, a nyelv és a technológia rovatait tartalmazza.

Nagy Dénes.

8 **Fejlődés és szaporodás a természetben és társadalomban.** (Karl Kautsky: *Vermehrung und Entwicklung in Natur und Gesellschaft. Internationale Bibliothek. Stuttgart 1910. 268 p. Ára 2 M.*)

8 Kautsky ezen könyvében Malthus és követőinek azon tanával száll szembe, hogy semmiféle társadalmi alakulás és így a szocializmus sem képes az emberi nem boldogságát a földön biztosítani

Gondolatmenete a következő:

Malthus tana a 80-as évekig még szocialista körökben is sok követőre talált: oka a magas élelmiszerárak és a születések számának állandó növekedése volt. A 80-as években az ipari államokban a születési arány kisebbedni kezdett. Ez valamint az olcsó élelmiszer árak rontották Malthus hitelt; míg a legújabb időben az élelmiszerárak drágasága folytán számos tudós (Sombart, Dietzel, Waentig) ismét mellette foglal állást.

Kautsky külön vizsgálja Malthus tanának érvényét a természetben és a társadalomban. A természeti jelenségek törvényei ugyan nem állnak változatlanul a társadalomra, de azon szoros kapcsolat folytán, melyben a társadalmi viszonyok a természettel állnak, a természettörvények ismerete fontos a társadalom jelenségeinek megértésére.

Utal arra a szoros kapcsolatra, mely Darwin és Malthus közt fennáll; míg azonban Darwin az élelemért folytatott harcból a legkiválóbb megmaradását, Malthus a proletariátus nyomorát vezeti le. Kautsky szerint a Malthus-féle tan, hogy az összes organikus lények szaporodásának csakis az élelmiszerhiány vet határt, nem állhat fenn az organikus világ egészére. Ellenkezőleg, a szerves világ egészében határozott tendencia mutatkozik a valamely fajt előmozdító és pusztító erők egyensúlyára! Ezen föltevésében Spencerre támaszkodik. Szerinte ugyanis valamely egyén által kifejtendő energia egy adott mennyiség. Minél több energiára van szüksége saját léte fenntartására, annál kevesebbet fordíthat a szaporodásra és megfordítva. Eszerint az alacsony szervezetek, melyek a komplikáltabb organizmusok táplálékául szolgálnak, mivel létfenntartásukra kevesebb energiát fordítanak, gyorsabban szaporodnak: gyors szaporodásuk által lehetővé teszik a magasabb fejlettségű organizmusok megélhetését.

Ezen alapfeltevés illusztrálására K. számos érdekes példát hoz fel az állatvilágból; minél több védelemre szorul az új nemzedék, minél több munkát ad a szülőknek a felnevelés, annál kisebb számú ivadékot hoznak; minél kevésbé törődnek a szülők az ivadék felnevelésével, annál nagyobb mennyiségű egyedeket kell létrehozni, hogy a faj fenmaradjon pl. halaknál stb. Vagyis állandó tendencia áll fenn a fajok megmaradására.

Felveti Kautsky a magasabbrendű organizmusok keletkezésének kérdését: szerinte amint a föld felszíne a fokozatos lehülés, ráncosodás, szárazföld és tenger elkülönülése, vulkánműködés stb. folytán mindig változatosabb lett, a rajta élő organizmusok egyre különbözőbb külső behatások alá kerültek és így egyre újabb szerveket fejlesztettek, mindjobban differenciálódtak. (Az első szerves élet vagy őstenyésztét „*Urzeugung*” által keletkezett, szervetlen anyagokból, (?) (30. o.) vagy más égitestekről kerülhetett ide az első csírája a szerves életnek). Ilyen formán magasabb organizmusok keletkezése teljesen a föld változása által jött létre.

„Ha ezen felfogás helyes — mondja Kautsky — úgy teljes egység áll fenn a marxizmus és a fejlődéstan között, úgy az emberi ideák és az organizmusok fejlődése általában egyenlő módon, a változó anyagi körülményekhez, vagyis az élet külső feltételeihez való alkalmazkodás által megy végbe. Sőt a materialisztikus történetbölcselet épűgy, mint a fejlődéstan saját területükön... csak azt bizonyítják, ami az egész világnak, a szervetlennek is egyetemes törvénye: minden egyes tárgy alkatát környezetének föltételei szabják meg”. (155. o.)

Ezen felfogásból kifolyólag Kautsky a földfelület változásainak megfelelő változásokat tesz fel a szerves világban; ha a föld felülete nem változik, a fajok sem változnak, tehát itt is forradalmi és nyugalmas periódusok vannak. Hogy a történelmi idők óta a fajok változatlanok, a földfelület változatlansága folytán érthető: de érthetetlen, ha a változásokat azon tendenciával magyarázzuk, hogy a fajok élelmikörükön túlszaporodnak és érthetetlen volna, hogy az alacsonyabb organizmusokat a magasabbak még sem szorítják ki. A Malthus-féle tan tehát a szerves világra általában nem lehet érvényes.

Az emberrel egy új tényező lép fel: az emberi technika. Az ember az egyetlen szerves lény, mely táplálékát szaporítani, termelni képes. Malthus szerint azonban ez mitsem használ, mert az emberiség szaporodása geometriai, az élelmiszer termelés csak aritmetikai arányban halad. Ezen jelenség oka a csökkenő földhozadék. K. itt joggal utal arra, hogy bármely technikai művelés mód csak egy bizonyos munkamennyiség, mint minimum, alkalmazása által lehetséges: viszont egy maximumon túl azonos technika mellett nem lehet munkál alkalmazni a földre. Ha a föld kellően megvan szántva, káros még egyszer szántani, nem lehet egy eke mögé két embert állítani stb. Újítások által pedig a munkamennyiség csökkenése mellett növekedhet valamely földdarab hozadéka. Általában abban áll a haladás a földművelésben, hogy a magasabb fejlettségű üzem a ráfordított munkamennyiséghez viszonyítva nagyobb terméymennyiséget ad, mint előbb. (73. o.)

Ennek látszólag ellentmond a mezőgazdasági termékek drágulása. Ez azonban nem kell hogy azt jelentse, hogy bennük most több munkamennyiség foglaltatik. Az áremelkedést az arany csökkenő termelési költsége, valamint a földbirtok monopoljellege okozza, mely lehetővé teszi, hogy a mezőgazdaság termékei értéküknél magasabb áron keljenek el.

Ha a mezőgazdasági termelés tényleg csökkenő földhozadék mellett történnék, úgy lehetetlen volna, hogy a mezőgazdasági népesség az össznépséggnek egyre kisebb hányadát teszi. Az Unióban pl. 1870-ben a lakosságnak 21%-a (= 8 millió), 1900-ban 33%-a (—33 millió) lakott városokban; egyidejűleg a búza exportja 54 millió bushelről 186-ra, a gyapoté 3 millióról 7-re emelkedett. A falusi népesség 60%-kal, a városi 212%-kal emelkedett a mezőgazdasági termékek exportjának óriási emelkedése mellett.

„Ez — mondja Kautsky — épen nem bizonyítja a csökkenő hozadék törvényének érvényét.” (76. o.)

Kautsky azonban nem helyesen bizonyít. Abból, hogy valamely ország lakosságának kisebb hányada elegendő az összes lakosság élelmének megtermelésére, a csökkenő hozadékra nézve mi sem következik. Ez azért helyes lehet. Hogy érvénytelenségét bizonyítsuk, két feltételnek kellene állani. 1. Hogy a nagyobb élelmiszer mennyiség ugyanakkora területen termelődött, mint előbb a kisebb mennyiség. 2. Hogy technikai változás nem fordult elő. Ezen feltételek kétségtelenül nem forogtak fenn. És így Kautsky nem magát a csökkenő hozadékot, csak az evvel Malthus által helytelenül azonosított élelmikör csökkenését cáfolta, ami különben az ő polemikus céljára elegendő.

K. viszont utal arra, hogy a mezőgazdasági produktivitás emelkedése nem jelenti okvetlen az élelmikör tágulását: a növekvő produktivitás ugyanis nyilatkozhatik nem a hozadék emelkedésében, hanem a ráfordított munka csökkenésében is azonos hozadék mellett. Az élelmikör tágulása vagy szűkülése igen sok körülménytől függ: általában azonban az élelmikör fokozatos tágulása észlelhető az fedezése tágitotta élelmikörét. A fegyver használata lehetővé tette

számára, hogy állatokat ejtsen zsákmányul; így elhagyhatta a sűrűséget és kimerészkedhetett a síkságra. Az elejtett vad bőre ruházatul szolgálván, hidegebb vidékeket is felkereshetett. A halászat, a tűz, az állatszeliadás mind az ember élelmikörét tágítják. Különösen fontos erre nézve a növénytermelés, a földművelés, mely lehetővé tette, hogy igen sok ember éljen meg kis területen.

A megélhetés így könnyebb lett, a munka már élelmiszerfelesleget termelt. Így lehetővé vált a kizsákmányolás. A földművelő békés parasztok harc képessége csökkent: harcias baromtenyésztő népek leigázták őket. Vagy pedig kialakult náluk egy harcos kaszt, mely a többit védte ugyan, de ki is zsákmányolta. Ezen kizsákmányolás annál erősebb, minél jobban fejlődik a kultúra, minél több ipari luxuscikket fogyaszt a kizsákmányoló osztály, melyeknek készítőit a földművelő nép élelmiszerfeleslegével kell eltartani.

A kultúra és a földművelés fejlődése nemcsak a kizsákmányolást hozza meg, de megzavarja a fajok egyensúlyát a természetben is. Erre nézve sok érdekes példát hoz fel: ezek között különösen érdekes Darwin példája, hogy egy óriási legelőn egy résznek a bekerítése és így a legelő állatok kirekesztése által hatalmas sűrű fenyőerdő keletkezett, míg a többi részen a legelő jószág a keletkező erdőt évről évre lelegeli, eltapodja. Az ember ilyen kis jellegű beavatkozása — egy kerítés felállítása — az egész vidék flóráját teljesen felforgatta. Tudatos faji kiválasztás által az ember új állatfajokat képes létrehozni stb. Az emberi beavatkozás káros volta különösen az erdőpusztításban nyilvánul.

A kultúra haladásával az ember lelki élete és az emberi cselekvés is komplikáltabb lesz; az ősember a tropikus erdő gyümölcsét szedte össze; a baromtenyésztő nomád már messze vidékeket barangol be; a vadásznak rendkívül sok pontos ismeretre van szüksége; a tengerparti hajózó népek ismeretköre a leggazdagabb, foglalkozása a legváltozatosabb: művészet, élénk, finom világnézet fejlődik ki, pl. a görögök vagy araboknál; a világkép kitágul! De amint megkezdődik a kizsákmányolás, az emberiség két részre oszlik: a kizsákmányolók kultúrája emelkedik, életük változatos; ellenben a kizsákmányoltak munkája a technika és a kizsákmányolás fejlődésével egyre egyhangúbb, gépiesebb lesz. A tudomány az uralkodó osztály privilégiuma lesz és a munkásosztály harca első sorban ez ellen irányul. Eddig az alávetett osztályok több kenyérért, több anyagi élvezetért küzdöttek. A modern proletariátus az első dolgozó osztály a világtörténelemben, mely az uralkodó osztálynak a tudományon való privilégiumát terhesnek találja és a legbuzgóbban küzd ezen kiváltság megszüntetésén. (138. o.)

Hasonlóképpen áll a dolog a művészetben is. Minél sívárabb, egyhangúbb a modern proletár munkája, annál inkább áhítja azt a sokféleséget, azt a tartalmi gazdagságot, amit a művészet nyújt. Rövidebb munkaidő és jobb bér nem pusztán fiziológiai szükségletek a munkásra nézve, hanem tudományos és művészeti szükségletei kielégítésének föltételei.

Az élelmikör tágulásával növekedett az emberi nem szaporasága is. Míg nagyon sok fáradtságba került a napi élelem megszer-

zése, kevés energia marad a szaporodásra. A munkamegosztás által, melynél ép az anyaság terhes volta folytán a fásasztöbb munka a férfira jutott, a nő sorsa könnyebb lett, több gyermeket szülhetett. Különösen fontos erre nézve a nemi erkölcs kifejlődése is. Az emberek ugyanis valamely véletlen folytán észrevették, hogy a kis csoportokban élő, tehát sokszorosan összeházasodó emberek ivadéka kisebb számú és hitványabb, mint a keresztezésből származó ivadéknál. Ennek folytán keletkeztek a házassági szabályok, melyek a szaporodást nagyon előmozdították.

A szaporodás legnagyobb parasztnépeknél, melyek még elegendő mennyiségű szabad földdel rendelkeznek; ősgermánok, kanadai franciák, búrok. Ellenben a rabszolgák nem szaporodnak. A parasztság szaporasága is megcsökken, mihelyt beáll a kizsákmányolás és különösen a földhiány! Ez a szaporodás legerősebb korlátja. Ugyanilyen korlát általában a magántulajdon: gazdag emberek kevés gyereket óhajtanak, hogy a vagyon meg ne oszoljon. Annál erősebb a proletariátus szaporodása: vagyoni körülmények nem befolyásolják házasodását; korán, a termékenység teljében nősül, nem úgy, mint a gazdagok, kik későn jutnak önálló egzisztenciához stb. Bertillon számítása szerint ezer 15 és 50 év közötti nőre Paris legszegényebb öt kerületében 108 születés, a leggazdagabb kerületben 34 születés esett; az aránytalanság még nagyobb volna, ha a leggazdagabb kerületben nem is laktának szegény emberek, mint házmesterek, kocsisok stb. Még jellemzőbb, hogy míg egész Franciaország lakosságának természetes szaporodása 1860 óta állandóan csökken, a Nord és Pas de Calais nagyiparos departementban állandóan erősödik: 1891—95-ben pl. egész Franciaország lakossága 1400 lélekkel fogyott, ezen két nagyiparostérsület természetes szaporodása 103.000 lelekre rúgott.

De a proletariátus szaporodása is csökkenő irányzatot mutat. Ennek oka a női munka terjedése, a gyermeknevelés nehézségei a nagyvárosokban és végül a präventív eszközök ismerete. Általában mondhatjuk, hogy minden társadalmi alakulatnak megvan a maga külön népesedési törvénye: Malthus-féle geometriai haladványról nem lehet szó. És így egészen henye azon érvelés, hogy a szocializmus megvalósulásával oly nagyfokú szaporodás állna be, hogy nem volna elég élelmiszer a népesség eltartására.

A mezőgazdaság mai állapotából nem szabad következtetéseket vonni a szocialista társadalomra. Ma ugyanis a munka valódi produktivitása a mezőgazdaságban messze elmarad a lehetséges produktivitás mögött. Ennek oka pedig nem természeti, hanem társadalmi; a földmagántulajdon és bérmunkarendszer.

Ha bérlő gazdálkodik a földön, úgy a produktivitás kevéssé fejlődik. A produktivitás emelésének főindoka az iparban az általa nyerhető surplus profit. Ez azonban a mezőgazdaságban a bérlet lejártakor emelkedett földjára alakjában a birtokosé lesz. Ha a birtokos maga gazdálkodik, úgy a többlethaszon az övé lesz; de csak a legközelebbi birtokcseréig; ekkor a többlethaszon tőkésítve a birtok árát emeli: az új tulajdonosnak már meg kell fizetni. „Mivel pedig Poroszországban a birtokok átlag 16 évenként cserélnek gazdát, itt

is hiányzik az indok a produktivitás emelésére. Az extraprofitnak a mezőgazdaságban nemcsak a bérletrendszerrel, hanem a saját üzemenél is, a földjáradékkal való összeolvadása miatt az a tendenciája van, hogy az üzemet károsítja és technikai fejlődésüket akadályozza.” (202. o.)

Kautsky ezen érvelését nem tarthatom helyesnek. Ha nekem földbirtokom van, mindent elfogok követni, hogy azon lehetőleg extraprofitot érjek el. Hogy ezen extraprofit emeli az é η birtokom árát, még csak meg fog erősíteni ebbéli törekvésemben. Aki megveszi tőlem, meg fogja fizetni nekem a tőkésített extraprofitot; ez az ő baja, de nekem haszon. Az a körülmény azonban, hogy az én vevőm vagy örökösöm megfizeti nekem vagy örökösársainak a tőkésített extraprofitot, a vevőt vagy örökösét épen nem fogja visszatartani attól, hogy a maga részéről ismét igyekezzék extraprofitra szert tenni és így tovább. Üzemkárosító tendenciáról itt szó sem lehet. Hogy az emelkedett vételár nagyobb eladósodást idézhet elő és így indirekt hátráltatja a jó gazdálkodást, lehetséges. De akkor nem az előző extraprofit, hanem a jelenlegi tökehiány a baj oka. A tehetséges és valódi produktivitás közötti különbséget leginkább az idézi elő, hogy a földművelésben egy birtoknak a legnagyobb nyers hozadéka és a legnagyobb tiszta nyeresége nem jár együtt; a gazdálkodó célja pedig nem a produktivitás emelése, nem a lehető legnagyobb nyershozadék termelése, hanem a legnagyobb tiszta nyereség! Ezért szűkíti a földmagántulajdon az élelmikört.

A földbirtok elaprózódása — folytatja K. — szintén egyik oka a produktivitás csökkenésének; a nagybirtoknál pedig a bérmunka megbízhatatlansága folytán csökken a hozadék; a legintelligensebb munkásréteg a városokba tódul, gépek behozatala keveset használ, ha nincs intelligens kezelő személyzet stb. Csupa ismeretes dolog.

Annál nagyobb lesz a produktivitás fellendülése a szocializmus korában. Arról ugyan szó sem lehet, hogy a proletariátus rögtön győzelme után a parasztbirtokokat kisajátítsa. Ez az élelmiszerek termelésében végtelen zavart okozna. Ellenkezőleg. „A győzedelmes proletariátusnak érdekében és módjában lesz, a parasztokat üzemük technikai tökéletesítésében támogatni, trágyát, igavonó jószágot és javított művelési eszközöket szerezni számukra és így terményei mennyiségét növelni”. (227. o.) A parasztoak azonban dacára ennek hamarosan felfogják adni saját üzemet, mert a nagy mezőgazdasági termelősövetkezetekbe való belépés sokkal több előnyt nyújt majd számukra. A termelés óriási módon növekedni fog: Nyugat-Európában is, de különösen a jelenlegi agrár államokban, pl. Oroszország, India, Argentína stb. melyek termésátlagai csak $\frac{1}{3}$ -át teszik az angol vagy belgiumi termésnek. Ezenkívül még óriási területek vonhatók művelésbe: Németországban még 27.500 km² mocsárvidék van: az Unióban 1900-ban 75 millió acre, míg a búzával bevetett terület csak 50 millió: 1000 millió acre száraz terület van az Unióban, mely vízművek, öntözés által a legvirágzóbb vidéké, változtatható stb. Szóval a mezőgazdasági termelés intenzíve és extenzíve még oly óriási mérvben fejleszthető, hogy az emberiség élelmiszer-

szüksége — bármily nagy szaporodás álljon is be a szociális átalakulás folytán — legalább egy évszázadra busásan fedezhető.

Mi sem bizonyítja azonban, hogy a Malthus és követői által feltételezett óriási szaporodás a szociális államban tényleg be is fog következni. A nő felszabadulása, erősebb szellemi munkája, új erkölcsi nézetek épügy csökkenthetik a szaporodást, mint a hogy a jobb táplálkozás és a nyugodtabb élet elősegíti. Az erkölcsi érzés fogja lehetővé tenni a terheltek, nemi bajosak stb. kiküszöbölését a szaporodásból, egészséges nemzedék keletkezését.

„Új nemzedék fog keletkezni, erős, szép és életvidám, mint a görög monda hősei, mint a germán népvándorlás daliái... De míg ezek számára háború és rablás volt a legfőbb élvezet... az újkor embereinek a tudományos érdeklődés... A szocializmus legfényesebb, legnagyobb eredménye az lesz, hogy nemcsak a jólétet, egészséget és pihenést, hanem a tudomány élvezését is közkinccsé fogja tenni mindenki számára”! A tudomány ezen dicsőítésével fejezi be Kautsky érdekes könyvét. Vj.

Aproletárság-lélektanához.

(*R. Broda & Jul. Deutsch: Das moderne Proletariat Eine sozial-psychologische Studie. Berlin: G. Reimer 1910. IV+226. l.*)

A szerzők a modern munkásosztálynak nem társadalmi funkciójáról, a gazdasági termelésben való szerepéről, politikai harcairól akartak könyvet írni, hanem ennek a tömegnek

lelki életéről, hangulatairól és érzelmeiről. A könyvnek tehát olyasvalaminek kellett volna lennie, amit egész népekre vagy kevésbé differenciált tömegekre főként franciák és németek már megpróbáltak és néplelektannak vagy tömeglélektannak el is neveztek. Nem lehet mondani, hogy a szociológiának ezen ága nagy tudományos eredményeket mutathatott volna föl eddig. Sőt épen sehosem virágzik annyira a dilettantizmus, a tárcaíró szellemessége, a kéjutaszó könnyűvérű általánosító kedve, mint ezen a téren. Szubjektív elfogultságok, rokon- és ellenszenvök sehosem befolyásolják annyira az ítéletet, mint itt. Egy-két, esetleg helyesé megfigyelt vonásból teljes jellemképet dolgoznak ki, rendszerint az egyéni pszichológia ugyancsak tökéletlen módszereivel dolgozva; korlátlanul és válogatás nélkül befoglalják egy-egy jellemzésbe egy nép mindenrendű tagját, szegényt és gazdagot, műveltet és műveletlent, és francia, német vagy magyar néplelekről, népjellemről beszélnek ugyanakkor, amikor már az egyéni lélek tudománya is rájött a pszichikai tüneményeknek a fizikaiaktól való függésére; és amikor az egyéni lélektan is még azzal a nehézséggel küzd, hogy a vizsgálta objektumot, a lelki folyamatokat nem figyelheti meg közvetlenül, hanem csak közvetve, külső megnyilvánulásaik útján: ugyanakkor a szociálpszichológusok közönyösen mennek el a nép, a tömeg külső életnyilvánulásai: közgazdasága, politikája, tudománya mellett és néhány, egyéneken megfigyelt vonással egész népet jellemeznek. Az összes gyakorlati néplelektani kísérletek főként épen azon buknek el, hogy egy népet vagy nemzetet differenciálatlan egésznek, egységnek tekintenek, mint egy egyént. Pedig ha az egyénről is,

különösen a tudatalatti világ feltárása óta, több bizonyossággal mondhatják, mint egykor költői megsejtéssel, hogy *zwei Seelen wohnen, ach, in seiner Brust*: a népekről már rég tudták ezt. Micsoda lelki közösség lehet, az általános emberi, a vegetatív életszükségletek által adott lelki fogékonyságokon kívül a Nemzeti Kaszinó egy tagja és egy tót kőműves között? Hiszen még azok a lelki folyamatok is, amelyek a legelemibb szükségletekre vonatkoznak: a táplálkozásra és a nemi életre, konkrét megnyilatkozásukban annyira különbözők tárgyra, módra, intenzitásra, a határértékek a szükségletkielégítés skáláján oly messze esnek egymástól, hogy— mint szintén sokszor megmondták—több rokonság van a magyar kaszinótag és a londoni zsokéklub tagja közt, mint a magyar vagy angol kaszinótag és a magyar vagy angol kőműves közt.

Az igazságot csak azok a tömeglélektani kutatások közelíthetik meg, amelyek nem egy népet, hanem annak csak részét, a külső életviszonyok homogeneitása által differenciált csoportját vizsgálják. És a tévedés forrásai még itt is gyakoriak és a kutató jól teszi, ha néhány tipikus vonással beéri. Mert nagyon szigorúan kell élni a kizárás eszközeivel, és a kutatási egységek mind kisebbek és kisebbek lesznek, míg egy-egy osztályon belül is — származásra, műveltségre, foglalkozásra stb. — teljesen homogén csoportokat kap.

A szerzők helyes módszertani megfontolásból indultak ki, amikor kutatásuk tárgyául csak a proletár osztályt választották. Szinte csudálatos, hogy bármennyire áll is a mindennapi érdeklődés központjában, még erről az osztályról sincsenek komoly lélektani dolgozataink. Néhány tárcaszerű elmélkedésen kívül legfeljebb Sombart kötete (*Das Proletariat*) jöhet számba; de Sombartnak is kevés műve van, amely rikítóbb terméke volna az ő újabb munkamódszerének, hogy a zsenialitás látszatát keltő merész és feltűnő mozdulatokkal kiforrotlan és kidolgozatlan ötleteket hajgál a könyvpiacra. Így Broda és Deutseh szinte töretlen ugaron szántottak. Sajnos, nem sokat fordított ki ekéjük vasa.

Hosszabb fejezettel kezdik, amelyben a korai proletariátus lelki-világát próbálják rekonstruálni. Könyvüknek ez a része talán a legsikerültebb, mert itten a múlt század eleji angol és francia tudósításokon kívül, a keletfelé előrenyomuló kapitalizmus egészen friss véres nyomait lehetett kísérni, India, Japán, Ausztrália, Oroszország borzalmas átváltozását iparos országokká, hogy a jellemző vonásokat kihámozzák. Ezek: a faj fizikai degenerációja; az érzelmi élet elsorvadás, amely egyformán erkölcsi és esztétikai közönyben nyilvánul; tudatlanság: iszákosság; nemi szabadosság; a családi érzések bomlása, stb. Az említett országok legújabb társadalmi leírásaiból vett megdöbbentő tényekre alapítják ezt a jellemzésüket.

Még a következő fejezet is, amely a proletárság ébredéséről szól, igyekszik lélektan lenni. Meglátják, hogy a munkástörvényhozás által közönyösségből fölrazott proletár először elégedetlen, de egyéni elégedetlensége a vállalkozó személye ellen irányul, annak „visszaélései” ellen; majd kifejlődik a munkásszolidaritás tudata és ezzel az osztályellenségkedés; de nincs még távolabbi cél, hanem csak a közvetlen ellenség legyűrésének vágya. Mindez, ha kivált a marxista irodalomban jártas olvasó számára nem is újság, mégis egy lelki kép része.

Mihelyt azonban a modern kapitalista gazdaság bérmunkásaihoz érnek, könyvük szinte bántó zökkenéssel válik hirtelen a modern szociáldemokrata mozgalom leírásává és amit tömeglelki vonást ebből kihámozunk, az először is nem a proletár-osztály pszichológiáját adja, hanem csak egy részét, a szociáldemokrata munkásságát, tehát semmi figyelemmel nincs a modern proletárság azon nagy részére, amely akár szervezetlen, akár keresztény vagy sárga szervezetekben társul; és másodsor a szociáldemokrata tömeg jellemzésében semmit sem találunk, amit a közkeletű pártkiadványokból ne ismernénk. Csak helyenként veszik észre, hogy „a proletárok tömege még túlságosan benne él az osztályuralom mai korának gondolatvilágában, semhogy a szabad emberek uralomnélküli korszakának eszméje mélyebben behatolhatott volna kedélyükbe . . . Ujongva ünneplik ugyan azokat, akik az uralomnélküli időről beszélnek, de ez az eszmény nem több és nem is lehet számokra több, mint egy vasárnapi hangulat. Külsőleg azt vallják, de ha egy kicsit elevenükre tapint az ember, megláthatja, milyen felületes az egész.” (110—111.)

De bár látják ezt, mégis az egész könyvön át úgy beszélnek az osztálytudatról, a tömegszellemről, a racionalizmusról, a jövő hitéről és a szocializmusról, a családi érzésről, a nacionalizmusról és internacionalizmusról, mint a proletárosztály jellemvonásairól. Sőt tovább mennek: annyira azonosítják a mozgalom vezetőit és ideológiájukat a tömeggel, hogy többször azok írásaiból, az erfurti programból vagy Otto Bauer könyvéből stb. idéznek mondatokat és ezekre alapítanak jellemzéseket.

Pedig ha már a modern munkásmozgalomra korlátozták vizsgálódásukat: ép ezen a ponton kínálkozik az elfogulatlan vizsgáló számára sok kérdés, amelyre aligha lehet a divatozó feleleteket alkalmazni. Az a nagy érdekkülönbség, amely a demokratikus mozgalmakban és országokban a tömeg és politikai vezetők között uralkodik, nincs-e meg a munkásmozgalomban is? Olyan fokban-e, mint a demokráciákban, az egész vonalon-e vagy csak a mozgalom bizonyos ágaiban? Fejlődőben van-e vagy csökken? És mindezek folytán: micsoda lelki közösség van a mozgalom különféle pontjain elhelyezett tagok között és van-e némelyek között egyáltalán? A proletár lélek kutatóinak ezekre a kérdésekre kellett volna rá akadniok.

Érdekes része a könyvnek munkások irodalmi kísérleteinek gyűjteménye, amelyet kb. 80 oldalas Függelékben közölnek a szerzők, sz. e.

§

 §

**A magyar csecsemő-
védelem.** *(A csecsemőhalalozás
„magyar” okai; a csecsemővéde-
lem eddigi eredménye és útja a
jövőben. Írta Dr. Berend Miklós,
egyetemi magántanár, a „Fehér
Kereszt” gyermekkórház főorvosa.
Budapest, 1910. Singer és Wolfner.
149 old. Ara 4 kor.)*

Örömmel üdvözlendő minden munka, amely a csecsemővédelem kérdésének élesítésére és napirenden tartására irányul. Sajnos, egyéb jót mint ezt az általános megjegyzést az előttünk fekvő könyvre mondani nem lehet. Amilyen bombasztikus és logikátlan a cím, olyan bombasztikus

és logikátlan a tartalom. A könyv nívóját jellemzik ilyenforma kitételek: „a csecsemők nálunk nem mutatják a nyári hirtelen emel-

kedést” (15. o.); „Nálunk a gyermekhalálozások száma nem egy fel- vagy lefelé menő vonal, mint a kultúrállamokban, hanem egy óriási ingadozásokat mutató, hegyesszögű vonal” (31. o.). „1904-ben gyermekhalálozási statisztikánk a nyugateurópai népek nivåjára süllyedt” (13. o.). Nálunk „a törvénytelenek minden korhatárban korábban pusztulnak el” (6. o.). „Csecsemőhalálozási számarányunk 1905-ben ijesztő visszaesést mutat s ennek oka főképp a csecsemőkor explóziószerű hirtelen rosszabbodásában keresendő” (11. o.) „A csecsemőkor viszonyai az az Achillessarok, ahol sürgős beavatkozás szükséges”. (11. old.) stb.

A 32-ik oldalon kimutatja, hogy a rossz termés a csecsemőhalálozás nagyságát is determinálja és erről az unalomig ismertetett közlelyről azt állítja, hogy ez „olyan adat, amelyet hiába keresünk eddig az irodalomban”. Viszont a következő (33-ik) oldalon ugyanolyan emfázissal rámutat arra „a rendkívül fontos tételre, hogy kizárólagos szoptatás mellett a legnagyobb pauperizmus sem befolyásolja kedvezőtlenül a csecsemők halálozási viszonyait”. Töménytelen statisztikai adatot hord össze, de ennek nagy része érdektelen számhalmaz, más részét (pl. a budapesti gyermekhalálozás naptári napok szerint, kombinálva a laksűrűséggel és kombinálva a napi meteorológiai viszonyokkal) maga a szerző szállítja le a szövegben a kellő nivóra. Ahol analizálja a statisztikai anyagot, vastag tévedésekbe vagy önkényeskedésekbe esik. Így pl. a III. tábla számadataira támaszkodva kimutatja, hogy a 7—12-ik hó közti csecsemők halálozása „megerősíti azt az orvosi tapasztalataimmal is megerősíthető tény, hogy ez a veszélyeztetett kor első sorban Magyarországon”. Meglepő állítás, amely azonban megdől, ha tekintetbe vesszük, hogy a halálozási számok, amelyeket a szerző szemügyre vesz, nem a 7—12 hó közti halálozását adják, hanem az összes egy éven aluliakét: a 7—12 hónaposok halálozása 1905-ben nem 23,1% (100 születésre), hanem mint ugyané tábla (és a téves feliratú IX. tábla) mutatja, csak 5,5% és az 1904-ről 1905-re észlelhető rosszabbodás nem 3,4%, hanem 1,4%; továbbá abból, hogy egy korosztály halandósága valamelyik évről a másikra romlik, semmiképp nem következik, hogy ez a korosztály különösen veszélyeztetve van; erre egy korosztálynak nem naptári évek szerinti ingadozása vezet, hanem a különböző korosztályok halálozásának összehasonlítása ugyanegy évben és végül, ha már az ember az egymásra következő évek ingadozásait vizsgálja, akkor nem szabad mindegyik összehasonlítandó korosztálynál tetszés szerint más-más évet vonni be az összehasonlításba, mint ezt szerző teszi. Ha, mint a féléven aluliaknál, kiknek halálozása 1904-ről 1908-ra nem változott, az egy éven aluliaknál is 1908-at hasonlított volna össze 1904-el, akkor itt sem 3,4%-nyi rosszabbodást kapott volna, hanem csak $\frac{1}{10}$ -rész annyit: 0,3%-ot. Nem szándékozunk szerző statisztikai analíziseit így végig követni, ízelítőül talán elég lesz ez az egy példa is. Hasonlóképpen nem bocsátkozhatunk itten a klinikai résznek semmivel sem jobb eredményeket adó boncolásába. Csak még a levont gyakorlati konklúziókról kell megemlékeznünk. Ezek épp oly naivak mint az okfejtések. Így pl. súlyos pénzbeli bírságot

javasol ott, ahol a csecsemő orvosi kezelés nélkül pusztul el (28-ik oldal). Az eddigi büntetések a gyakorlati tapasztalat szerint teljesen elegendők arra, amit ily büntetésekkel elérni lehet, arra t. i. hogy a vidéki szegényebb néposztály, ha gyermeke már szemmeláthatólag halálán van, orvost hívjon és annak egy, esetleg két látogatásakor *propter formam*, (máskép nem is lehet) felírt receptjeit meg ne csináltassa (vagy akár meg is csináltassa), hanem annyit mégis elérjen vele, hogy a gyermek mint „kezelt” szerepeljen a közigazgatási bejelentésben és a statisztikában. Mint a hadászatban, úgy a törvényhozásban is nyomon követi az új támadó eszköz feltalálását a megfelelő új vagy tökéletesített védelmi eszköz feltalálása, népiesebben szólva, annyi esze mint a törvénynek, a parasztnak is van.

„A Dunajobbparton és a Tisza-Marosszögén a csecsemővédelem nyári eszközei találhatnák intenzív alkalmazást” (18. o.). „A csecsemővédelemnek az időszakok szerint kell energikus és megfelelő intézkedéseket tennie, amelyeknek átéli emelkedés leküzdésére természetesen más irányúaknak kell lenni, mint a nyári emelkedés előtt” (20. o.). „A csecsemő- és két éves koron alul rosszabbodás mutatható ki, ha tehát céltudatosan akarunk valamit tenni, úgy e korra kell koncentrálni erőmegfeszítésünket” (27. o.) „A gyermekvédelem ez országrészekben a születés előtt kell, hogy megkezdődjék, másként eredményre vezetni nem fog” (28. o.). „A magyarság által lakott vidékeken a védelemnek a két éven aluli korban kell intenzívnek lennie, a nemzetiségi vidékeken inkább a két éven felüliek szorulnak intenzívebb védelemre” (26. o.) stb. stb. Mint amilyen megható egyszerűséggel vezette vissza a szerző a csecsemőhalálozás növekedését „a csecsemőkor rosszabbodására”, olyan egyszerűen végez a javítási eszközökkel is. Valóságos Columbus tojása. Ahol nyáron nagyobb a gyermekhalálozás, ott nyári eszközöket kell alkalmazni, ahol télen nagyobb, ott téli eszközöket, ahol valamely nemzetiség gyermekhalálozása nagyobb, ott a nemzetiségi gyermekeket kell intenzívebben védeni; ha a 2 éven felüliek halnak meg sűrűbben, akkor a 2 éven felülieket kell erősebben védeni és ha a halálozás valamely ország részben nagyobb, úgy ez az ország rész védendő „energikusabban”. —

Ez nagyon könnyű, csak ne volna olyan naiv. Aki komolyan foglalkozik a közállapotok e részével, az tudja, hogy a magas halálozási koefficiens (és ezt különösen orvosnak illenék tudni) csak egyik szimptomája mély és általános szervezeti bajoknak, gazdasági, szociális és kulturális elmaradottságnak, tudja, hogy azok a mélyebb bajok milyen lassan, nem szerek és szerecskék, hanem megfelelő általános, főleg gazdasági tényezők hatása alatt javulnak és tudja azt a mindezeknél fontosabb igazságot is, hogy amely ország a gazdasági állapotok, a szociális viszonyok és a kulturális nívó tekintetében hátramaradott, az rendszerint és *ipso facto* a javításra szükséges materiális és morális eszközök tekintetében is deficienciában van. Csak nagy és hosszú munkától várhatunk tehát késői és csekély eredményeket, nem pedig, mint szerző gondolja, apró és ötletszerű eszközöktől gyors és nagy eredményeket.

Ehhez a nagy és hosszú m inkábbhoz hozzá kell fogni, de szerző könyve a belőle látszó minden jóakarat dacára alig tesz számot e tekintetben. *Pjgy.*

Társasági ügyek

A *Társadalomtudományi Társaság* f. évi november hó 1-én Székely Aladár elnöklete alatt ülést tartott, amelyen Szende Pál úrnak az *Az ügyvédi proletariátus* című előadása fölött folyt a vita. Az élénk vitában többen vettek részt. A felszólalások kivonatát az előadás megjelenésével egyidőben fogjuk közölni.

F. évi november hó 19-én Szabó Ervin elnöklete alatt Vágó József műépítész úr tartott előadást *Lakáskérdés és városépítés* címen.

Előadó néhány statisztikai adattal rámutatott a budapesti lakásnyomorúságra. Külföldi nagyvárosokban a munkások is túlnyomólag három lakrészes lakásban laknak, nálunk az összes lakások 52,8%-a egy-szobás, sőt igen sok konyhanélküli is. Külföldön a munkás keresetének $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{6}$, sőt $\frac{1}{10}$ részét fizeti lakásért, nálunk $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{3}$, sőt gyakran $\frac{1}{2}$ -ét. A lakók kiszolgáltatottságát jellemzi, hogy a lakoságnak csak 1,4%-a háztulajdonos és azok nagy része sem lakik a városban, mely közegészségi szempontból Európa nagy városai közt 40-ik helyen áll. Párisban csak minden hetedik, nálunk minden harmadik ember él zsúfolt lakásban s gyakran 5—10, sőt több ember van, férfi, nő, gyermek, öreg egy szobában, sőt egy ágyba dugva. A mindinkább fölhangzó panaszok nem tudnak rámutatni a baj igazi okára. A lakó az uzorás háztulajdonost, a tulajdonos a kapzsi vállalkozót, a vállalkozó a telhetetlen sztrájkoló munkást okolja. A panasz, a vád megteszi körfutását s minden marad a régiben, annál is inkább, mert mindezek a panaszok más nagy városokban is fönnállanak s mégis Budapest lakásviszonyai kivételesen állanak az egész világon a maguk nyomorúságával. Ennek oka az úgynevezett „építésügyi szabályzat”, melynek még létezéséről sincs a közönségnek tudomása. Ez a szabály 40 év előtt készült s már akkor is elavult rossz külföldi minta utánzata volt. Az akkor még kisváros azóta nagy világvárossá fejlődött s a régi szabályzat mindinkább gátja lett az egészséges fejlődésnek. A megváltoztatásra szoruló főbb elvi szempontok a következők: A szabályzat bizonyos értelemben vett telekpolitikát is folytatott, amennyiben a telkek méretein korlátokat állít fel. Ezek szerint a város külsőbb részein 600, illetőleg 1000 négyszögölnél kisebb telek nem alakítható. Ennek következménye, hogy a közép- és munkásosztály soha saját telekhez, házhoz nem juthat, hanem mesterségesen a bérkaszárnnyákba van kényszerítve. A nagy telken csak nagy kaszárnnya épülhet, viszont, aki mégis menekülni akar a bérháztól az kénytelen a környező falvakba költözni. A falvak fölvirágoznak, Budapesten pedig szántóföldek vannak. A rengeteg távolságokra utakat, villamost, vízvezetékét, csatornát kell építeni, ami mind óriási teher a városra. Ezen állapot megszüntetendő, a telkeket korlátozni nem szabad, hiszen egy családi ház felépítésére kerttel együtt 30—40 öl telek is elég. Az egész város közegészsége szempontjából nem szabadna megengedni, hogy gyakran 6 méter széles utcákban is 20—25 mtr. magas házakat építsenek. A német városokban a házak nem lehetnek magasabbak az utca szélességénél. Nálunk ez már el nem érhető, mindazáltal föl lehet állítani az utcaméret és házmagasság között egy

